

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Часопис за
стране језике
и књижевности

Година **XLIV**
Број **1**
2024

MODERN LANGUAGES
JOURNAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LITERATURES

Year XLIV / Issue 1 / 2024

ISSN 0514-7743
ISSN (online) 2787-3161

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia
Faculty of Philology, University of Belgrade

ЖИВИ ЈЕЗИЦИ
ЧАСОПИС ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XLIV / Број 1 / 2024

ISSN 0514-7743
ISSN (online) 2787-3161

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Филолошки факултет Универзитета у Београду

EDITORIAL

Editor in Chief

Olivera Durbaba, PhD
Faculty of Philology, University of Belgrade

Managing editor

Anka Rađenović, PhD
Faculty of Philology, University of Belgrade

Editorial Assistant

Milica Mastilo
Faculty of Philology, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Boris Dudaš, PhD, University of Rijeka
Danijela Đorović, PhD, University of Belgrade
Jelena Filipović, PhD, University of Belgrade
Kostas Kanakis, PhD, University of the Aegean
Vladimir Karanović, PhD, University of Belgrade
Svetlana Kurteš, PhD, University of Madeira
Karla Marelo, PhD, University of Torino
Marijana Paprić, PhD, University of Belgrade
Biljana Radić Bojanić, PhD, University of Novi Sad
Veran Stanojević, PhD, University of Belgrade
Katarina Zavišin, PhD, University of Belgrade
Vojkan Stojičić, PhD, University of Belgrade

SCIENTIFIC BOARD

Ana S. Jovanović, PhD, University of Belgrade
Emina Avdić, PhD, The Saints Cyril and Methodius University of Skopje
Snežana Gudurić, PhD, University of Novi Sad
Mirjana Đukić, PhD, University of Montenegro
Saša Jazbec, PhD, University of Maribor
Ksenija Končarević, PhD, University of Belgrade
Vesna Krajišnik, PhD, University of Belgrade
Igor Lakić, PhD, University of Montenegro
Tatjana Paunović, PhD, University of Niš
Sanja Radanović, PhD, University of Banja Luka
Marjana Šifrar Kalan, PhD, University of Ljubljana
Julijana Vučo, PhD, University of Belgrade
Jelena Vujić, PhD, University of Belgrade
Gorana Zečević Krneta, PhD, University of Kragujevac

УРЕДНИШТВО

Главна и одговорна уредница

Др Оливера Дурбаба
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Оперативна уредница

Др Анка Рађеновић
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Секретарка уредништва

Милица Мاستило
Филолошки факултет Универзитета у Београду

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Борис Дудаш, Универзитет у Риједи
Др Данијела Ђоровић, Универзитет у Београду
Др Катарина Завишин, Универзитет у Београду
Др Костас Канакис, Егејски универзитет на Митилинију
Др Владимир Карановић, Универзитет у Београду
Др Светлана Куртеш, Универзитет у Мадеири
Др Карла Марело, Универзитет у Торину
Др Маријана Папрић, Универзитет у Београду
Др Биљана Радић Бојанић, Универзитет у Новом Саду
Др Веран Станојевић, Универзитет у Београду
Др Јелена Филиповић, Универзитет у Београду
Др Војкан Стојичић, Универзитет у Београду

НАУЧНИ ОДБОР

Др Ана С. Јовановић, Универзитет у Београду
Др Емина Авдић, Универзитет „Св. Кирил и Методиј” у Скопљу
Др Јелена Вујић, Универзитет у Београду
Др Јулијана Вучо, Универзитет у Београду
Др Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду
Др Мирјана Ђукић, Универзитет Црне Горе
Др Горана Зечевић Крнета, Универзитет у Крагујевцу
Др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору
Др Ксенија Кончаревић, Универзитет у Београду
Др Весна Крајишник, Универзитет у Београду
Др Игор Лакић, Универзитет Црне Горе
Др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу
Др Сања Радановић, Универзитет у Бањој Луци
Др Марјана Шифрар Калан, Универзитет у Љубљани

PEER REVIEWERS

Andrej Bjelaković, PhD, University of Belgrade
Anđelka Pejović, PhD, University of Belgrade
Arnalda Dobrić, PhD, University of Zagreb
Brankica Bojović, PhD, University of Montenegro
Costas Canakis, PhD, University of the Aegean
Dragana Drobnjak PhD, University of Novi Sad
Gordana Bojičić Luburić, PhD, University of Montenegro
Gordana Jelić, PhD, Academy of Technical and Art Applied Studies Belgrade
Jelena Grubor Hinić, PhD, State University of Novi Pazar
Jelena Kuzmanović, PhD, University of Belgrade
Jelena Vujić, PhD, University of Belgrade
Jelena Vujić, PhD, University of Belgrade
Juan Carmona Zabala, PhD, University of Málaga
Julijana Vučo, PhD, University of Belgrade
Luka Medenica, PhD, University of Belgrade
Maja Krstić, PhD, University of Novi Sad
Natalija Panić Cerovski, PhD, University of Belgrade
Nataša Bakić Mirić, PhD, University of Priština
Olga Panić Kavgić, PhD, University of Novi Sad
Sanela Mešić, PhD, University of Sarajevo
Saša Marjanović, PhD, University of Belgrade
Srđan Petrović, PhD, University of Belgrade
Vesna Krajišnik, PhD, University of Belgrade
Vesna Polovina, PhD, University of Belgrade

PROOFREADER

Aleksandra Milić
Jovana Čaprić

РЕЦЕНЗЕНТИ

ДР АНДРЕЈ БЈЕЛАКОВИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР АНЂЕЛКА ПЕЈОВИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР АРНАЛДА ДОБРИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У ЗАГРЕБУ
ДР БРАНКИЦА БОЛИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ
ДР КОСТАС КАНАКИС, ЕГЕЈСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
ДР ДРАГАНА ДРОБЊАК, УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ДР ГОРДАНА БОЈЧИЋ ЛУБУРИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ
ДР ГОРДАНА ЈЕЛИЋ, АКАДЕМИЈА ТЕХНИЧКО-УМЕТНИЧКИХ СТРУКОВНИХ СТУДИЈА
БЕОГРАД
ДР ЈЕЛЕНА ГРУБОР ХИНИЋ, ДРЖАВНИ УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ ПАЗАРУ
ДР ЈЕЛЕНА КУЗМАНОВИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР ЈЕЛЕНА ВУЛИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР ХУАН КАРМОНА САБАЛА, УНИВЕРЗИТЕТ У МАЛАГИ
ДР ЈУЛИЈАНА ВУЧО, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР ЛУКА МЕДЕНИЦА, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР МАЈА КРСТИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ДР НАТАЛИЈА ПАНИЋ ЦЕРОВСКИ, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР НАТАША БАКИЋ МИРИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ДР ОЛГА ПАНИЋ КАВГИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ДР САНЕЛА МЕШИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У САРАЈЕВУ
ДР САША МАРЈАНОВИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР СРЂАН ПЕТРОВИЋ, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР ВЕСНА КРАЈИШНИК, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ДР ВЕСНА ПОЛОВИНА, УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ЛЕКТУРА

Александра Милић
Јована Чапрић

САДРЖАЈ / CONTENTS

1) ЛИНГВИСТИКА..... 12

Maja Jevtović Šulejić / Maja Јевтовић Шулејић

MODALNOST U VAZDUHOPLOVNOJ KOMUNIKACIJI PUTEM RADIOTELEFONIJE/ MODALITY IN AERONAUTICAL RADIOTELEPHONY COMMUNICATIONS..... 13

Gordana Ivković / Гордана Ивковић

THE SPEECH ACT OF SUGGESTION IN ONLINE RECIPES IN SERBIAN AND ENGLISH LANGUAGES: A RELEVANCE-THEORETIC APPROACH / GOVORNI ČIN SUGESTIJE U ONLAJN RECEPTIMA U SRPSKOM I ENGLJESKOM U OKVIRU TEORIJE RELEVANCIJE..... 39

Jelena Puhar / Jelena Пухар

JEZICKE ODLIKE NOVINSKIH NASLOVA O VEŠTAČKOJ INTELIGENCIJI U ELEKTRONSKIM IZDAŃIMA ITALIJANSKIH DNEVNIH NOVIHA / LINGUISTIC FEATURES OF NEWSPAPER HEADLINES ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ONLINE EDITIONS OF ITALIAN DAILY NEWSPAPERS 65

Katarina Stančić / Katarina Станчић

ASPEKTUALNOST U NEMAČKOM I SRPSKOM JEZIKU IZ KOGNITIVINO-LINGUISTIČE PERSPEKTIVE / ASPECT IN GERMAN AND SERBIAN LANGUAGE FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE LINGUISTICS..... 81

Sanja Raković / Сања Раковић

THE PRODUCTION ACCURACY OF ENGLISH INTERDENTAL FRICATIVES IN SERBIAN PRIMARY SCHOOL ESL STUDENTS / ПРЕЦИЗНОСТ У АРТИКУЛАЦИЈИ ЕНГЛЕСКИХ ДЕНТАЛНИХ ФРИКАТИВА КОД СРПСКИХ ОСНОВНОШКОЛАЦА 99

Василије Стоиљковић, Татјана Вулетих, Сузана Стојковић / Vasilije Stoilković, Tatjana Vuletić, Suzana Stojković

СЕМАНТИЧКЕ ПРОМЕНЕ У РУСКИМ АНГЛИЦИЗМИМА У ПЕРИОДУ МЕЂУМИЛЕНИЈУМСКИХ ДЕШАВАЊА У РУСКОМ ДРУШТВУ / SEMANTIC CHANGES IN RUSSIAN ANGLICISMS AS A CONSEQUENCE OF CHANGES IN THE SOVIET/RUSSIAN SOCIETY AT THE END OF THE 20TH CENTURY 115

2) ГЛОТОДИДАКТИКА 144

Тијана Гаши, Милица Поповић / Тијана Гаши, Милица Поповић

ИНИЦИЈАЛНО ОБРАЗОВАЊЕ НАСТАВНИКА СТРАНИХ ЈЕЗИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ: МИШЉЕЊА ПРОФЕСОРА МЕТОДИКЕ НАСТАВЕ СТРАНОГ ЈЕЗИКА / PRE-SERVICE FOREIGN LANGUAGE TEACHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA: THE OPINIONS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY PROFESSORS 145

Јована Никoliћ / Јована Никoliћ

TEACHING CULTURE AND ICC IN ESP IN THE CONTEXT OF THE HOSPITALITY INDUSTRY – STUDENTS’ PERSPECTIVE / ПОДУЧАВАЊЕ КУЛТУРЕ И ИКК У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЗА ПОСЕБНЕ НАМЕНЕ У КОНТЕКСТУ УГОСТИТЕЉСТВА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ СТУДЕНАТА 177

3) СОЦИОЛИНГВИСТИКА 192

Ана Јовановић / Ана Јовановић

DEAF WOMEN REPRESENTATION IN HISTORICAL MONOGRAPHS WRITTEN BY HEARING AUTHORS / РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА ГЛУВИХ ЖЕНА У ИСТОРИЈСКИМ МОНОГРАФИЈАМА ЧУЈУЋИХ АУТОРА... 193

4) ПРИКАЗ 204

Маја Иванчевић Отаџац / Маја Иванчевић Отањас

ПРИКАЗ РЕЧНИКА И GLOSARA ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА СТРУКЕ ЗА СТУДЕНТЕ СПЕЦИЈАЛНЕ ЕДУКАЦИЈЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈЕ 205

ЛИНГВИСТИКА

Maja Jevtović Šulejić*

Univerzitet u Beogradu,

Filološki fakultet

Doktorske akademske studije

MODALNOST U VAZDUHOPLOVNOJ KOMUNIKACIJI PUTEM RADIOTELEFONIJE

Komunikacija putem radiotelefonije (RTF) između pilota i kontrolora letenja odvija se upotrebom posebnog varijeteta engleskog jezika, koji predstavlja jedinstven restriktivni registar i koji se ponekad pogrešno naziva vazduhoplovni engleski jezik. Sastoji se iz dve komponente, propisane frazeologije, koja je dominantno sredstvo komunikacije, i „običnog“ jezika. Ova komunikacija ima primarno operativnu funkciju i njena svrha je da obezbedi jasnu, nedvosmislenu i efikasnu razmenu potrebnih informacija u cilju postizanja sigurnog i neometanog toka vazdušnog saobraćaja. Shodno tome, zahtevi koji se odnose na upotrebu ova dva sredstva podrazumevaju maksimalno moguće pojednostavljenje gramatičkih struktura i leksike. U tom smislu, propisanu frazeologiju karakteriše izražena limitiranost gramatičkih struktura i vokabulara, pa je tako i modalna komponenta

---

* maja.jevtovic@gmail.com

značajno redukovana. Prisustvo modalnosti u nešto većoj meri evidentira se u komunikaciji putem radiotelefonije u neuobičajenim i u vanrednim situacijama, za koje ne postoji propisana frazeologija, usled čega učesnici u komunikaciji moraju da pribegnu „običnom“ jeziku. Dominantna modalna kategorija u komunikaciji putem propisane frazeologije je modalnost događaja, dok se u komunikaciji koja podrazumeva upotrebu „običnog“ jezika, pored deontičke i dinamičke modalnosti, mogu naći i primeri epistemičke modalnosti. Budući da literatura koja obrađuje ovo pitanje nije naročito obimna, bilo bi od značaja sprovesti opsežniju studiju modalnosti u ovom domenu. Takva proširena analiza bi trebalo da obuhvati veći broj neuobičajenih i vanrednih situacija različite prirode, odnosno različite kontekste, kao i primere komunikacije između izvornih i neizvornih govornika.

Ključne reči: modalnost, radiotelefonija (RTF), frazeologija, „običan“ jezik, deontička modalnost, dinamička modalnost

Uvod

Engleski jezik je postao zvanični jezik vazduhoplovstva 1951. godine, kada je Međunarodna organizacija civilnog vazduhoplovstva IKAO¹ (ICAO) iznela preporuku da engleski jezik bude ekskluzivni jezik radio komunikacije, između ostalog i u cilju promovisanja šire upotrebe fonetskog alfabeta koji je ova organizacija ustanovila kako bi osigurala univerzalno razumevanje termina koji se koriste za proglašavanje vanrednih i hitnih situacija. Sledi uvođenje posebne, vazduhoplovne, frazeologije sa ciljem da se obezbedi nedvosmislena i efikasna komunikacija između letačkog osoblja (pilota vazduhoplova) i kontrolora letenja.

Literatura o takozvanom vazduhoplovnom engleskom jeziku (*Aviation English*) u drugoj polovini prošlog veka nije bila naročito obimna i uglavnom se bavila izučavanjem socijalnih i kognitivnih aspekata upotrebe jezika i mogućnostima za implementaciju inteligentnih sistema glasovnog interfejsa, pitanjem neizvesnosti i nepredvidljivosti u situaciono-zavisnim porukama, funkcionalnom analizom formulacija iz perspektive odnosa upotrebe jezika i situacije, analizom diskursa vazduhoplovne komunikacije na bazi koncepta registra i, vrlo često, upoređivanjem opšteg engleskog jezika sa ovim restriktivnim registrom. Vrlo koristan pregled ove literature daje Ragan u svom radu *Aviation English: An Introduction*. On ukazuje na to da autori ove literature manipulišu terminom vazduhoplovni engleski jezik, pri čemu se zapravo najčešće bave komunikacijom putem radiotelefonijske (RTF)² odnosno komunikacijom između pilota i kontrolora letenja (Ragan 1997: 29–30). Dodatno, ističe potrebu da se ovaj jezik preciznije opiše, i definiše vazduhoplovni engleski jezik kao specijalizovanu upotrebu jezika, karakterističnu za veliki broj najrazličitijih aktivnosti u okviru vazduhoplovne industrije (Ragan 1997: 26). Jezik RTF komunikacije je samo jedan segment domena vazduhoplovnog engleskog jezika. Bilo koji varijetet jezika koji tipično koristi neka grupa ljudi na određen način u određenim situacijama može se kvalifikovati kao registar. Komunikacija između pilota i kontrolora letenja podrazumeva čvrstu zavisnu vezu između situacije i upotrebe jezika, što jezik ove komunikacije svrstava u domen restriktivnog registra. Restriktivni registar označava usko specijalizovanu, precizno definisanu i ograničenu, i lako prepoznatljivu upotrebu jezika u govornom, pisanom ili kombinovanom modu. Jezik RTF-a je, dakle, specijalizovani varijetet idiosinkratične upotrebe jezika, koji pruža korisniku ograničeni broj mogućnosti i koji karakteriše visok stepen predvidljivosti u upotrebi.

---

1 Međunarodna organizacija civilnog vazduhoplovstva je specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija koja ima ulogu koordinatora međunarodne saradnje u svim oblastima civilnog vazduhoplovstva, kroz definisanje i uspostavljanje međunarodnih standarda i preporučene prakse.

2 RTF (*radiotelephony*) označava komunikaciju koja se odvija između kontrolora letenja i pilota vazduhoplova najčešće upotrebom propisane vazduhoplovne frazeologije.

Naredna referentna tačka u istoriji jezika RTF-a je 2003. godina, kada je organizacija IKAO definisala posebne jezičke zahteve³ i postavila rok za njihovu implementaciju na globalnom nivou. Zahtevi su uvedeni kao direktna posledica nekoliko avionskih nesreća katastrofalnih razmera, koje su se dogodile u periodu od 1977. do 1996. godine, a u kojima je jezik identifikovan kao ključni faktor. Kroz ove zahteve je prvi put postavljen standard za upotrebu jezika u RTF komunikaciji i formalno definisan jezik RTF komunikacije kao specijalizovana podkategorija vazduhoplovnog engleskog jezika, koju čine vazduhoplovna frazeologija propisana od strane organizacije IKAO (*ICAO standard phraseology*) i „običan” jezik (*plain language*).

Uvođenje jezičkih zahteva podstaklo je u velikoj meri interesovanje lingvisti za ovu oblast, a pojavljuju se i prve studije iz perspektive ljudskog faktora. Značajnija istraživanja pitanja modalnosti u ovom domenu, međutim, još uvek nisu sprovedena. Srodni radovi Nagijeve i Saramento i Gabrijelatos bave se upotrebom i distribucijom modalnih glagola u dokumentima, operativnim priručnicima i instrukcijama (Gabrijelatos i Saramento 2006; Nagi 2019). Zanimljiv je broj radova koji analiziraju modalne glagole u diskursu vazduhoplovne radiotelefonije, što je u izvesnoj meri podstaklo naše interesovanje za ovu temu.

Komunikacija putem radiotelefonije

Komunikacija između pilota vazduhoplova i kontrolora letenja odvija se putem radiotelefonije, na engleskom jeziku, upotrebom standardne IKAO frazeologije i „običnog” jezika. Otežavajući faktori u smislu odsustva vizuelnih/kinestetičkih kanala, prostorne razdvojenosti učesnika i akustičkih ograničenja u izvesnoj meri kompenzovani su precizno definisanom šemom komunikacije.

Standardna frazeologija je uvedena u upotrebu u cilju postizanja maksimalne efikasnosti komunikacije, jedinstvenog razumevanja poruka učesnika u komunikaciji i posledično unapređene bezbednosti vazdušnog saobraćaja. Njena upotreba je, uz izvesna lokalna odstupanja, jedinstvena na globalnom nivou i obavezujuća za sve učesnike u komunikaciji kada god to situacija zahteva i omogućava. Međutim, frazeologija kao sredstvo komunikacije ima svoja ograničenja. Utvrđene fraze pokrivaju većinu uobičajenih, rutinskih operacija i situacija i njihov broj je ograničen. U slučaju neuobičajene ili vanredne situacije, usled nepostojanja adekvatne frazeologije, učesnici u komunikaciji moraju da pribegnu takozvanom „običnom” jeziku, koji predstavlja drugu distinktivnu komponentu jezika RTF komunikacije. IKAO definiše „običan” jezik kao spontanu, kreativnu i nekodir-

---

3 Jezički zahtevi koje je definisala organizacija IKAO sadržani su u Aneksima IKAO 1, 6, 10 i 11 i dokumentu IKAO-4444 2007.

nu upotrebu datog prirodnog jezika, ograničenu funkcijama i temama, shodno zahtevima vazduhoplovne komunikacije putem radiotelefonijske, kao i specifičnim zahtevima od značaja za bezbednost, a koji se odnose na razumljivost, direktnost, adekvatnost, nedvosmislenost i konciznost poruka (IKAO-9835 2010: 3-5).

Iz aspekta pragmatike, osnovni komunikativni zadaci u ovom domenu mogu se posmatrati kroz prizmu koncepta implikature Pola Grajsa i njegovog takozvanog kooperativnog principa, koji leži u osnovi uspešne komunikacije. Četiri konverzaciona načela, kvantitet, kvalitet, relevantnost i način, nosioci su efektivne komunikacije (Grajs 1975: 47). Upravo to su i osnovni zahtevi komunikacije putem radiotelefonijske: jasnoća (iz)govora, nedvosmislenost, konciznost, preciznost i tačnost i informativnost kao primarni cilj. Međutim, znatno važniji pojam za nas predstavlja pojam konteksta. Komunikacija bilo koje vrste može se adekvatno posmatrati samo u okviru datog socio-kulturnog i situacionog konteksta (Levinson 1983). Očigledna je direktna zavisna veza RTF komunikacije sa situacionim kontekstom. Drugu važnu perspektivu daje nam koncept govornih činova, kako ga je postavio Ostin, a kasnije razradio Serl. Posebno je ovde primenljivo viđenje iskaza kao čina koji za cilj ima da izazove neku promenu u svetu koji okružuje govornike, odnosno promenu realnosti (Ostin 1962; Serl 1975). Ideja o jeziku kao sredstvu kojim se menja realnost direktno odgovara primarnoj tehničkoj odnosno operativnoj funkciji „običnog” jezika, a prvenstveno standardne frazeologije. Dominantni govorni činovi u ovoj komunikaciji su direktivi.

Korisno je osvrnuti se i na konverzacioni model koji je ponudio Klark, a koji se bazira na ideji zajedničkog znanja do kojeg učesnici u komunikaciji dolaze zahvaljujući informacijama koje su poznate svim članovima zajednice, (sa)znanju stečenom u prethodnim međusobnim interakcijama i uočenim informacijama o fizičkom svetu koji ih okružuje (Klark i Šefer 1989). Ovaj model podrazumeva niz naizmeničnih konverzacionih parova: jedan govornik daje svoj „doprinos” (*contribution*), nakon čega sledi reakcija drugog govornika, koji prihvata taj „doprinos” demonstrirajući razumevanje odnosno izražavajući poteškoće u razumevanju, proizvodeći na taj način svoj „doprinos” u konverzaciji. U tom smislu, ovaj model može se prepoznati u komunikaciji između pilota i kontrolora letenja, koja se odvija u strogo kontrolisanom i strukturisanom okruženju i u relativno ograničenom broju konteksta. Iako se učesnici u komunikaciji ne poznaju i u tom smislu je kontekst prethodne interakcije sveden na minimum, mora se imati u vidu da se ova komunikacija odvija na više nivoa i, uslovno rečeno, gotovo istovremeno između različitih učesnika. Kontrolor letenja komunicira sa pilotima onih vazduhoplova koji se u datom trenutku nalaze u vazдушnom prostoru u

njegovoj nadležnosti. U jednom trenutku on može komunicirati samo sa jednim pilotom, a operativna ograničenja su takva da samo jedan učesnik u komunikaciji može da emituje poruku u datom trenutku. Važno je znati, međutim, da piloti svih vazduhoplova koji se u datom trenutku nalaze u određenom vazдушnom prostoru prate celokupnu komunikaciju koja se odvija na dodeljenoj frekvenciji/kanalu u cilju kreiranja situacione svesti tako da, u tom smislu, svi oni dele zajednički kontekst. Kada vazduhoplov napusti dati vazdušni prostor, komunikaciju preuzima kontrolor letenja odgovoran za susedni segment vazdušnog prostora. Ono što je od značaja, međutim, je da će kontrolor letenja koji preuzima vazduhoplov imati neke inicijalne podatke o tom vazduhoplovu, tako da izvesni pred-kontekst uvek obavezno postoji.

Svaki kontrolor letenja zadužen je za određeni segment vazdušnog prostora. Generalno, najčešće se izdvajaju tri osnovna domena: aerodromska, prilazna i oblasna kontrola letenja. Pilot će u toku leta imati komunikaciju sa više kontroloskih pozicija, dok će kontrolor letenja biti zadužen samo za konkretni segment vazdušnog prostora, obavljajući pri tom komunikaciju sa mnogo većim brojem učesnika. U tom smislu, kontrolor letenja ispunjava samo komunikativne zadatke u okviru svog domena⁴. Pilot, međutim, ima veći broj komunikativnih zadataka, ali budući da su uloge svih učesnika u ovoj komunikaciji formalno definisane i prilično ograničene, učesnici u ulozi slušalaca znaju koje informacije mogu da očekuju. Važnu ulogu u ovoj komunikaciji ima i vremenska komponenta. U realnom svetu protok vremena ima veliki uticaj na verovanja i očekivanja učesnika u komunikaciji, a ovde je posebno evidentan. Nigde se vremenski okviri ne menjaju tolikom brzinom kao u ovom kontekstu. Prošlost je irelevantna kategorija za ovu komunikaciju.

Modalnost

I pored obimne literature o fenomenu modalnosti u jeziku, jedinstvena sveobuhvatna definicija ove kategorije još uvek ne postoji. Većina postojećih definicija zapravo su modifikacije tradicionalne definicije modalnosti, koja se oslanja na ideju stava govornika i njegovog mišljenja. Otvoreno je pitanje da li modalnost postoji kao tipološka kategorija ili je to gramatička kategorija.

Analiza modalnosti kao formalno-gramatičke kategorije ograničenog je dometa, budući da se svodi na analizu modalnih glagola kao njenih ekspanenata. Logičari, međutim, nude analizu modalnosti kao formalno-logičke kategorije,

---

⁴ U istraživanju koje su sproveli Nacionalna škola za civilno vazduhoplovstvo Francuske (ENAC) i Uprava za civilno vazduhoplovstvo Francuske, definisane su komunikativne jezičke funkcije, prioritetni leksički domeni i uobičajeni jezički zadaci pilota i kontrolora letenja.

pružaju brojne relativno precizne i dosledne opise mogućih svetova i relacija, ali definicije modalnosti koje nude nisu dovoljno precizne i svakako nisu primenljive na prirodne jezike. Najobuhvatniji i najprihvatljiviji pristup modalnosti je onaj koji modalnost vidi kao semantički fenomen i koji obavezno mora uključiti i pragmatičku komponentu.

U pogledu modalnih značenja, pored pojmova nužnosti i mogućnosti, koji su osnov pristupa logičara, dva bazična polazišta su teorija govornih činova, koja je poslužila Lajonsu kao osnov, i metaforički model kognitivne lingvistike, koji preuzima Svitser. Čini se, međutim, da većina studija i analiza fenomena modalnosti u engleskom jeziku ima suštinski istu polaznu osnovu, a to su radovi Lajonsa i Palmera. Palmer kaže da se modalnost bavi statusom propozicije koja opisuje događaj. Engleski jezik koristi modalni glagol kako bi se napravila razlika između suda o propoziciji i kategoričke tvrdnje. Njegov je zaključak da se modalnost ne može definisati na bazi pojma prototipičnosti jer joj nedostaje neko bazično obeležje koje bi moglo da služi kao prototip za kategorizaciju (Palmer 2001). Rataj za lingvističku modalnost kaže da se ona može posmatrati kao semantička kategorija koja modifikuje iskaz na neki način i koja se u datom jeziku može izraziti izvesnim brojem različitih sredstava. Potrebno je prvo uspostaviti tipove modalnosti, da bi se zatim mogla klasifikovati sredstva za njihovo izražavanje, bez obzira da li su ta sredstva leksička, morfološka, sintaksička ili fonološka (Rataj 1978 u Trbojević-Milošević 2004: 18–19). Očigledno je da se u istraživanju modalnosti moraju uzeti u obzir i logičko i lingvističko shvatanje modalnosti.

U modalnoj logici izdvajaju se četiri tipa modalnosti (prema fon Rihtu): aletička, epistemička, deontička i egzistencijalna modalnost. Međutim, ova podela se i u logičkoj literaturi zapravo svodi na dvodelnu, gde aletička sa epistemičkom predstavlja jedan tip, a deontička drugi, dok se egzistencijalna modalnost ne računa kao prava modalnost.

U pregledu osnovnih kategorija u okviru modalnih sistema, Palmer navodi: Propozicionu modalnost (*propositional modality*) u okviru koje se nalaze: epistemička modalnost (spekulativna, deduktivna i asumptivna) i evidencijalna modalnost (reportativna i senzorna),

i

modalnost događaja (*event modality*) koja može biti: deontička (permisivna, obligativna i komisivna) i dinamička (abilitivna i volitivna) (Palmer 2001: 22).

Malo drugačiju podelu nalazimo kod autora koji tipove modalnosti vide kao rezultat semantičkih promena do kojih je došlo u toku filogenetskog razvoja je-

zika. Tako, recimo, Svitser favorizuje termin korenska modalnost zato što autori koji o njoj govore pod ovim pojmom podrazumevaju zbir deontičke i dinamičke modalnosti. Dodatno, Svitser korenska modalna značenja smatra bazičnijim i starijim od epistemičkih i u filogenetskom i u ontogenetskom pogledu (Svitser 1984 u Trbojević-Milošević 2004: 45–46). Palmerov pojam „modalnost događaja“ pokriva isti domen kao i korenska modalnost. On smatra da termin korenska modalnost ima svoje prednosti u smislu da omogućava da se izbegava potreba za razlikovanjem čiste deontičke i dinamičke modalnosti, ali naglašava da ovaj termin nikako ne bi trebalo shvatiti kao implikaciju da su svi oblici neepistemičke modalnosti stariji odnosno bazičniji od epistemičke. (Palmer 1986 u Trbojević-Milošević 2004: 26).

Bajbi slično smatra da su se epistemički modusi razvili iz deontičkih kroz proces gramatikalizacije i razlikuje četiri tipa modalnosti:

- modalnost orijentisana prema vršiocu radnje (agentivna modalnost),
- modalnost orijentisana prema govorniku,
- epistemička modalnost i
- subordinativni modusi (Bajbi, Perkins i Paliuka 1994: 177–180).

Agentivna modalnost izveštava o postojanju unutrašnjih i spoljašnjih uslova koji se tiču vršioca radnje i od kojih zavisi izvršenje radnje, a referentni semantički pojmovi su obaveza, potreba, sposobnost i želja (Bajbi, Perkins i Paliuka 1994: 177–180). Modalnost orijentisana prema govorniku izražava se direktivnim iskazima koji su shvaćeni na isti način kako su definisani kod Serla i Lajonsa. Ona uključuje sve direktivne iskaze ili mande (komande, zahteve, molbe, preklinjanja, opomene, preporuke i dozvole) (Serl 1975).

Zbog terminoloških razlika kao dobro rešenje nameće se podela na epistemičku i neepistemičku (deontičku i dinamičku) modalnost.

Osvrnucemo se ovde samo na neepistemičku modalnost kao dominantnu modalnu kategoriju u RTF komunikaciji, a na osnovu jezičkih funkcija i komunikativnih zadataka njenih učesnika (IKAO-9835 2010: B1-B4; B9-B12). Neepistemička odnosno modalnost događaja predstavlja stav govornika prema aktualizaciji nekog događaja u stanju sveta i vremenu koji slede. Ona označava deontičku (permisivnu, obligativnu i komisivnu) i dinamičku modalnost (abilitivnu i volitivnu). U osnovi deontičke modalnosti nalaze se pojmovi obaveze i dozvole, pri čemu se obaveza posmatra kao deontička nužnost, a dozvola kao deontička mogućnost. Deontička modalnost zavisi od autoriteta deontičkog izvora, što može biti govornik ili neki drugi izvor koji ne mora biti eksplicitan. Prema Lajonsu, deontička modalnost se odnosi na nužnost i mogućnost činova koje

izvode moralno odgovorni izvršitelji (Lajons 1977: 823). Iskaz kojim nekome namećemo obavezu da izvrši neki čin predstavlja neku propoziciju, ali ta propozicija ne opisuje i sam čin izvršavanja obaveze. U tom smislu, direktivni iskazi, prema Ostinovoj i Serlovoj taksonomiji govornih činova (Ostin 1962; Serl 1975), mogu se opisati kao iskazi kojima se nekome nameće obaveza da datu propoziciju obistini. Druga važna karakteristika deontičke modalnosti koju Lajons ističe je njena inherentna veza sa budućnošću i posredna veza sa namerom, željom ili voljom (Lajons 1977: 826). Istinitost deontički modalizovane propozicije određuje se u odnosu na situaciju ili stanje sveta koje sledi posle stanja sveta u kome obaveza važi. Stanje sveta u kome obaveza važi ne može da prethodi stanju sveta u kome se obaveza izriče/nameće. U tom slučaju ne govorimo o direktivu već o deontičkom stavu kao opisu stanja. Deontički iskazi (direktivi ili stavovi) potiču od nekog izvora ili imaju neki uzrok. To može biti neki autoritet, bilo institucionalizovan ili ne, neki moralni, etički ili zakonski kodeks, ili jedan formalizovan skup principa, ili samo unutrašnje osećanje obaveze ili prinude. Pojam obaveze se leksikalizuje prvo kao „dobro”/„loše”, a na sledećem nivou može se specifikovati rečima kao „neustavno, nezakonito, ilegalno, nepravilno, nemoralno, tabu, nepravedno...“, a zatim se različite vrste deontičke modalnosti mogu dalje specifikovati prema izvoru ili uzroku obaveze (Lajons 1977: 824–825). U pogledu veze između direktivnih iskaza i deontičkih stavova, od značaja su pojmovi ograničene i neograničene obaveze (Lajons 1977: 830). Neograničena obaveza je ona koja važi u svim mogućim svetovima kao istinita. Međutim, većina direktivnih iskaza koji se javljaju u svakodnevnoj komunikaciji ima vrednost ograničene obaveze jer izričući neki direktivni iskaz, mi retko kada od slušaoca zahtevamo da se uvek ponaša na neki određeni način. Ta obaveza se u jeziku ograničava kondicionalnim klauzama koje se pridodaju direktivnom iskazu i koje iskazuju ograničenje odnosno uslov koji se ne odnosi na postojanje obaveze već na njeno ispunjenje. Obaveza se može ograničiti i drugim sredstvima kao što su adverbijali i adverbijalne klauze, koji mogu imati jedinstveno (kada se odnose na jedan događaj) ili generičko značenje (kada važe uvek) (Lajons 1977: 829–831).

U vezi sa pojmom obaveze stoje pojmovi dozvole (*permission*), zabrane (*prohibition*) i odsustva obaveze (*exemption*). Lajons mogućnost definiše pomoću negacije nužnosti (i obrnuto), a za dozvolu kaže da se može definisati preko negacije obaveze (i obrnuto) (Lajons 1977: 832–840). Iskazi koji sadrže imperativ nedvosmisleno se interpretiraju kao direktivni iskazi, dok se iskazi koji sadrže deontičku modalnost, a izražavaju se pomoću glagola *must*, *must't*, *may*, *needn't* i *don't have to*, mogu interpretirati i kao direktivni iskazi i kao tvrdnje. Razliku pra-

vi izvor obaveze: u imperativnim iskazima izvor obaveze je govornik koji nameće svoj autoritet, dok je u drugom slučaju taj izvor neki nespecificovani autoritet. Naše razumevanje deontičkih iskaza zasnovano je na razumevanju ilokucione sile komandi i zahteva koje u ontogenetskom smislu imaju primat nad deontičkim iskazima. Validnost deontičkog iskaza se često može dovesti u sumnju pitanjem ko je stvorio obavezu. Stoga deontički iskazi koji predstavljaju deontičke tvrdnje često mogu da sadrže specificovanje izvora obaveze. U pogledu dozvole, govori se o distinkciji između dozvole u pasivnom, slabijem smislu i aktivnom ili jačem smislu, pa je tako neko delovanje dozvoljivo u slabijem smislu ako, i samo ako nije eksplicitno zabranjeno (Lajons 1977: 837). Postoji ideja, uslovno rečeno, da je sve ono što nije eksplicitno zabranjeno ili dozvoljeno, deontički neodređeno i prema tome podložno daljem regulisanju. Kada izgovorimo iskaz kojim se nešto dozvoljava mi zapravo ili uklanjamo prethodno postojeću zabranu, ili determinišemo deontički status nekog čina koji je pre toga bio deontički neodređen. Tako Lajons za modalni pojam odsustva obaveze kaže da se nalazi u istom odnosu prema dozvoli kao pozitivne naredbe i zahtevi prema zabrani (Lajons 1977: 840).

Nadovezujući se na Lajonsa, Palmer smatra da su za jednu gramatičku studiju najvažniji direktivni i komisivni iskazi, koje karakteriše izrazita subjektivnost i performativnost, pošto se i jednim i drugim tipom iskaza inicira neka radnja, koju izvršava ili govornik ili neko drugi (Palmer 2001: 70–74). Dodatno, govori o sistemu slabe i jake deontičke modalnosti koji je najizrazitije predstavljen modalnim glagolima *may* i *must*.

Dinamička modalnost vezuje se za pojmove sposobnosti (*ability*) i volje (*willingness*), pri čemu se sposobnost može posmatrati u smislu dinamičke mogućnosti. Naziva se, ponekad, i fakultativna ili inherentna modalnost, a odnosi se na pripisivanje neke sposobnosti/potencijala (*capacity*), ali i inherentne potrebe, subjektu klauze odnosno vršiocu radnje. Tada govorimo o dinamici koja je inherentna učesniku događaja (*participant inherent dynamics*). Međutim, sposobnost/potencijal/potreba mogu biti interpretirani u smislu nekih opštih ili eksternih okolnosti koje radnju/sposobnost čine mogućom ili nemogućom i tada govorimo o dinamici koja je nametnuta eksternim okolnostima (*participant imposed dynamics*).

Modalnost u RTF komunikaciji

Otežavajući faktori u ovoj komunikaciji koje smo naveli su, osim propisanim sredstvima, u izvesnoj meri kompenzovani i precizno definisanom šemom komunikacije sa tačno određenim ulogama i redosledom razmene informacija, koja se odvija u četiri obavezna koraka: govornik emituje poruku, primalac aktivno sluša,

primalac ponavlja poruku (*readback*), govornik aktivno sluša i proverava tačnost ponovljene poruke (*hearback*). U slučaju pogrešnog *readback*-a, sledi korekcija:

1. ATC: G-CD, QNH 1003.

Pilot: QNH 1013, G-CD.

ATC: G-CD, negative, I say again, QNH 1003.

Pilot: QNH 1003, G-CD. (IKAO-9432 2007: 2-14).

Koncept standardne frazeologije *per se* predstavlja svojevrsni modalni aspekt u smislu obaveze nametnute njegovim korisnicima. Komunikacija putem RTF-a koja se vrši upotrebom frazeologije, odvija se u definisanim koracima i okvirima, u kojima se prepliću iskazivanje obaveze, kroz instrukciju koju izdaje kontrolor letenja, iskazivanje mogućnosti ili nemogućnosti da se izneta obaveza ispuni, i traženje i davanje dozvole za izvršenje neke radnje. U ovoj komunikaciji, ključni su modalni pojmovi obaveze i dozvole odnosno odobrenja. Posebno je važno ukazati na višeznačnost pojma obaveze u ovom domenu. Iz aspekta govornih činova, uz osvrt na uticaj uloge, odnosa snaga i strukture autoriteta, osnovna razlika između zahteva (*request*) i naredbe (*order*) je u tome što naredba podrazumeva da govornik ima autoritet da naredi slušaocu da izvrši radnju (Serl 1969: 66). Govornik koji ima takav autoritet može da iznese zahtev, podrazumevajući da slušalac može da izabere da ga ne ispuni. Međutim, u komunikaciji između pilota i kontrolora letenja ova razlika je praktično nepostojeća jer je asimetričnost odnosa autoriteta u ovom slučaju tolika da je nemoguće da kontrolor iznese zahtev koji funkcionalno nije naredba. Pa ipak, iako je postupanje po direktivu koji iskazuje kontrolor letenja zakonski obavezujuće, odnosno iako obaveza ne može biti predmet preispitivanja u smislu da se autoritet izvora dovodi u pitanje i da se pilot iskazivanjem *readback*-a obavezuje da će obavezu ispuniti, mora se naglasiti da je u vanrednim situacijama, bez obzira na izdatu naredbu od strane kontrolora letenja, pilot taj koji donosi konačnu odluku kako će postupiti u datoj situaciji, imajući u vidu samo njemu poznate okolnosti i bezbednost saobraćaja kao primarni cilj. Ovde nalazimo vezu sa jednim drugačijim viđenjem pojma obaveze u odnosu na viđenja Lajonsa i Palmera. Tređidgo kritikuje pojam obaveze kao osnovni pojam deontičke modalnosti i smatra da se koncept volje i želje mnogo bolje objašnjava kao zahtev, budući da niko, bez obzira na snagu svog autoriteta, ne može jednostrano da nametne obavezu (Tređidgo 1982 u Trbojević-Milošević 2004: 41). Mi, dakle, nismo obavezni da nešto učinimo samo zato što osoba od autoriteta želi to da nam nametne, već postajemo obavezni kada tu obavezu i sami prihvatimo.

Drugi ključni modalni pojam u ovoj komunikaciji odnosi se na koncept odobrenja koje izdaje kontrolor letenja (*ATC clearance*), a koje podrazumeva mnogo širi kontekst od pojedinačnog odobrenja za konkretnu radnju. Osim u vanrednim situacijama, nijedna akcija pilota pa ni sam let, ne mogu biti realizovani bez prethodnog odobrenja kontrolora letenja.

Standardna IKAO frazeologija i „običan” jezik kao sredstva komunikacije imaju za cilj da obezbede postizanje najvećeg mogućeg stepena preciznosti i efikasnosti poruke i svođenje dvosmislenosti iskaza na najmanju moguću meru. U pogledu frazeologije, to se, u morfo-sintaksičkom smislu, postiže korišćenjem specijalizovanog, jednoznačnog i ograničenog vokabulara i limitiranjem gramatičkih struktura, što podrazumeva posledično mali broj mogućih kombinacija i veliku predvidljivost. Dodatne karakteristike su dominantna upotreba imperativa, izbegavanje upitnih oblika i izbacivanje odrične rečice *not*, gotovo potpuno odsustvo modalnih glagola, izostavljanje determinatora, izostavljanje subjekatskih zamenica, ograničena upotreba prepozicija, izostavljanje pomoćnih glagola, česta nominalizacija i poseban alphabet. Kada je reč o „običnom” jeziku, opšte smernice upućuju na upotrebu jednostavnijih struktura i relativno jednostavnog vokabulara, u težnji izbegavanja moguće dvosmislenosti (Mekgrat 2011).

Imajući u vidu da modalni glagoli menjaju određene moduse drugih leksičkih glagola u pogledu vremena, verovatnoće, preporučljivosti, dozvole, itd., jasna je težnja da se upotreba modalnih glagola u standardnoj frazeologiji i „običnom” jeziku redukuje, ali to, međutim, ne znači da modalnost uopšte ne postoji u ovoj komunikaciji.

S jedne strane, činjenica je da se modalni glagoli obično nalaze u osnovnim kopulativnim rečenicama, što čini njihovu inkluziju u program pojednostavljenja jezika relativno lakom, kao na primer:

1. *ATC5: You will be number two in traffic.* (Mekgrat 2011: 44).

Ne može se, međutim, zanemariti određeni stepen kompleksnosti koju modalni glagoli uvek dodaju izjavama, budući da utiču na jednostavne, konkretne činjenice i aspekte vremena i realizacije radnje, što svakako može dovesti do zabune, kao na primer:

1. *ATC: You can descend to FL6 250.*

2. *ATC: You could descend to FL 250.* (Mekgrat 2011: 44).

Postavlja se pitanje da li glagol *can* u prvom primeru izražava sposobnost ili dozvolu i da li glagol *could* u drugom, izražava predlog ili govorimo o nekoj hipotetičkoj situaciji.

---

5 *Air traffic control* – kontrola letenja

6 *Flight level* – nivo leta vazduhoplova

Tako je, recimo, u jednom slučaju pilot u toku krstarenja na nivou leta *FL 230* zatražio od kontrole letenja dozvolu za penjanje na viši nivo, na *FL 310*, i dobio sledeći odgovor:

1. *ATC: 310 is the wrong altitude for your direction of flight. I can give you 290.*

Pilot: Roger, cleared to 290, leaving 230.

Kada je vazduhoplov dostigao nivo *FL 240*, kontrolor letenja je osporio visinu:

ATC: I did not clear you to climb, descend immediately to FL 230. You have traffic at eleven o'clock, 15 or 20 miles. (Kušing: 1995: 5).

Odgovor kontrolora letenja: *I can give you 290*, pilot je razumeo kao dozvolu za penjanje na taj nivo leta, što nije bio slučaj.

Prethodno demonstrirana dvosmislenost iskaza je apsolutno neprihvatljiva u RTF komunikaciji, te se stoga glagol *can* ne koristi u standardnoj frazeologiji.

Već smo identifikovali neepistemičku modalnost odnosno deontičku i dinamičku modalnost kao dominantan tip modalnosti u domenu RTF komunikacije. Osim pomoću glagola u okviru formalnog modalnog sistema koji engleski jezik ima, modalna ideja može se izraziti i leksičkim glagolom, budućim vremenom, upitnim oblikom, imperativom, kondicionalom i prošlim vremenom, kao i adverbijalima i adverbijalnim klauzama.

U formalnom smislu, deontička modalnost se najdirektnije izražava modalnim glagolima i predikativnim pridevima, kao i imperativom i leksičkim glagolima koji označavaju mande. Formalni sistem obuhvata modalne glagole *may* i *must*, kao i modalni glagol *can*, koji u kolokvijalnom govoru ima prednost u odnosu na *may*. Direktivi koji sadrže glagole *may* i *must* identifikuju se kao permisivi i obligativi. Osim njih, formalni sistem obuhvata i komisive, koji, prema Serlu (Serl 1975: 356), označavaju naše obavezivanje da ćemo nešto uraditi i izražavaju se glagolom *shall*. Mogu biti tretirani kao obećanja ili pretnje. Sistem obuhvata i glagole *should* i *ought to*, koji modifikuju modalnu silu glagola *must*, kao i distalne forme *might* i *could*, koje su oslabljivači glagola *may* i *can*. *Ought to* i *should* se razlikuju od *must* po tome što govornik priznaje mogućnost da se događaj ne odigra. Oblik *might* se često koristi u pitanjima kao ljubazniji, manje direktan način traženja dozvole, ali i za iznošenje pozitivnih predloga. On izražava snažniju deontičku modalnost nego *may*, pozitivnu sugestiju pre nego obično odobrenje. Iako se deontički modali često koriste da označe dozvolu i obavezu koju daje/nameće govornik, oni nisu uvek subjektivni u ovom smislu, budući da govornik ne mora uvek biti uključen. Podrazumeva se, međutim, da se govornik

slaže sa dozvolom ili obavezom. Alternativa glagola *must* je *have to*, koji podrazumeva da govornik ne preuzima nikakvu odgovornost za obavezu. Slično, alternativa *should* i *ought to* je *be supposed to*, kada govornik nije odgovoran za obavezu. Nezavisno od modalnih sistema izdvaja se imperativ, koji je performativan i subjektivan, u smislu da govornik zapravo daje naredbu u govornom činu i koji, osim obaveze, može da izrazi i davanje dozvole (Palmer 2001).

Formalni sistem za izražavanje dinamičke (abilitivne i volitivne) modalnosti obuhvata glagol *can*, koji se koristi da izrazi fizičke i mentalne moći/mogućnosti, ali i da označi okolnosti koje mogu da utiču na lice na koje se iskaz odnosi. Ekspozent ove modalnosti je i glagol *will*, koji se koristi ne samo kao asumptivni iskazi da izrazi budućnost, već i volitivno, da izrazi voljnost (*willingness*) i tada govorimo o „modalnosti orijentacije prema subjektu”, koja se može izraziti i glagolom *can*. Za razliku od deontičkih, dinamički modali se mogu koristiti u prošlom vremenu da izraze prošlu radnju, ali ne i da označe događaj koji se odigrao kao rezultat sposobnosti ili voljnosti (negativni oblik se može upotrebiti na ovaj način). Ne postoji, međutim, ekvivalentno ograničenje koje bi se odnosilo na *be able to* i *be willing to*. Oblici prošlog vremena, *could* i *would*, mogu se koristiti kao modifikacije, da izraze sposobnost i volju na manje direktan način, posebno u funkciji iskazivanja ponude, uz čestu implikaciju kondicionalnosti. Slično kao i glagol *might*, i *could* se koristi za iskazivanje predloga. Za obavezu u prošlosti, koju po definiciji ne može da nametne govornik u sadašnjem vremenu, koristi se oblik prošlog vremena glagola *have to*. Bez obzira na istaknute razlike, dati oblici prošlog vremena nisu od posebnog značaja za našu analizu, budući da su stanja ili događaji koji bi se vezivali za prošlost potpuno irelevantni odnosno nepostojeći u komunikaciji koja se oslanja samo na propisanu frazeologiju. U neuobičajenim i vanrednim situacijama, kada učesnici u komunikaciji moraju da pribegnu upotrebi „običnog” jezika, možemo očekivati povremeno, ali svakako ne značajnije referisanje na prošlost, u smislu događaja koji su eventualno prethodili datoj situaciji.

Kao jedan od načina pojednostavljenja jezika RTF komunikacije naveli smo redukovanje upotrebe glagola u okviru formalnog sistema modalnih glagola. U tom smislu, prisustvo modalnih glagola u standardnoj frazeologiji je minimalno, dok nešto češću njihovu upotrebu možemo očekivati u „običnom” jeziku. U prilog tome govore i rezultati studije Herasimenko i Muravske, koje su ustanovile da se modalni glagoli ne koriste često u komunikaciji u uobičajenim situacijama (Herasimenko i Muravska 2020). Jedinu upotrebu glagola *will* u frazeologiji nalaze u frazi *Wilco*, koju izgovara pilot vazduhoplova i tako iskazuje obavezivanje da će postupiti u skladu sa dobijenom instrukcijom. Izvan frazeologije, nailaze povremeno na prime-

re upotrebe *will* i češće *would* u cilju ublažavanja zahteva, a mnogo češće i na primere takozvanih polu-modalnih glagola, *be going to*, *be able to*, *have to* kao i *need to*. Jedna slična studija, analizom određenog broja međusobno nepovezanih primera upotrebe modalnih glagola u komunikaciji u neuobičajenim situacijama, zaključuje da su najfrekventniji modalni glagoli u upotrebi *can/could/will/would*, pri čemu kontrolori letenja češće koriste *can/could* u odnosu na pilote (64% naspram 49%), dok piloti češće koriste *will/would* (40% naspram 33%). U ukupnoj distribuciji modalnih glagola, glagol *can/could* učestvuje sa 59% (Pidlubna 2019).

Analiza koja sledi sprovedena je sa ciljem da se u obe komponente jezika koji se koristi u RTF komunikaciji, u reprezentativnoj meri, identifikuju ne samo glagoli u okviru formalnog sistema modalnih glagola već i drugi oblici izražavanja modalnosti, i pokaže da, i pored nastojanja da se modalnost u ovoj komunikaciji svede na najmanju moguću meru, ona svakako postoji i nije zanemarljiva. Kao polazna osnova poslužio nam je pregled komunikativnih jezičkih funkcija i uobičajenih jezičkih zadataka pilota i kontrolora letenja (IKAO-9835 2010: B1-B4; B9-B12). Analizu počinjemo analizom propisane frazeologije, pa je, u tu svrhu, neophodno razumevanje značenja sledećih fraza:

CLEARED - *Authorized to proceed under the conditions specified.*

RECLEARED - *A change has been made to your last clearance and this new clearance supersedes your previous clearance or part thereof.*

AFFIRM - *Yes.*

APPROVED - *Permission for proposed action granted.*

NEGATIVE - *No or Permission not granted or That is not correct or Not capable.*

UNABLE - *I cannot comply with your request, instruction, or clearance.*

WILCO (*Abbreviation for will comply*) - *I understand your message and will comply with it.*

REQUEST *I should like to know . . . or I wish to obtain . . .* (IKAO-9432 2007: 2-6-2-8).

Navedene fraze preuzete su iz IKAO Priručnika o radiotelefoniji, koji je, zajedno sa IKAO dokumentom Upravljanje vazdušnim saobraćajem, izvor primera koji slede (IKAO-9432 2007; IKAO-4444 2007). Budući da upravo ova dva dokumenta propisuju standardnu frazeologiju, odnosno obavezne i dozvoljene fraze u RTF komunikaciji, kao i operativna uputstva, relevantnost izvora je evidentna.

U nasumično izabranim primerima iz domena transfera veze i instrukcija o nivou leta uočavamo direktiv iskazan imperativom kao dominantan govorni čin:

1. ATC: *Fastair 345*, **contact** *Alexander Control 129.1*. (IKAO-9432 2007: 2-12).

2. ATC: *Fastair 345*, **monitor** *ATIS 123.250*. (IKAO-9432 2007: 2-12).

3. ATC: *G-AB*, **climb** *to FL 70*. (IKAO-9432 2007: 3-3).

4. ATC: *G-AB*, **descend** *to FL 60*. (IKAO-9432 2007: 3-3).

Ovako iskazana obaveza može se ograničiti i to ograničenje obaveze iskazati adverbijalnom/vremenskom frazom ili adverbijalnom/vremenskom klauzom:

1. ATC: *Fastair 345*, **when passing FL 80, contact** *Alexander Control 129.1*. (IKAO-9432 2007: 2-12).

2. ATC: *Fastair 345*, *climb to FL 240*, **expedite until passing FL 180**. (IKAO-9432 2007: 3-4).

3. ATC: *G-CD*, **when airborne, turn right, leave** *control zone via route Echo*. (IKAO-9432 2007: 2-13).

4. ATC: *Fastair 345*, **maintain** *FL 350* **until further advised**. (IKAO-9432 2007: 8-1).

5. ATC: *Fastair 345*, **maintain** *FL 230* **while in controlled airspace**. (IKAO-9432 2007: 8-6).

Ukoliko postoji sumnja da pilot ne može da postupi u skladu sa izdatim odobrenjem ili instrukcijom, takvom odobrenju/instrukciji se pridodaje fraza *if unable*, uz obavezno ponuđenu alternativu, pa tako nailazimo na primere višestruke modalnosti u jednom iskazu:

1. ATC: *Fastair 345*, *Georgetown Departure*, **cleared** *to Colinton, FL 290*, **cross** *Wicken FL 150 or above*, **if unable, maintain** *FL 130*. (IKAO-9432 2007: 2-15).

Svaki manevar vazduhoplova, bilo na zemlji ili u toku leta, uslovljen je prethodnim odobrenjem (*ATC clearance*) koje izdaje nadležna jedinica kontrole letenja. To može biti inicijalno odobrenje za let na ruti izdato vazduhoplovu:

1. ATC: *Fastair 345*, **cleared** *to Kennington via Alpha 1, FL 280*, *Wicken 3, Delta departure, squawk 5501*. (IKAO-9432 2007: 2-13).

Ili dozvola za pojedinačne manevre, koja se izdaje nakon traženja dozvole za izvršenje konkretne radnje leksičkim glagolom *request*:

1. Pilot: *G-AB*, **request** *descent*.

ATC: *G-AB*, **descend** *to FL 60*.

Pilot: *Leaving FL 90, descending to FL 60*, *G-AB*. (IKAO-9432 2007: 3-3).

Jedini primer traženja dozvole za izvršenje radnje upotrebom modalnog glagola *may* i jedini primer upotrebe ovog glagola u RTF komunikaciji je sledeći:

1. ATC: **May** we change clearance of (Fastair 345) to (Kennington via A1, FL 280, Wicken 3)?

Dati primer upotrebe glagola *may* vezuje se isključivo za kontekst koordinacije između jedinica kontrole letenja i može se čuti samo u komunikaciji dva kontrolora letenja iz različitih jedinica (IKAO-4444 2007: 12-26).

Davanje dozvole izražava se frazom *approved* ili imperativom *sa* ili *bez* uslovljavanja odnosno ograničavanja dozvole:

1. Pilot: *Georgetown Ground, Fastair 345, stand 24, **request** start up, information Bravo.*

ATC: *Fastair 345, start up **approved**, QNH 1009.* (neuslovljeno davanje dozvole, podrazumeva se da će radnja biti odmah izvršena), ili

ATC: *Fastair 345, **start up at 35**, QNH 1009.* (vremenski uslovljeno davanje dozvole), ili

ATC: *Fastair 345, expect departure 49, **start up at own discretion**, QNH 1009.* (neuslovljeno davanje dozvole, vršilac radnje bira vreme izvršenja radnje shodno okolnostima). (IKAO-9432 2007: 4-2).

Odbijanje davanja dozvole za izvršenje radnje se u RTF komunikaciji ne iskazuje negativnim imperativom već frazom *negative*, koja izražava jako odbijanje davanja dozvole. Iako referentni dokumenti propisuju ovakvu upotrebu fraze *negative*, oni ne navode primer iste, pa smo do odgovarajućeg primera došli konsultovanjem operativnog osoblja:

1. Pilot: **Request** to avoid CB next 30 miles to the right, DAL1583.

ATC: *DAL1583, **negative** due to TSA 1 active.*

Posebnu kategoriju predstavlja uslovno odobrenje (*conditional clearance*), koje podrazumeva prethodno izvršenje neke druge radnje ili ispunjenje nekih uslova odnosno stvaranje određenih okolnosti:

1. ATC: *Fastair 345, **behind the landing Airbus, line up and wait** behind.*

Pilot: **Behind the Airbus**, lining up and waiting behind, Fastair 345. (IKAO-9432 2007: 4-7).

Od značaja za nas je i ograničeno odobrenje koje se izražava pridodavanjem rečice *not* participskom pridevu *cleared*. To je jedina upotreba rečice *not* u frazeologiji:

1. ATC: *Fastair 345, **cleared** low pass runway 27, **not** below 500 feet, report final.* (IKAO-9432 2007: 4-13).

2. ATC: *Fastair 345, **cleared** low approach, runway 09, **not** below 250 feet, report final.* (IKAO-9432 2007: 4-14).

Prethodno izdato odobrenje može biti poništeno leksičkim glagolom *cancel* uz navođenje obrazloženja:

1. ATC: G-CD, hold position, **cancel** take-off, I say again, **cancel** take-off, vehicle on runway. (IKAO-9432 2007: 4-9).

Takođe, prethodno izdata instrukcija može biti poništena i zamenjena novom, i tada se izdaje novo odobrenje frazom *recleared* koje poništava prethodno izdato:

1. ATC: Fastair 345, **stop** descent at FL 150.

Pilot: Stopping descent at FL 150, Fastair 345.

ATC: Fastair 345, **continue** climb to FL 330.

Pilot: Climbing to 330, Fastair 345.

ATC: Fastair 345, **recleared** FL 330. (IKAO-9432 2007: 3-3).

Iako se često navodi da je jedina upotreba modalnog glagola *will* u frazeologiji u frazi *wilco*, nalazimo primere komisiva u standardnim frazama:

1. ATC: G-AB, report passing FL 80.

Pilot: G-AB **wilco**. . . G-AB passing FL 80. (IKAO-9432 2007: 3-2).

2. ATC: G-CD, leave control zone via special VFR via route Whiskey, 3000 feet or below, report Whiskey one.

Pilot (VFR): Cleared to leave control zone special VFR, via route Whiskey 3000 feet or below, **will** report Whiskey one, G-CD. (IKAO-9432 2007: 7-2).

3. ATC: Fastair 345, **when ready descend** to 180.

Pilot: Descending to FL 180, **will** report leaving FL 350, Fastair 345. (IKAO-9432 2007: 8-3).

4. ATC: Fastair 345, climb to FL 220, report passing FL 100.

Pilot: Climbing to FL 220, **will** report passing FL 100, Fastair 345. (IKAO-9432 2007: 8-3).

Modalni glagol *will* se, takođe, koristi za predikciju odnosno izražavanje budućeg vremena:

1. ATC: G-AB, **will** shortly lose identification temporarily due fade area. Remain this frequency. (IKAO-9432 2007: 6-2).

Dinamičko modalno značenje fizičke mogućnosti/kapaciteta u frazeologiji se ne izražava modalnim glagolom *can*, već frazom *if able*:

1. ATC: Fastair 345, advise **if able** to cross Wicken VOR at 52. (IKAO-9432 2007: 8-2).

Mogućnost da se radnja izvrši izražava se frazom *affirm*:

1. ATC: Fastair 345, landing delays at Georgetown, advise **if able** to lose time en route.

Pilot: Fastair 345 **affirm**. (IKAO-9432 2007: 8-2).

Pilot ne može da odbije da izvrši radnju iskazanu nekim direktivom osim u slučaju kada nije u mogućnosti da to uradi. Odsustvo mogućnosti odnosno kapa-

citeta da se radnja izvrši ne izražava se modalnim glagolom *cannot* već pridevom *unable*:

1. ATC: *Fastair 345, climb to FL 350.*

Pilot: **Unable**, *TCAS Resolution Advisory.* (IKAO-9432 2007: 11-4).

2. Pilot: *Georgetown departure, **unable** to cross Wicken 150 due weight, maintaining FL 130, Fastair 345.* (IKAO-9432 2007: 2-15).

Iako je upotreba fraze *unable* karakteristična za komunikativne funkcije i zadatke letačkog osoblja, nalazimo primer upotrebe te fraze od strane kontrolora letenja:

1. Pilot: *G-CD, **request** touch and go.*

ATC: *G-CD, **unable to approve** due traffic congestion, make full stop, runway 09, cleared to land.*

Pilot: *Runway 09, cleared to land for full stop, G-CD.* (IKAO-9432 2007: 4-14).

Odsustvo kapaciteta, ili mogućnosti, može biti iskazano i frazom *negative*. Tako fraza *negative contact* izveštava o neostvarivanju vizuelnog kontakta (IKAO-4444 2007: 12-26):

1. ATC: *Fastair 345, unknown traffic 10 o'clock 11 miles crossing left to right fast moving.*

Pilot: *Fastair 345, **negative** contact, request vectors.* (IKAO-9432 2007: 6-4).

2. ATC: **Negative** *RVSM7.* (izveštava o neodobrenom RVSM statusu), (IKAO-4444 2007: 12-10).

3. ATC: *Fastair 345, confirm transponder operating.*

Pilot: *Fastair 345, **negative** transponder unserviceable.* (IKAO-9432 2007: 6-6).

U jednom posebnom kontekstu, u proceduri provere funkcionalnosti radio opreme, indirektna sposobnost/kapacitet izražavaju se sledećim pridevima i prikazanom gradacijom koja je od operativnog značaja:

1. *Unreadable.*

2. *Readable now and then.*

3. *Readable but with difficulty.*

4. *Readable.*

5. *Perfectly readable.* (IKAO-9432 2007: 2-15).

1. Pilot: *Stephenville Tower, G-ABCD, radio check 118.7.*

ATC: *Station calling Stephenville Tower, you are **unreadable**.*

---

7 Reduced vertical separation minima – Smanjene norme vertikalnog razdvajanja

ili

ATC: G-ABCD Tower, **reading you three**, loud background whistle.

ili

ATC: G-ABCD Tower, **reading you five**. (IKAO-9432 2007: 2-16).

Nalazimo još jedan kontekst koji sadrži poseban aspekt kapaciteta/sposobnosti:

1. ATC: G-CD, *recleared holding point runway 14, taxi behind Seneca coming from your left.*

Pilot: G-CD, *holding point runway 14, **traffic in sight**. (We can see the traffic.)* (IKAO-9432 2007: 4-4).

2. ATC: G-CD, report **aerodrome in sight**. (Report that you can see the aerodrome. Can you see the aerodrome?)

Pilot: Wilco, G-CD.

Pilot: G-CD, **aerodrome in sight**. (We can see the aerodrome.) (IKAO-9432 2007: 7-6).

Iako su pojedinačne transmisije generalno kratke i sadrže mali broj informacija i najčešće samo jednu instrukciju ili odobrenje, nailazimo i na primere kompleksnijih transmisija:

1. Pilot: Runway 06, QNH 1012, request taxiway Bravo and backtrack, G-CD.

ATC: G-CD, **approved, taxi** via Bravo, **backtrack and line up** runway 06, **hold short** of runway 14. (davanje odobrenja za izvršenje radnje, iskazivanje obaveze, iskazivanje obaveze i indirektna zabrane budući da fraza *hold short of* znači da je zabranjen ulazak na poletno-sletnu stazu). (IKAO-9432 2007: 4-4).

Interesantna je multifunkcionalnost imperativa (prvenstveno leksičkog glagola *confirm*) u ovoj komunikaciji, koji, osim već prikazanih značenja, ima ulogu i da zameni upitne oblike:

1. ATC: **Confirm** able to resume RVSM. (Are you able to resume RVSM?) (IKAO-4444 2007: 12-10).

2. ATC: **Confirm** transponder operating. (Is the transponder operating?) (IKAO-9432 2007: 6-6).

3. **Confirm** RVSM approved. (Is RVSM approved?) (IKAO-4444 2007: 12-10).

Ovde su prikazani reprezentativni primeri modalnih značenja i oblika koji se mogu pronaći u propisanoj frazeologiji. Pregled nije sveobuhvatan i za određene modalne kategorije moguće je identifikovati još primera. Svakako, navedeni primeri više nego jasno pokazuju da je modalnost prisutna u frazeologiji, odnosno u rutinskim situacijama, u meri koja nije zanemarljiva. U praksi su čak evidentirani

Modalnost u vazduhoplovnoj komunikaciji...

---

i primeri upotrebe modalnih glagola u komunikaciji u uobičajenim situacijama, kada ne postoji propisana frazeologija za određene zahteve/potrebe:

1. ATC: *Midland Five November Zulu, good morning. Radar contact. Proceeding into Kerky Vectoring 02.*

*Pilot: Direct Kerky 02, Midland Five November Zulu. **Can** we keep high speed?*

ATC: For the time, yes. (IKAO-9835 2010: 3-6).

U primeru vidimo da je pilot pribegao upotrebi modalnog glagola *can* u nedostatku propisane fraze za izražavanje zahteva koji je uputio kontroloru letenja.

Na osnovu svih prethodno prikazanih primera može se očekivati još veće prisustvo modalnih značenja i oblika za njihovo izražavanje u komunikaciji izvan okvira frazeologije odnosno u komunikaciji u neuobičajenim, a posebno u vanrednim situacijama. „Običan“ jezik koji se tada koristi zajedno sa frazeologijom svakako raspolaže raznovrsnijim konstrukcijama i vokabularom, a priroda situacija je takva da će se sasvim izvesno kreirati novi nepredviđeni konteksti koji će nametati nove zahteve. U samo jednom primeru koji je deo komunikacije između pilota vazduhoplova u vanrednoj situaciji prouzrokovanoj prestankom rada motora usled udara ptice, i kontrolora letenja, možemo uočiti ne mali broj oblika za izražavanje modalnih značenja:

1. ATC: *Ok uh, you **need to** return to LaGuardia? **Turn** left heading of uh two two zero.*

Pilot 1: Airspeed optimum relight. Three hundred knots. We don't have that.

.....

*ATC: Cactus fifteen twenty nine, **if** we **can** get it for you, **do you want** to try to land runway one three?*

*Pilot 1: We're **unable**. We **may** end up in the Hudson.*

.....

*ATC: Alright, Cactus fifteen forty nine, it's **gonna be** left traffic for runway three one.*

*Pilot 1: **Unable**.*

.....

*ATC: Cactus fifteen (twenty) nine, runway four's **available if** you **wanna** make left traffic to runway four.*

*Pilot 1: I'm not sure we **can** make any runway. Uh what's over to our right, anything in New Jersey, **maybe** Teterboro?*

.....

ATC: Cactus fifteen twenty nine, **turn** right two eight zero, you **can** land runway one at Teterboro.

Pilot 2: Is that all the power you got? ... (Wanna) number one? Or we got power on number one.

Pilot 1: We **can't** do it.

Pilot 1: Go ahead, try number one.

ATC: Kay, which runway **would** you like at Teterboro? (NTSB 2010).

Sledeći primer prikazuje deo komunikacije između pilota vazduhoplova u vanrednoj situaciji nastaloj usled gubitka kontrole nad vazduhoplovom i kontrolora letenja:

1. ATC: Alaska 261, **say** your condition.

Pilot: 261, we're at 24,000 feet kinda stabilized – we're slowin here and uh – do a little troubleshooting, we'll **can** you give me a block between uh twenty and twenty five?

ATC: Alaska 261, **maintain** block altitude FL 200 through FL 250.

Pilot: Alaska 261, we'll **ll** take that block, we'll **ll** be monitoring the frequency.

ATC: Alaska 261, **let me know if you need** anything.

.....

Pilot: ...we **can** maintain altitude we **think** and our **intention is** to land at Los Angeles.

.....

Pilot: Center, Alaska 261, I **need** to get down about ten, change my configuration make sure I **can** control the jet and I'd like to do that out there over the bay **if I may**. (Aviation Safety Network 2022).

Iako se učesnici u komunikaciji u datim primerima pridržavaju opštih smernica za upotrebu „običnog“ jezika, i u njima nalazimo iste eksponente modalnosti kao u frazeologiji, uočava se njihova češća upotreba, kao i prisutvo dodatnih modalnih oblika. U vanrednim situacijama kontrolor letenja ne može da ima preciznu sliku objektivnih okolnosti u kojima se vazduhoplov (pilot) nalazi, što komunikaciju u takvoj situaciji svrstava u sferu *irrealis* kategorije i otvara prostor za nešto veće prisustvo modalnosti, uključujući i epistemičku komponentu.

Analiza modalnosti u situacijama koje zahtevaju upotrebu i „običnog“ jezika izvršena je na primerima komunikacije čiji su učesnici izvorni govornici. Uz pretpostavku da u komunikaciji koja zahteva i „običan“ jezik možemo očekivati i neke druge modalne eksponente, bilo bi korisno proširiti analizu tako da obuhvati ne samo veći broj neuobičajenih i vanrednih situacija različite prirode, već i situacija u kojima se komunikacija odvija između izvornih i neizvornih govornika.

Zaključak

Imajući u vidu opštu definiciju modalnosti i suštinske karakteristike i prirodu komunikacije putem radiotelefonije, jasna je potreba za ograničenjem modalnosti u ovoj komunikaciji. Iako je modalna komponenta u rutinskim situacijama, koje se oslanjaju na vazduhoplovnu frazeologiju, značajno redukovana, ona ipak postoji u određenoj meri. Modalna značenja i njihovi eksponenti brojniji su i raznovrsniji u komunikaciji koja se odvija u neuobičajenim i vanrednim situacijama, a koja podrazumeva upotrebu i „običnog“ jezika. Primarna modalna kategorija u RTF komunikaciji je neepistemička modalnost odnosno modalnost događaja. U propisanoj frazeologiji evidentiraju se primeri dinamičke modalnosti, ali je dominantni modalni aspekt svakako deontička modalnost. Potreba za upotrebom „običnog“ jezika kreira kontekste pogodne za prisustvo i epistemičke modalnosti. U pogledu govornih činova, direktiv iskazan imperativom je najučestaliji. Obligativni iskazi su vidno zastupljeniji od permisivnih.

Uzimajući u obzir primarni cilj ove analize i njene rezultate, kao i postojeća ograničenja, nameće se zaključak da bi bilo korisno sprovesti jednu obimniju studiju u kojoj bi analizu trebalo proširiti tako da obuhvati ne samo veći broj neuobičajenih i vanrednih situacija različite prirode, odnosno različite kontekste, već i situacija u kojima se komunikacija odvija između izvornih i neizvornih govornika.

Literatura

- Ostin 1962: Austin, J.L., *How to Do Things with Words*. London: Oxford University Press.
- Bajbi, Perkins i Paliuka 1994: Bybee, J., Perkins, R., & Pagliuca, W., *The Evolution of Grammar*. The University of Chicago Press.
- Klark i Šefer 1989: Clark, H. H., & Schaefer, E. F., Contributing to Discourse. *Cognitive Science*. 13, 259–294.
- Kušing: 1995: S. Cushing, Pilot-Air Traffic Control Communications: It's Not (Only) What You Say, It's How You Say It. *Flight Safety Digest*, 1–10.
- Gabrijelatos i Saramento 2006: Gabrielatos, C., & Saramento, S., Central Modals in an Aviation Corpus: Frequency and Distribution. *Letras de Hoje*. v.41 no 2, 215–240.
- Grajs 1975: Grice, H., Logic and Conversation. *Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts*, 41–58.

- Herasimenko i Muravska 2020: Herasymenko, L., & Muravska, S. (2020). Use of Modal Verbs in English Aviation Radiotelephony Discourse. *Naukovi Zapisi Vipusk*. DOI:<https://10.36550/2522-4077.2020.187.23>, 151–154.
- Levinson 1983: Levinson, S. C., *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lajons 1977: Lyons, J., *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mekgrat 2011: Mc Grath, M., Defining a Grammar of Radio Telephony and Emergencies. *Aviation in Focus (Porto Alegre)* v.2 n.1, 30–49.
- Nagi 2019: Nagy, D., Pragmatism of Modal Verbs: Case Study of `ICAO` Requirements. *International Conference RCIC`19 Redefining Community in Intercultural Context*. Bucharest.
- Palmer 1986: Palmer, F. R., *Mood and Modality*. CUP. U Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz*. Beograd: Filološki fakultet, Beograd.
- Palmer 2001: Palmer, F. R., *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pidlubna 2019: Pidlubna, O., Functional Peculiarities of Modal Verbs Usage in the Aviation English Radiotelephony Discourse. *International Humanitarian University Herald Philology*. DOI: 10.32841/2409-1154.2019.40.2.15.
- Ragan 1997: Ragan, P. H., Aviation English: An Introduction. *Journal of Aviation/Aerospace Education & Research*, 7(2).
- Rataj 1978: Rathay, W., Some aspects of modality as seen from a semantic point of view. *Studia Anglica Posnaniensia*, Vol.X, Poznan, 105–122. U Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz*. Beograd: Filološki fakultet, Beograd.
- Svitser 1984: Sweetser, E., Semantic Structure and Semantic Change: A cognitive linguistic study of modality, perception, speech acts and logical relations, PhD dissertation, Berkley. U Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz*. Beograd: Filološki fakultet, Beograd.
- Serl 1969: Searle, J. R., *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Serl 1975: Searle, J. R., A taxonomy of Illocutionary Acts. *Language, mind and knowledge Volume 7*, 344–369.
- Tređidgo 1982: Tregidgo, P.S., Must and May: Demand and Permission. *Lingua*, 56, 75–92. U Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz*. Beograd: Filološki fakultet, Beograd.

Izvori

Aviation Safety Network 2022: Aviation Safety Network. Preuzeto sa: <https://aviation-safety.net>. https://reports.aviation-safety.net/2000/20000131-0_MD83_N963AS.pdf.

IKAO-4444 2007: ICAO Doc 4444 ATM/501. *Air Traffic Management*. ICAO.

IKAO-9432 2007: ICAO Doc 9432 AN925. *Manual of Radiotelephony*. ICAO.

IKAO-9835 2010: ICAO Doc 9835 AN453. *Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency Requirements*. ICAO.

NTSB 2010: NTSB. *Accident Report AAR-10/03*. Washington, D.C.: NTSB.

Maja Jevtović Šulejić

MODALITY IN AERONAUTICAL RADIOTELEPHONY COMMUNICATIONS

Summary

The language of RTF communication between pilots and air traffic controllers is a unique restricted register characterized by simplified grammatical structures and lexis. Although the exponents of modality are significantly reduced in routine situations, which mostly rely on the prescribed phraseology, evidence of modality is found in unusual and emergency situations to an extent which cannot be neglected. Event modality has been identified as the primary modal category in communication in routine situations, with the deontic modality as the dominant aspect. Modality is more present in unusual and emergency situations, in which, apart from the event modality, examples of the epistemic modality have been found as well. The use of directive speech acts with imperative is a prominent feature of RTF communication, and obligative modal statements are considerably more frequent than permissive ones. Obligation is the most significant modal aspect in the analysis of modality in this domain due to specific limitations imposed by regulations which this communication is subject to.

A further study of modality in this domain would benefit from extending the scope of the analysis so as to include a larger number of unusual and emergency situations of different type, implying different contexts, but also to include communication in which at least one participant is a non-native speaker.

Key words: modality, radiotelephony (RTF), phraseology, plain language, deontic modality, dynamic modality

811.163.41.'27:004.738.5(083.12)

811.111.'27:004.738.5(083.12)

<https://doi.org/10.18485/zivjez.2024.44.1.2>

Original scientific article

Primljen 10/07/2024

Prihvaćen 25/11/2024

Gordana Ivković*

University of Niš, Serbia

Faculty of Philosophy

PhD Studies in Foreign Philology

THE SPEECH ACT OF SUGGESTION IN ONLINE RECIPES IN SERBIAN AND ENGLISH: A RELEVANCE-THEORETIC APPROACH**

This research aims to determine the lexical and grammatical characteristics of the speech acts of suggestion in online recipes in Serbian and American English within the framework of Relevance Theory (Sperber and Wilson 1995). The suggestions were analyzed in terms of the cognitive and communicative principles and possible implicatures. The analysis was based on fifteen examples of suggestions in Serbian and fourteen examples in American English. These examples were further compared to determine whether certain differences regarding the speech act of suggestion appeared. The research shows that every suggestion has its own implicatures and communicative effects depending on the form of the suggestion and the succeeding co-text. As for the two languages, in this research, no significant differences arise except for a few peculiarities. There are only three instances (10.3%) of directly stated suggestions (e.g., *my advice is, I highly recommend*), one in Serbian and two in English. The other 26 examples (89.7%) of suggestions from both languages are given indirectly.

Keywords: recipes, culinary discourse, suggestion speech act, Relevance Theory, implicature.

---

* University of Niš, Faculty of Philosophy, Ćirila i Metodija 2, 18000 Niš, Serbia; g.ivkovic-20467@filfak.ni.ac.rs.

** This paper was written as a term paper for the Linguistic Research Methodology course, which is a part of the PhD studies in Foreign Philology at the Faculty of Philosophy in Niš.

1. Introduction

Recipes are a type of specialized discourse encountered almost daily. The language of recipes presents an excellent source for the analysis of food discourse, regardless of whether recipes are found in old notebooks or well-designed web pages. Fisher (1983: 20) defines a recipe as a formula of the means necessary for the desired results. Tomlinson (1986: 203), in simpler terms, describes it as a set of instructions for preparing food. She continues that recipes might at first appear simple and straightforward. Nonetheless, recipes do not represent clear step-by-step instructions but rather a fully-fledged register characterized by incompleteness, multiple-level presuppositions, and assumptions about cultural knowledge, practical skills, and technical equipment needed for a complex set of practices (Gerhardt 2013: 43).

The first documented written recipes date from the second millennium BC. They consisted of tablets found in the northern Semitic city of Mari on the west Euphrates bank (Goody 2008: 85). The first food-related sources written in English were from the Anglo-Saxon times, but none of these were recipes. There are, however, a few documented instances of writings about food preparation and consumption. These writings were mostly ingredient lists. The few existing instructions were characterized by two key linguistic features of cooking discourse, parallel structures and imperatives (Diemer 2013: 139–140). During the Middle English period, recipes became more elaborate, but they were only aimed at professionals due to the necessity of certain background knowledge for their understanding. The Modern English period noted a shift towards a broader audience. During this time, recipes also included advice for proper “housewifery” (Diemer 2013: 140–146).

In the US, recipes have gone through similar development. Almost until the beginning of the 20th century, recipes lacked the usual details, including times and quantities. The changes were introduced once young wives started taking over kitchen duties from servants. Housewives often not being familiar with the food preparation processes meant that the recipes had to specify the minutest details. In the US, recipes became increasingly popular in the 1960s with the mass production of cookbooks (Lakoff 2006: 157–158).

The first Serbian printed cookbook, *Србскиѹ Куварь/Српски Кувар* (Eng. *The Serbian Cookbook*), by Jerotej Draganović, was published in 1855. Although it contained the word *Србскиѹ* (Eng. *Serbian*) in its title, it did not contain traditional Serbian recipes but was rather aimed at Serbians, namely Serbian housewives. The cookbook mostly included a translation of German recipes

(Stojanović 2019: 68–70). It was followed by *Велики српски кувар* (Eng. *The Great Serbian Cookbook*), written by Katarina Popović-Midžina and first published in 1878. It had five different editions and contained a wide variety of European recipes, mostly Austrian. This was the first cookbook to introduce and name certain dishes, preparation processes, and utensils, mostly by borrowing foreign language words. However, *Велики српски кувар* became outdated once *Велики народни кувар* (Eng. *The Great National Cookbook*), later known as *Патин кувар* (Eng. *Pata's Cookbook*) by Spasenija Marković Pata, was published in 1939. *Патин кувар* dominated the mid-20th century and paid more attention to traditional recipes (Vitas 2022: 1–4).

Recipe names point to what is to be expected within those recipes. Recipe titles usually possess a certain authenticity (e.g., Oklahoma Turnips, Texas Chicken), evaluation (e.g., Best Ever Cookies), or are related to someone known to the reader (e.g., Mother's Apple Pie). These techniques provide the trustworthiness of the author of a recipe. The instructions presuppose that the reader is a competent member of society and possesses enough knowledge about the culinary measures and preparatory steps not always fully described. The instructions also imply the necessity for background knowledge. For example, the knowledge of how to operate the technical equipment needed for the preparation process is required (Tomlinson 1986: 206–208).

Additionally, Tomlinson (1986: 204) notices the possible appearance of external instructions and comments not necessarily related to the preparation process. For instance, those comments advise when and how to serve the dish, for how many people, etc. Suggestions are usually included within these external instructions. For example, those might be tips and tricks, such as using a pot or a pan made of a particular material, substituting ingredients, or adding additional ones.

Wharton (2010: 67) points out that recipes are a part of procedural discourse, which also includes directions on how to make something. One of its dominant features is that this is an agency-neutral discourse. More specifically, it is aimed at the person reading it, regardless of who the person is. Wharton (2010: 68) also claims that procedural discourse is time-neutral since it should always exhibit the same results if followed properly. This agency/time neutrality is usually expressed by means of the imperative, as it has no overt subject, no tense, and is time neutral (Wharton 2010: 68).

2. Theoretical framework

2.1. The speech act of suggestion

A speech act is defined as an action performed via utterances (Yule 1996: 47). Two of the most notable researchers who played a part in the development of the speech act theory are J. L. Austin (1962) and J. R. Searle (1969; 1976). Aristotle was the first to suggest the idea that not all sentences are a matter of being verified as truthful. Other scholars who had further worked on this idea before it was properly defined by Austin and Searle include Immanuel Kant, Thomas Reid, Franc Brentano, Edmund Husserl, Anton Marty, Adolph Reinach, A. J. Ayer, Gilbert Ryle and Ludwig Wittgenstein (Baicchi 2009: 212–215). Austin (1962: 1–2) notices that certain sentences, instead of just describing something, actively perform things. Thus, those sentences are not a matter of truthfulness. Austin (1962: 32) also suggests that speech acts (SAs), or performative acts, are characterized by expressions, that is, explicit or implicit performative verbs. Verschueren (1980: 5) proposes a definition that slightly differs from Austin’s take on performative verbs, according to which “performative verbs, even in their performative use, also describe or denote types of SAs, in addition to being a linguistic device for the performance of those SAs.” Moreover, Verschueren (1980: 4) claims that every language has a wide variety of speech act verbs. Nonetheless, the number of speech acts and their verbs may vary from one language to another. Also, the number of speech act verbs in a language does not limit the number of SAs possible in that language.¹

The first taxonomy of speech acts was introduced by Austin (1962). He suggested the following five categories: *verdictives*, *exercitives*, *commissives*, *expositives*, and *behavitives*. According to Searle (1976: 7–10), the weakness of Austin’s taxonomy was that it was introduced for discussion rather than providing definitive categorization. Thus, he decided to revise this taxonomy. Searle’s SA taxonomy is usually considered definitive and is preferred by most researchers. It includes the following groups: *representatives*, *directives*, *commissives*, *expressives*, and *declaratives* (Searle 1976: 10–13).²

Since our main interest is the speech act of suggestion, as a sub-section of directive speech acts, this is the only SA category described in detail. As defined by Searle (1976: 11), directive speech acts are “attempts by the speaker to get the hearer to do something.” These attempts might be of varying degrees. For example, the strongest one may insist on the hearer doing something, whereas suggestions

---

1 For a comprehensive list of speech act verbs in English, see Verschueren (1980: 6–7).

2 For an extensive description of each category, see Searle (1976: 10–16) and Yule (1996: 53–54).

are of a more modest degree (Searle 1976: 11). Nonetheless, suggestions and similar speech acts are not always considered a type of directives. For example, Hancher (1979: 6) claims that an invitation can also be seen as a commissive, as it commits the speaker himself to a certain action or behavior. Similarly, Adolphs (2008: 45) points out that a suggestion can be both a commissive, as it commits the speaker to an action, and a directive, as it also includes the hearer. Therefore, suggestions may be regarded as having a hybrid character.

2.2. Relevance Theory

Wilson and Sperber (2012: 1) see pragmatics as a study of language use rather than the study of language structure. Nonetheless, Carston (2002: 4) suggests that, with the development of a cognitively oriented approach, pragmatics is now seen as the mind capacity or an “information-processing system” within an ostensive communicative behavior.

The Relevance-Theoretic framework was developed from the reconsideration of Grice’s ideas. The bases of Relevance Theory (RT later in the paper) are represented through the definition of relevance and its two principles. From this point of view, relevance is defined as “the property of inputs to cognitive processes” (whether internal stimuli or external representations) (Wilson and Sperber 2012: 6). Thus, if everything is equal, the greater the cognitive effect with the smaller mental effort, the greater the relevance of input would be. Sperber and Wilson (1995: 260) devised two RT principles, the cognitive and the communicative:

The First/Cognitive Principle:

Human cognition tends to be geared to the maximization of relevance.

The Second/Communicative Principle:

Every act of ostensive communication communicates a presumption of its own optimal relevance.

The cognitive principle is broader. It is based on the human biological mechanisms and their function. The only relevant output for this principle is the positive cognitive effect (Sperber and Wilson 1995: 261–262). On the other hand, the communicative principle does not require the maximization of relevance. More precisely, for a communicative process to be successful, a speaker should utilize the least effort to produce just enough effect to interest the listener (Sperber and Wilson 1995: 266–268).

Explicatures and *implicatures* are also notions important in RT. According to Carston (2002: 119), an explicature only refers to what is being explicitly uttered. Sperber and Wilson (1995: 182) claim that “an assumption communicated by an

utterance *U* is explicit if and only if it is a development of a logical form encoded by *U*.” Additionally, Sperber and Wilson (1995: ch. 4) suggest that a single utterance may contain multiple explicatures. On the contrary, implicatures are assumptions that are communicated implicitly (Sperber and Wilson 1995: 182). Carston (2002: 134–135) believes that in many utterances, the implicatures carry the main relevance. In certain instances, utterances do not possess implicatures. Moreover, RT makes use of *ad hoc concepts*. Those are “concepts that are constructed pragmatically by a hearer in the process of utterance comprehension” (Carston 2002: 322). Unlike the concepts readily available through decoding, *ad hoc concepts* are accessed through the inference process (Carston 2002: 322–323).

2.3. Previous research on suggestions

The speech acts of suggestion were researched both with participants and using corpora, focusing on different linguistic and social phenomena. For example, Flöck (2011), comparing suggestions from British and American corpora, noticed significant differences in the distribution of head acts and their modification, with certain instances of suggestions being ambiguous or having other illocutionary forces, such as requests or orders. Sharqawi and Anthony (2020) studied the effect of gender on suggestion strategies in the Iraqi EFL context. The findings showed that differences between the genders do exist, with females producing more hearer dominant suggestions, or those with implicit dominance. As regards the sociolinguistic aspect, Heidari-Shahreza (2014) compared the English suggestions of Iranian EFL learners to the suggestions of Iranians and Americans in their respective languages and found that differences existed between the three groups, with gender, interlocutor relationship and topic further accentuating the differences.

As far as Serbian authors are concerned, Čorbić (2023), interested in the communicative strategies in peer feedback, pointed to some forms of the suggestion speech acts in English and Serbian. Dragaš (2021), in a multidisciplinary approach to the study of deontic modality in speech acts in sports discourse in English and Serbian, noticed the existence of the speech acts of suggestion and advice, in the form of a directive and commissive, respectively.

2.4 Research on recipes

One important topic in the research on recipes is how they have developed and changed throughout history. For instance, Bator (2016) compared medieval

recipes, early Modern English recipes, and contemporary culinary instruction. The recipes were compared according to their general structures, functions, and intended audiences. Over time, recipes became longer and gathered larger audiences. Bator (2018) also studied the corpus of Early Modern English recipes and noticed that, unlike Middle English recipes, these were longer and contained additional information, not always related to the preparation process. Vitas (2022) was interested in the differences between the third and fourth editions of *Велики српски кувар*, mentioned in section 1, since a new editor was involved in the preparation of the fourth edition. Vitas (2022) noted that, in the fourth edition, the unknown terms were better explained, but the preparation and serving processes were more complicated, sometimes exceeding the readers' financial and overall dish preparation abilities.

The linguistic and pragmatic study of recipes covers different areas of interest. To name a few, Kaneyasu and Kuhara (2020) were interested in whether native Japanese speakers knew the recipe grammar when asked to write a curry rice recipe off the top of their heads. Diemer and Frobenius (2013) analyzed the lexical characteristics of food blogs as regards computer-mediated communication (CMC) related phenomena, including innovative spelling and vocabulary, food-related jargon, and the existence of spoken discourse phenomena, such as discourse markers, hedges, and address. Fortunati (2015), besides being interested in the culinary attitudes of North-Eastern Italian respondents, looked into the pragmatic aspects and the most important categories of meaning in the messages of an online cooking forum. Adami (2017) searched for pragmatic authenticity and aesthetic strategies in Jamie Oliver's Italian recipes and realized that significant borrowing occurred both between languages and different cuisines. Chondrogiani (2017) pointed to the pragmatic characteristics of author- and topic-centered Greek food blogs. Krstev and Lazić (2015) compiled a list of common verbs in culinary discourse based on the automated processing of data from the domain corpus of Serbian recipes.

Recipe research has also been concerned with the analysis of directives. For example, Al-Azzawi and Abdulameer (2020) concluded that directives are indeed the speech act most frequently occurring in online recipes. Brdar-Szabó and Brdar (2009) looked into the indirect directives in recipes from Germanic, Romance, and Slavic languages, as well as Hungarian. The constructions in these languages seemed motivated by complex connections made of cognitive, pragmatic, and structural factors.

3. Analysis and discussion

The analysis was based on 29 instances of speech acts of suggestions found in 24 online recipes (word count: 5088). Fifteen examples come from Serbian, found in 14 different recipes (word count: 2636). The other 14 occurrences are written in American English, identified in 10 recipes (word count: 2452). The recipes were taken from the Serbian website *recepti.com* and the US website *food.com*. These two websites were chosen because they work similarly in the sense that the recipes are uploaded by the public. This characteristic allows for the analysis of the everyday language used by non-cooking professionals. Considering their layouts, both sites possess the same elements: the title, ingredient section, instructions, and an optional section for notes/advice. The analyzed examples of suggestion speech acts were found in all sections except for the title. The examples were randomly chosen from the list of the most popular recipes. The abbreviations SR and AER are used for the Serbian and American English recipes, respectively.

3.1 Methodology

This research is based on the qualitative analysis of suggestion speech acts within the framework of relevance theory. The analysis relies on the basic tenets of RT: relevance principles, implicatures, and explicatures. In this research, examples from two languages, Serbian and American English, are compared, and their similarities and differences are observed.

3.2. Research questions

The analysis starts with the following questions:

What are the lexical and grammatical devices used in the suggestions?

What are the similarities and differences between suggestions in the SR and AER?

3.3. Suggestion speech act in SR

15 examples of the Serbian suggestion speech acts were taken from 14 different recipes, with only one recipe containing two different suggestions. Only one example is direct, in the form of *moj savet je* (Eng. *my advice is*). Other suggestion devices include the following forms: *ja sam radio/radila to* (Eng. *I did that*), *možete* (Eng. *you can/could*), *idealno/najbolje/bolje/najjednostavnije je* (Eng. *it is ideal/best/better/easier*), *po želji* (Eng. *if/as desired, according to taste*), imperatives of different kinds, statements, exclamation marks, reasons for doing or not

doing something, etc. What follows is an analysis of an instance of a suggestion in a cheesecake recipe.

(1) **Idealno je** napraviti ga dan ranije, da bi se voće s želatinom lepo steglo.

English translation: **It is ideal** to make it a day earlier so that the fruit and gelatine set nicely.³

This instance of a suggestion is indirect, in the form of *idealno je* (Eng. *it is ideal*), followed by the reasons for the success of this suggestion. This form is used instead of the direct imperative *napravite ga dan ranije* (Eng. *make it a day earlier*) to avoid an additional request in this recipe. This suggestion has the structure of what is in Serbian considered an adverbial copulative predicate. Namely, as Stanojčić and Popović (1992: 219–220) point out, an adverbial predicate can either contain an adverbial unit or a nominal unit in a dependent case. The word order in Serbian being less constricted allows for the adverbial predicate to obtain the first position in the sentence. Kovačević (2024: 91–96) suggests that this and similar forms can also be interpreted as a part of a complex verbal predicate structure. More precisely, the adverbials with incomplete sense followed by the verb in the present tense or infinitive create complex verbal predicate structures (Stevanović 1989: 39). The adverb in question, *idealno* (Eng. *ideally*), means “in an ideal way” (Vujić et al. 2011: 429). In Serbian, as related to the adjective of the same form, it can be synonymous with words including *perfektno* (Eng. *perfect*), *besprekorno* (Eng. *flawless*), or even *najbolje* (Eng. *the best*) (Ćosić et al. 2008: 218).

Considering this definition and the Relevance-Theoretic framework, the implicature of this example is that, even though this step is unnecessary, the author might believe that making the cheesecake earlier provides the best results. Although a suggestion might not bear much relevance for the reader, in this particular instance, this does not seem to be the case. Namely, by presenting this step as being ideal, along with the reason why, the author may believe that they are producing the optimal relevance degree, as is required by the communicative principle of relevance. On the other hand, the reader, to come to the optimal effect, has to be aware of the background knowledge of the cooking methods and the behavior of gelatine. The following example behaves similarly.

(2) Poklopiti posudu i ostaviti u frižider najmanje 2 sata, a **idealno je** ostaviti preko noći (**ja sam meso ostavila** da prenoći u marinadi).

English translation: Cover the pot and leave it in the fridge for at least 2 hours, but **it is ideal** to leave it overnight (**I left the meat** in the marinade overnight).

In this instance, the suggestion is in the same form as the previous example,

---

3 The translations for all the examples in Serbian are provided by the author.

but instead of an additional reason, the author confirms that they themselves achieved a better result when applying this method. Therefore, the implicature may be that this is the proper way to ensure a successful dish. A similar form is used in (3).

(3) Takode, kada treba da se izlupaju tučkom za meso, **najjednostavnije je to uraditi** između dve polovine kese za zamrzivač. Tako se meso neće raspadati, niti ostajati na tučku.

English translation: Also, when the meat needs to be pounded with a tenderizer, **the easiest way to do it is** between two sides of a zip-lock bag. In this way, the meat will not fall apart or remain stuck on the tenderizer.

Example (3) is the closest to example (1), but instead of an ideal thing to do, it suggests the easiest thing to do, followed by the reason why. In this case, the copular verb is attached to a superlative form of the adverb *jednostavno* (Eng. easily). To avoid confusion, it should be noted that some adverbs in Serbian can be comparative, even though adverbs generally have a fixed form. Those include some adverbs expressing manner, quantity or place, which usually have the same form as the neuter gender of their corresponding adjectives (Stanojčić and Popović 1992: 118). Vujanić et al. (2011: 491) define the adverb in question as something done simply, without difficulties. Since there does not exist a separate entry for *jednostavno*, based on the entry for its adjective counterpart, this adverb is synonymous with *jasno* (Eng. *clearly*), *razumljivo* (Eng. *understandably*), *očigledno* (Eng. *obviously*), etc. (Ćosić et al. 2008: 251). The adverb meaning and the subsequent reason, therefore, give an insight into why this step might be relevant to the reader, who needs to employ enough effort to understand the importance of the mentioned step. Moreover, the more knowledge the reader possesses about how messy the meat tenderizing process can be, the more relevant they will find this suggestion.

Examples (4) and (5) resemble the previous instances of suggestion. Namely, they have the same syntactic structure as examples (1) through (3).

(4) **Najbolje je** staviti šniclu između dva lista plastične folije (ili obične kese za zamrzivač).

English translation: **It is best** to put a schnitzel between two pieces of plastic wrap (or two sides of a plain zip-lock bag).

(5) **Dobro je** da izmerite tačnu količinu oraha i lešnika, da bi vam redovi bili jednake debljine.

English translation: **It is good** to measure the right amounts of walnuts and hazelnuts so that the layers will be equal in thickness.

The only difference is that these examples contain two different degrees of the

adverb *dobro* (Eng. *well*). One uses the superlative form *najbolje* (Eng. *best*), while the other uses the positive form *dobro* (Eng. *well*). The first form is almost identical to the suggestions for doing something ideally. The example containing the form *dobro je* (Eng. *it is good*) does not have the strength of the previously used superlative form, thus, it implies that this step may not be as relevant for the recipe to succeed.

Examples (6) through (8) exhibit the suggestions in the form of *možete/može* (Eng. *you/it can/could*).

(6) **Možete obogatiti** mešavinu i sa malo rendanog sira.

English translation: **You can enrich** the mixture with some grated cheese.

(7) **Možete umesto običnog** staviti i biljni kačkavalj, što je jeftinija varijanta, a podjednako dobra kao i klasična.

English translation: **Instead of regular, you can** put vegan cheese, which is a cheaper alternative but as good as the ordinary one.

(8) **Može se ovo raditi i** u činiji, ali je ovako praktičnije, kesu posle samo bacite.

English translation: **This can also be done** in a bowl, but this is more practical, you just throw the bag in the trash afterward.

These three examples utilize what is, in Serbian, known as predicate infinitive. According to Piper and Klajn (2013: 412–413), predicate infinitive is common in predicates containing modal verbs, in this case, the verb *moći* (Eng. *can/could/be able to*). This modal verb is defined as *to be allowed or possible* (Petrović and Dudić 1989: 51) or *to be adequate for a specific purpose* (Vujanić 2011: 720). The definitions, thus, lead to the possible interpretations of examples (6) through (8). More precisely, a possible implicature is that an optional step does not affect the quality of the dish much. These suggestions are mostly concerned with the reader's adaptation of the recipe according to their taste. It can be concluded that these steps may not be as relevant for the success of the recipe as the compulsory steps. Nonetheless, the subsequent co-text may produce different implicatures, degrees of relevance, and the need for background or encyclopedic knowledge. This is noticeable once the examples are analyzed in more detail.

As regards example (6), this suggestion form points out that the author may not consider this action very relevant. In that case, the implicature is that this step is not essential for this recipe and does not bring about much change if performed. Here, the focus is more on whether the reader prefers and plans to perform this step. Example (7), along with the suggestion in the form of *možete* (Eng. *you can*), contains a reason for doing this step. This instance may be seen as a more relevant step to undertake, as compared to the previous example, since the implicature is that the author believes the reader would appreciate a cheaper alternative, producing the

dish of the same quality. Regarding example (8), the speech act is followed by the conjunction *ali* (Eng. *but*), which may suggest the negative effect of this approach on the dish preparation process. This might even be considered as a type of warning. For the reader to invest optimal effort in understanding this suggestion, they should possess the background knowledge of how the meat seasoning process can be messy and how time-consuming it is to clean the bowl afterward. It can be assumed that the author wants to simplify the preparation process for the reader.

The following two examples represent a suggestion speech act given in the form of *po želji* (Eng. *as/if desired*).

(9) Pečen kuglof posuti šećerom u prahu ili glazurom od čokolade, **po želji!**

English translation: You can cover the baked bundt cake with confectioner's sugar or chocolate glaze, **as desired!**

(10) **Po želji**, možete u sredini svake kuglice staviti po jedan lešnik, takođe propržen. Mada su i ovako fantastične! :)

English translation: **If desired**, you can put a whole hazelnut, also toasted, inside each ball. Nonetheless, they are also fantastic in this way! :)

This phrase, despite containing a preposition and a noun in the locative case, performs the function of an adverbial describing the manner in which something is done (Stanojčić and Popović 1992: 276). Since the outcome of this step depends on the reader's wish, that is, their will, intention, or decision (Ćosić et al. 2008: 181), this suggestion implies a greater shift towards the reader. Thus, the relevance of these steps in their respective recipes is lowered. Nonetheless, each of the examples has its own characteristics. In example (9), the suggestion may be seen as an alternative, rather than a step not so relevant for the reader. In other words, this cannot be one of those steps the reader regards as not being relevant and worthy of investing any effort in understanding it. The only choice the reader can make is between the options, based on their background knowledge and opinion. In example (10), the suggestion is followed by the conjunction *mada* (Eng. *nonetheless*), without necessarily meaning a bad thing or a warning. More precisely, if a reader invests optimal effort in understanding the implicature, they can conclude that this recipe is great without modifications. The changes can only make it better. This interpretation can be additionally supported by the exclamation point and the smiley face emoticon added at the end.

Example (11) is the only instance in SR with a suggestion in the direct form.

(11) **Moj savet svima** koji se odluče da je prave da dupliraju sastojke, jer se brzo pojede za tili čas.

English translation: **My advice to everyone** who decides to make it is to double the ingredients because it gets eaten in the blink of an eye.

In this case, the advice is not marked with a performative verb or unconventional syntactic structures but an NP in the position of a sentence subject. The suggestion is followed by the reason why accepting the advice is important. If optimal relevance is achieved, a possible implicature is that this recipe is excellent, and it would probably require the ingredients to be doubled.

Example (12) is based on the suggestion previously proven efficient.

(12) ... pa u tome razmutite brašno da ne bude grudvica i da se dobije izjednačena masa. **Ja to radim mikserom.**

English translation: ... and, in there, stir the flour so that it does not get lumpy and that the mixture is smooth. **I do that with a mixer.**

This example contains the advice in the form of a complete sentence. Since the action is attributed to the first person (Stanojčić and Popović 1992: 100–101), it can be concluded that this instance of suggestion is rooted in the author's experience. The implicature is, thus, that this is the quickest and easiest way to perform this step. The readers, on the other hand, need at least some pre-existing knowledge of the effort required to mix flour with liquid ingredients smoothly.

The final three examples in Serbian were found in the recipe sub-section titled *SAVET* (Eng. *advice*).

(13) **Poslužiti toplo!**

English translation: **Serve warm!**

(14) **Umesto hleba sa sarmom se služi proja.**

English translation: **Sarma is served with cornbread instead of regular bread.**

(15) **Ne spremati dečku, ako nećete da vas ženi.**

English translation: **Do not prepare for your boyfriend if you do not want him to marry you.**

They are characterized by syntactic devices not often utilized in suggestions. Example (13) is expressed in the form of an imperative. If the reader does not invest optimal effort, it might seem that the author suggests serving the dish hot only to achieve a better taste. Nevertheless, this suggestion implies that this is a necessary step, even though it is found in the section titled *SAVET* (Eng. *advice*). The following example is characterized by the impersonal passive verb (Klajn 2005: 135–137), in this case, *služiti* (Eng. *to serve*). The suggestion in this form is, therefore, intended for anyone reading the recipe. The implicature of example (14) is that the author does not only advise serving the dish with cornbread. More

precisely, they might even reprimand those who use regular bread as it is not traditionally practiced, even though most people do it.

Example (15) exhibits a peculiar syntactic structure. Namely, even though this is a conditional sentence, the independent clause has a non-finite structure. Such structures are, in Serbian, referred to as *special* or *incomplete* sentences, and they achieve full communicative function with the right intonation or interpunction (Stanojčić and Popović 1992: 371). The negative infinitive, when used in special sentences, usually has the communicative function of a general prohibition (Stanojčić and Popović 1992: 373). Nonetheless, if example (15) is approached with optimal relevance, then the reader realizes that the sentence has a humorous intention. Besides its usage to lighten the mood, this sentence would imply that the dish is so delicious that it would classify those making it as expert cooks. To come to this conclusion, certain background knowledge on the importance of cooking in the Serbian culture is necessary. Namely, it is commonly believed that a woman is ready for marriage once she masters all the housework, especially in the kitchen.

3.4. Suggestion speech acts in AER

Considering the AER, 14 instances of the speech act of suggestion were found in 10 different recipes. Two suggestions were given directly, using the performative verb *to recommend*. Other suggestions were in the following forms: *you/it can/could*, *I usually do this*, *if desired*, *with desired*, *we prefer*, *it may be used*, *my experience is*, *it is better*, etc.

The first AER example is given in the form *it is better*.

(16) Cover and chill 2 hours (**it is even better** if you can chill this overnight and serve the next day).

The first AER example is in the form that Quirk et al. (1985: 1392) describe as being a marginal case. Namely, the *if*-clause can be seen as an extraposed subject, as well as an adverbial clause. Thus, the usage of the anticipatory subject (*it*), or as Biber et al. (1999: 125) refer to it, a dummy subject, and the comparative form, rather than the positive one prompts the reader to appreciate the suggestion more. Considering the pragmatic aspect of this suggestion, it points to the fact that, even though this step provides better results in the preparation process, it may not be a necessary one. Such a conclusion may be drawn from the fact that this advice is given within parentheses, thus, undermining its relevance as compared to the other steps in the recipe.

Similarly to SR, the highest number of suggestions in AER has the form of *you/it can/could*.

(17) (**You can also freeze** this recipe in zip-lock bags for later use ... **I generally pull** it out the night before and allow macaroni and cheese to reach room temperature.)

(18) (**Dough can** be stored in the fridge for up to 4 days, but in this case, **it should** be frozen. Return to room temp before using.)

(19) **You can** use broiler for these ribs, just watch more closely, and adjust cooking time.

(20) Note: **you can do many things** with these cookies. **You could** roll the dough out and cut shapes. **You could** slice them even thinner and sandwich them with chocolate or jam or lemon curd. **You could** make them and then dip them half into chocolate. **You could** just make them and eat them, which is my favorite. **Whatever you do, they will be delicious.**

Can is a central modal verb that refers to permission, possibility, or ability (Biber et al. 1999: 485). Examples (17) through (20) fit mainly the possibility category. Therefore, the actions recommended in such a way are generally just an alternative in the preparation process. But again, the succeeding co-text might offer different implicatures, so what follows is a more in-depth look at the examples.

Example (17) suggests freezing the dish as a possibility, but it need not be done. If the reader decides to perform this step, the author then may believe that the reader can benefit from an additional piece of advice. Namely, by pointing out their previous experience, the author may imply what is best to do if the dish is frozen. Example (18) follows a similar pattern. Here, the dough can be kept in the fridge, but it should be frozen rather than not. In example (19), the suggestion using the modal verb *can* is followed by a warning. To understand the relevance of this suggestion, some background knowledge on broilers is necessary. The reader needs to know how a broiler works, how it is different from a regular oven setting, and that not all broilers function the same. Example (20) may offer a completely different implicature, despite containing many *you could/can* forms. First of all, this suggestion is more relevant than the previous one. In fact, something has to be done with the cookies, and the author offers different options. By reading the final two sentences, the reader can conclude that, based on the author's experience, there is the best action to choose. On the other hand, it can also be assumed that the recipe will be delicious, regardless of the option chosen.

Example (21) also contains a modal verb, in this case, *may*.

(21) Wholly guacamole **may be used** as a topper with tacos, enchiladas, fajitas, etc. However, some say it is at its best with a bowl of warm tortilla chips and an ice-cold beer.

The modal verb *may* has the same syntactic function as *can*. Therefore, it offers a few possible ways to undertake this step. Nonetheless, the use of the conjunct *however* leads the reader to the implicature that some people give the best solution, usually from their previous experience.

Example (22), similar to (9) and (10), presents a step purely dependent on the reader.

(22) Sprinkle chopped walnuts over top of the frosting, **if desired**.

(23) Cut out cookies **with [a] desired cutter** – the gingerbread man is our favorite of course.

As defined by the *Online Cambridge Dictionary*, the adjective *desired* refers to something that is wanted or sought after.⁴ Thus, regardless of whether adverbials have the form of an ellipted if-clause or a prepositional phrase, the shift towards the reader is noticeable. More precisely, the reader decides whether to undertake this step. If they do, then, this step leads towards the maximization of relevance. Namely, in this case, this step is regarded as important as any of the necessary steps. Otherwise, if disregarded, the reader does not even invest the optimal effort in understanding the importance of this step. Similar is the case with example (23), where it is up to the reader to choose the cutter type. However, the author also suggests their favorite solution, implying it is the best one.

The only instances of directly expressed suggestions using a performative verb could be seen in (24) and (25).

(24) Note: **I highly recommend** a pop-up timer in the chicken because some crock pots cook faster/slower than others.

(25) I used Wilton's Bake Even Strips on my cake pans ... **I highly recommend** these, or good quality professional baking pans.

The direct performative verb and, subsequently, the importance of the recommendation are enhanced by the adverb *highly*, which qualifies something as being *to a large degree*.⁵ Both examples suggest additional actions, with different implicatures depending on the following co-text. In the first example, the author may imply that this is a worthy suggestion due to a particular reason. In the second one, however, the author gives a recommendation relying on their previous experience of what worked best in the dish preparation process.

In the final four examples, the speech acts of suggestion are rooted in the author's experience, as judged by the use of first-person pronouns.

---

4 Information retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/desired>, accessed on November 11, 2024.

5 Information retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/highly>, accessed on November 11, 2024.

(26) Place in resealable plastic bag and refrigerate overnight (**I usually skip this step because I'm always in a hurry**).

(27) **I usually brush** them with a powdered sugar glaze when I am in a hurry, *but they look wonderful decorated with Royal icing*.

(28) By the way, for some reason, **we prefer this cake chilled**, right out of the refrigerator. The rich chocolate and cool frosting just seem to taste best this way.

(29) Some folks use lemon, **but it's been my experience** that if you accidentally add too much lemon, it seriously affects the guacamole's flavor.

Once optimal effort is invested, it may be discerned that the authors suggest these solutions since they provide the best results. Again, each instance has its own peculiarities.

For instance, example (26) might at first seem like an obligatory step in the preparation process. Nonetheless, it is followed by the advice in the parentheses that disregarding this step would not affect the recipe much, despite possibly lowering its quality. In example (27), the actions usually performed by the author are followed by the statement, '*...but they look wonderful decorated with Royal icing*'. More precisely, the author probably has in mind that Royal icing would enhance the aesthetic quality of the cookies, although powdered sugar is usually used. Example (28) seems to express a suggestion where the author, despite offering what is, in their experience, the best solution, does not want to undermine the reader. Namely, there exist instances of hedging⁶, such as *by the way, for some reason, it seems*, according to which the reader is given more independence in the preparation process, even though the suggestion may produce the best possible results. The final example presents a recommendation encouraging the reader to do the opposite of what is usually preferred in recipes for this dish. To understand the relevance and importance of this suggestion, the reader needs certain knowledge about guacamole making and the way avocado and lemon interact.

3.4. Similarities and differences between suggestions in SR and AER

The process of collecting the data for this research showed that approximately every other recipe contains instances of suggestion in both SR and AER. Considering the frequency of these speech acts in individual recipes, the situation is slightly different in the two languages. More precisely, SR usually contains a single instance of suggestion, with only one of the recipes providing two diffe-

---

⁶ Hedging is a phenomenon related to Grice's maxims, used by speakers or writers/authors to point out their awareness of the conversational maxims possibly being violated. This phenomenon is also often utilized in politeness production. For more information on hedges, see Yule (1996: 38–39).

rent instances. In AER, these speech acts were more frequent, with two recipes having two suggestion examples and a single recipe with even three individual recommendation instances. Regarding the directness, there was a single instance of a directly stated suggestion in Serbian, in the form of an NP, in example (11) (*moj savet je*, Eng. *my advice is*). Two instances of direct suggestions appeared in American English, using the performative verb *recommend* (examples (25) and (26))

Only one striking difference appears when SR and AER are compared. Namely, SR, unlike AER, noted the existence of suggestions that can also be understood as warnings. Additionally, this language exhibited an instance of a recommendation with a humorous effect.

Conclusion

This research showed that the speech act of suggestion appears approximately in every other recipe, with the frequency being usually between one and two per recipe. In some instances, there are more recommendation examples. Suggestions are directly presented in only three instances (10.3%), one in SR and two in AER. Other used structures are: 8 instances (3 in SR, 5 in AER) of modal verbs (27.6%), 6 instances (5 in SR, 1 in AER) of *it is ideal/easiest/best* (20.7%), 5 instances (1 in SR, 4 in AER) of *I usually do that* (17.3%), 4 instances (2 in each language) of *if/as desired* (13.8%), 2 instances (both in SR) of imperative (6.9%), and a single instance of a statement (in SR), with 3.4%.

The analysis also shows that the derivation of implicatures depends on the lexi-co-grammatical structures used in the recipes as well as the following co-text. When the two languages are compared, no significant differences arise, except for the speech acts of suggestion being more frequent in AER. Additionally, SR noted a few recommendations in the form of imperatives or warnings, as well as a humorous statement.

Although this is a small-scale study of suggestions in recipes, it can contribute to the study of culinary discourse, especially focusing on the language of recipes. It may also serve as a starting point for further research, not only of culinary discourse in general but also of culinary discourse and the suggestion speech act in the realm of RT and the speech acts theory. As regards further research in culinary discourse, other recipe structures, including directives in the form of imperatives, can be observed from the point of view of pragmatics.

References

- Adami 2017: E. Adami, Pragmatics and the Aesthetics of Food Discourse. *Anglistica AION*, 21(1), 53–62. <https://doi.org/10.19231/angl-aion.201713>
- Adolphs 2008: S. Adolphs, *Corpus and Context: Investigating Pragmatic Functions in Spoken Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/scl.30>
- Al-Azzawi and Abdulameer 2020: Q.O. Al-Azzawi, A. H. Abdulameer, Pragmatic Analysis of Directives in Food Recipes. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 15089–15098.
- Ausitn 1962: J. L. Austin, *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Baicchi 2009: A. Baicchi, Speech Act Theory. In S. Chapman, C. Routledge (eds.), *Key Ideas in Linguistics and Philosophy of Language* (pp. 212–219). Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Bator 2018: M. Bator, The Structure of the Early Modern English Culinary Recipe. *Kwartalnik Neofilologiczny*, LXV, 1, 161–175.
- Bator 2016: M. Bator, On the Development of the English Culinary Recipe. *Academic Journal of Modern Philology*, 5, 7–15. <http://doi.org/doi%3A10.34616/ajmp.2016.5>
- Brdar-Szabó and Brdar 2009: R. Brdar-Szabó, M. Brdar, Indirect Directives in Recipes: A Cross-Linguistic Perspective. *Lodz Papers in Pragmatics*, 5(1)/ *Special Issue on Speech Actions*, 107–131. <https://doi.org/10.2478/v10016-009-0006-x>
- Carston 2002: R. Carston, *Thoughts and Utterances*. Oxford: Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470754603>
- Chondrogianni 2017: M. Chondrogianni, The Pragmatics of Modern Greek Cooking Blogs. *ICGL13 – 13th International Conference on Greek Linguistics*, 84–92.
- Čorbić 2023: I. Z. Čorbić, *Govorni činovi i komunikacione strategije studenata anglistike prilikom vršnjačkog ocenjivanja argumentativnih eseja u kompjuterski posredovanoj komunikaciji / Speech Acts and Communication Strategies of University Students of English in Peer Feedback on Argumentative Essays in Computer Mediated Communication* (Unpublished PhD thesis). Faculty of Philology, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.
- Diemer 2013: S. Diemer, Recipes and food discourse in English – a historical menu. In C. Gerhardt, M. Frobenius, S. Ley (eds.), *Culinary Linguistics: The Chef's Special* (pp. 139–155). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/clu.10.06die>
- Diemer and Frobenius 2013: S. Diemer, M. Frobenius, When making pie, all ingredients must be chilled. Including you. In C. Gerhardt, M. Frobenius, S. Ley (eds.), *Culinary Linguistics: The Chef's Special* (pp. 53–81). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/clu.10.02die>
- Dragaš 2021: M. Z. Dragaš, Deontička modalnost u govornim činovima u sportskom diskursu. *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, 23, 465–483. <https://doi.org/10.21618/fil2123465d>
- Fisher 1983: M. F. K. Fisher, *With Bold Knife and Fork*. New York: Paragon.
- Flöck 2011: I. Flöck, Suggestions in British and American English: A Corpus-Linguistic Study. *Bochumer Linguistische Arbeiten*, 3, 67–81.

- Fortunati 2015: L. Fortunati, The Recipe: The Queen of Pragmatics. An Italian Case Study. *ESSACHESS. Journal for Communication Studies*, 8(2), 27–48.
- Gerhardt 2013: C. Gerhardt, Food and language – language and food. In C. Gerhardt, M. Frobenius, S. Ley (eds.), *Culinary Linguistics: The Chef's Special* (pp. 3–49). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/clu.10.01ger>
- Goody 2008: J. Goody, The recipe, the prescription and the experiment. In C. Counihan, P. Van Esterik (eds.), *Food and Culture: A Reader* (2nd ed.) (pp. 76–90). New York: Routledge.
- Hancher 1979: M. Hancher, The Classification of Cooperative Illocutionary Acts. *Language in Society*, 8(1), 1–14.
- Heidari-Shahreza 2014: M. A. Heidari-Shahreza, A Sociolinguistic and Cross-cultural Investigation into the Speech Act of Suggestion. *International Journal of Culture and History*, 1(1), 1–18. <https://doi.org/10.5296/ijch.v1i1.4722>
- Kaneyasu and Kuhara 2020: M. Kaneyasu, M. Kuhara, Dimensions of Recipe Register and Native Speaker Knowledge: Observations from a Writing Experiment. *Pragmatics*, 30(4), 532–556. <https://doi.org/10.1075/prag.18053.kan>
- Kovačević 2024: M. Kovačević, Tipovi modalnih izraza u složenom glagolskom predikatu. *Srpski jezik XXIX*, 71–101. / M. Kovačević, Tipovi modalnih izraza u složenom glagolskom predikatu / Types of Modal Expressions in Complex Verbal Predicate Structures. *Srpski jezik XXIX*, 71–101.
- Krstev and Lazić 2015: C. Krstev, B. Lazić, Glagoli u kuhinji i za stolom / Verbs in the Kitchen and at the Table. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane – Srpski jezik i njegovi resursi: teorija, opis i primena*, 44(3), 117–135.
- Lakoff 2006: R. T. Lakoff, Identity à la carte: you are what you eat. In A. De Fina, D. Schiffrin, M. Bamberg (eds.), *Discourse and Identity* (pp. 142–165). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511584459.008>
- Searle 1976: J. R. Searle, A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society*, 5(1), 1–23. <https://doi.org/10.1017/S0047404500006837>
- Searle 1969: J. R. Searle, *Speech Acts: An Essay in Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438>

- Sharqawi and Anthony 2020: M. A. Sharqawi, E. M. Anthony, Making Suggestions: A Perspective of Perspectives. *Journal of Educational and Social Research*, 10(2), 191–204.
- Sperber and Wilson 1995: D. Sperber, D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition* (2nd ed.). Oxford, Cambridge: Balckwell Publishers.
- Stojanović 2019: A.M. Stojanović, Prvi srpski štampani kuvar – pogled u istorijsku gastronomiju. *Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, 48(1), 68–78. <https://doi.org/10.5937/ZbDght1901068S>
- Tomlinson 1986: G. Tomlinson, Thought for Food: A Study of Written Instructions. *Symbolic Interaction*, 9(2), 201–216. <https://doi.org/10.1525/si.1986.9.2.201>
- Verschueren 1980: J. Verschueren, *On Speech Act Verbs*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pb.i.4>
- Vitas 2022: D. Vitas, Legenda o Midžinoj: prilog istoriji srpskih kuvarskih priručnika. *Knjiženstvo: časopis za studije književnosti, roda i kulture*, 12, 1–28. <https://doi.org/10.18485/knjiz.2022.12.12.8>
- Wharton 2010: T. Wharton, Recipes: Beyond the Words. *Gastronomica*, 10(4), 67–73. <https://doi.org/10.1525/gfc.2010.10.4.67>
- Wilson and Sperber 2012: D. Wilson, D. Sperber, *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139028370>
- Yule 1996: G. Yule, *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cookbooks:*
- Draganović 1855: J. Драгановић, *Србскій Куваръ/Српски Кувар (по немачкому кош-бухъ)*. У Новом Саду: Трошком Игнаца Фухса. / J. Draganović, *Srpski Kuvar (po nemačkomu koh-buhu) / The Serbian Cookbook (Kochbuch in German)*. U Novom Sadu: Troškom Ignaca Fuhsa.
- Marković 1956: С. П. Марковић, *Велики народни кувар*. Београд: Народна књига. / S.P. Marković, *Veliki narodni kuvar / The Great National Cookbook*. Beograd: Narodna knjiga.
- Popović Midžina 1878: К. Поповић Миџина, *Велики српски кувар: са сликама: за употребу српских домаћица*. Нови Сад: Српска књиџара браће М. Поповића. / K. Popović Midžina, *Veliki srpski kuvar: sa slikama: za upotrebu srpskih domaćica / The Great Serbian Cookbook: with Pictures: for the Serbian Housewives to Use*. Novi Sad: Srpska knjižara braće M. Popovića.

Serbian grammar books and dictionaries:

- Vujanić et al. 2011: М. Вујанић и др., *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска. / М. Vujanić et al., *Rečnik srpskoga jezika / The Serbian Language Dictionary*. Novi Sad: Matica srpska.
- Klajn 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika / The Serbian Language Grammar*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Petrović and Dudić 1989: В. Петровић, К. Дудић, *Речник глагола: са граматичким и лексичким допунама*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. / V. Petrović, K. Dudić, *Rečnik glagola: sa gramatičkim i leksičkim dopunama / Verb Dictionary: with a Grammatical and Lexical Supplement*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Piper and Klajn 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска. / P. Piper, I. Klajn, *Normativna gramatika srpskog jezika / The Normative Grammar of the Serbian Language*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Stevanović 1988: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II: Синтакса*. Београд: Научна књига. / M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik / Contemporary Serbo-Croatian Language*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stanojčić and Popović 1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. / Ž. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika / The Serbian Language Grammar*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ćosić et al. 2008: П. Ћосић и др., *Речник синонима*. Београд: Корнет. / P. Ćosić et al., *Rečnik sinonima / The Dictionary of Synonyms*. Beograd: Kor-net.

English Grammar Books:

- Biber et al. 1999: D. Biber, *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Quirk et al. 1985: R. Quirk, *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and New York: Longman.

Online sources:

Online Cambridge Dictionary:

Desired - <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/desired>
[12/11/2024]

Highly - <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/highly> [12/11/2024]

Example sources:

- Ex. (1) <https://www.recepti.com/kuvar/torte/7518-ciz-kejk> [21/4/2024]
- Ex. (2) <https://www.recepti.com/kuvar/glavna-jela/57125-belo-pilece-me-so-u-kornfleksu> [21/4/2024]
- Ex. (3) <https://www.recepti.com/kuvar/glavna-jela/57021-pohovana-cureti-na-sa-susamom> [21/4/2024]
- Ex. (4) <https://www.recepti.com/kuvar/glavna-jela/57293-pohovan-pileci-file> [21/4/2024]
- Ex. (5) <https://www.recepti.com/kuvar/kolaci/57270-baklava-sa-orasima-i-lesnikom> [21/4/2024]
- Ex. (6) and (8) <https://www.recepti.com/kuvar/glavna-jela/57483-pileci-grumencici-chicken-nuggets> [21/4/2024]
- Ex. (7) <https://www.recepti.com/kuvar/pite-i-testa/24992-pica-pita> [21/4/2024]
- Ex. (9) <https://www.recepti.com/kuvar/kolaci/6243-mramorni-kuglof> [21/4/2024]
- Ex. (10) <https://www.recepti.com/kuvar/kolaci/42924-najbolje-ferro-rocher-kuglice> [21/4/2024]
- Ex. (11) <https://www.recepti.com/kuvar/torte/23573-ferero-roche> [21/4/2024]
- Ex. (12) <https://www.recepti.com/kuvar/kolaci/15634-ruske-kape-subare> [21/4/2024]
- Ex. (13) <https://www.recepti.com/kuvar/glavna-jela/8814-zapeceni-pizza-makaroni> [21/4/2024]
- Ex. (14) <https://www.recepti.com/kuvar/glavna-jela/241-sarma-od-kiselog-kupusa> [21/4/2024]
- Ex. (15) <https://www.recepti.com/kuvar/glavna-jela/57807-krompir-i-pileti-na-u-karbonara-sosu> [21/4/2024]
- Ex. (16) <https://www.food.com/recipe/potato-salad-25768> [21/4/2024]
- Ex. (17) <https://www.food.com/recipe/fannie-farmers-classic-baked-macaroni-cheese-135350> [21/4/2024]
- Ex. (18), (23) and (27) <https://www.food.com/recipe/the-most-wonderful-gingerbread-cookies-80156> [21/4/2024]
- Ex. (19) <https://www.food.com/recipe/should-be-illegal-oven-bbq-ribs-8701> [21/4/2024]
- Ex. (20) <https://www.food.com/recipe/worlds-best-butter-cookies-50684> [21/4/2024]

The speech act of suggestion in online recipes...

- Ex. (21) and (29) <https://www.food.com/recipe/wholly-guacamole-8739>
[21/4/2024]
- Ex. (22) <https://www.food.com/recipe/best-ever-banana-cake-with-cream-cheese-frosting-67256> [21/4/2024]
- Ex. (24) and (26) <https://www.food.com/recipe/crock-pot-whole-chicken-33671>
[21/4/2024]
- Ex. (25) <https://www.food.com/recipe/white-almond-sour-cream-wedding-cake-69630> [21/4/2024]
- Ex. (28) <https://www.food.com/recipe/the-only-chocolate-cake-recipe-youll-ever-need-devils-food-26370> [21/4/2024]

Gordana Ivković

GOVORNI ČIN SUGESTIJE U ONLAJN RECEPTIMA U SRPSKOM I ENGLESKOM U OKVIRU TEORIJE RELEVANCIJE

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi leksičke i gramatičke karakteristike govornih činova sugestija u onlajn receptima na srpskom i američkom engleskom jeziku u okviru teorije relevancije (Sperber i Vilsonova 1995). Sugestije su analizirane u skladu sa kognitivnim i komunikacijskim principima i mogućim implikaturama. Analiza je zasnovana na petnaest primera sugestija u srpskom i četrnaest u američkom engleskom. Ovi primeri su zatim upoređeni kako bi se utvrdilo da li postoje konkretne razlike po pitanju govornog čina sugestija. Rezultati pokazuju da svaka sugestija ima svoje jedinstvene implikature i komunikacijske efekte u zavisnosti od forme u kojoj je sugestija data, kao i od teksta koji sledi. Što se tiče dva jezika, u ovom istraživanju nema značajnih razlika sem nekoliko karakteristika koje se javljaju u samo jednom od ovih jezika. Postoji samo tri slučaja (10.3%) direktnih sugestija (npr. *moj savet je, toplo preporučujem*), jedan u srpskom i dva u engleskom. Ostalih 26 primera (89.7%) sugestija u oba jezika dati su indirektno.

Ključne reči: recepti, kulinarski diskurs, govorni čin sugestije, teorija relevancije, implikatura.

1. 070:004.738.5(450)''2020/2023''

811.131.1'367

811.131.1'373

004.8

<https://doi.org/10.18485/zivjez.2024.44.1.3>

Оригиналан научни рад

Примљен 27/08/2024

Прихваћен 13/10/2024

Јелена Пухар*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за италијанистику

ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ НОВИНСКИХ НАСЛОВА О ВЕШТАЧКОЈ ИНТЕЛИГЕНЦИЈИ У ЕЛЕКТРОНСКИМ ИЗДАЊИМА ИТАЛИЈАНСКИХ ДНЕВНИХ НОВИНА**

У овоме раду, користећи метод анализе садржаја, бавили смо се језичким одликама наслова чланака о вештачкој интелигенцији, ексцерпираних из електронских издања најчитанијих италијанских дневних новина *Corriere della Sera* и *La Repubblica*, објављиваних од јануара 2020. године до септембра 2023. године. Истраживање је спроведено на корпусу од 864 новинска наслова, које смо посматрали из два угла – лексичког и синтаксичког. Циљ нам је био да, анализирајући лексички састав новинских наслова, прикажемо неприлагођене позајмљенице, термине и ониме који се јављају у обрађеном корпусу и да, у оквиру синтаксичке анализе, испитамо какви су по синтаксичкој структури анализирани новински наслови. Резултати истраживања су показали да у нашем корпусу преовлађују англицизми из области информатике, да су међу онимима најзаступљенија имена технолошких компанија, робота, четботова и виртуелних асистената, као и да су најбројнији наслови са синтаксичком формом просте реченице.

Кључне речи: новински наслови, италијанске онлајн дневне новине, вештачка интелигенција, италијански

* jelenapuhar@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је био изложен на Међународној конференцији *Савремена филолошка истраживања*, одржаној на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2. и 3. марта 2024. године.

1. Увод

Медијски текстови данас су један од најраспрострањенијих облика језичког израза (Добросклонскаја 2020: 5), те се проучавању језика медија посвећује велика пажња (Бономи 2016; Бедијс и Мас 2017; Гвалдо 2017; Котер и Перин 2017; Мапели 2023). Ширење употребе рачунара, таблета и паметних телефона у свакодневном животу свакако је допринело променама и у начину информисања. Како наводи Барбано (2012: 208–209), у Италији су последњих деценија електронска издања дневних новина доступнија и читанија од штампаних издања, што потврђује истраживање италијанског института Ченсис, према којем се током 2022. године у Италији наставио пад броја читалаца штампаних дневних листова и уочи пораст броја читалаца дневних новина у онлајн формату¹. Имајући наведено у виду, у овоме раду ћемо се, користећи метод анализе садржаја, бавити језичком анализом новинских наслова о вештачкој интелигенцији управо електронских издања најчитанијих италијанских новина *Corriere della Sera* и *La Repubblica*, с циљем да дамо допринос проучавању медијских текстова у италијанским дигиталним медијима.

Новински наслови се у литератури издвајају као веома значајни елементи чланака дневних новина (Реис и др. 2015: 357; Бономи 2016: 174; Гвалдо 2017: 41). Састоје се из једне реченице или из више њих и обавештавају читаоце о садржају новинских чланака (Верешчинскаја 2009: 129). Наслови онлајн дневних новина имају за циљ да брзо привуку пажњу читалаца, како би читаоци кликнули на линк наслова и прочитали новински чланак (Реис и др. 2015: 357). Наслови су често окарактерисани као визиткарта новинског чланка и излог новина (Бономи 2016: 175). Стога, аутори наслова теже да, користећи неколико речи, саставе текстове који ће привући пажњу читалаца и истовремено обухватити целовиту вест (Мапели 2023: 106). Дакле, новинске наслове одликују информативност, изражајност и сажетост (Де Бенедети 2004: 10; Басенко и Радченко 2020: 34).

Као што смо поменули, предмет овога рада биће језичка анализа италијанских новинских наслова о вештачкој интелигенцији, која изазива велико интересовање медија, будући да се све више примењује у различитим

---

1 Наиме, резултати истраживања института Ченсис (Censis) показују да се у 2022. години једна четвртина Италијана (25,4%) информисала путем штампаних дневних новина, што је за 3,7% мање у односу на 2021. годину и за чак 41,6% мање у односу на 2005. годину. С друге стране, број читалаца дневних новина у онлајн формату из године у годину све је већи. У 2022. години износио је 33%, а то је у односу на 2021. годину више за 4,7%. <https://www.censis.it/comunicazione/i-media-delle-crisi-0> (Приступљено 25. 2. 2024)

областима, попут науке, економије, администрације, безбедности, образовања, музике, кинематографије, политике и комуникација.

Термин *artificial intelligence* први пут је, говорећи о паметним машинама, употребио Мекарти 1956. године (Роси 2019: 20), а у последњих двадесет година, првенствено због употребе неуронских мрежа и алгоритама за дубоко учење, у области вештачке интелигенције забележени су велики помаци (Вергер 2020: 373). Јаничић и Николић (2023: 7) бележе да у науци нема опште сагласности о дефиницији вештачке интелигенције. Према независној експертској групи за вештачку интелигенцију, коју је основала Европска комисија 2018. године, вештачка интелигенција представља системе који показују интелигентно понашање анализирајући своје окружење и предузимајући акције ради постизања одређеног циља (Европска комисија 2018: 1). Ти системи, које је осмислио човек у облику софтвера или хардвера делају, дакле, у физичком или дигиталном окружењу на основу опажања свог окружења, посредством прикупљања података (Европска комисија 2019: 6). Тумаче прикупљене податке, обрађују информације добијене из тих података и одлучују које би радње требало предузети ради остварења задатог циља (Ибид).

Наш корпус чине 864 наслова о вештачкој интелигенцији, објављиваних од јануара 2020. године до септембра 2023. године у електронским издањима италијанских дневних листова *Corriere della sera* и *La Repubblica*. Обрађени корпус чине наслови чија је тема у различитим новинским рубрикама, попут спољне политике, економије, науке, културе и спорта, била вештачка интелигенција. Прикупљене новинске наслове у централном делу рада посматраћемо из два угла – лексичког и синтаксичког. Анализирајући лексички састав новинских наслова, у одељцима 2.1.1. и 2.1.2. настојаћемо да прикажемо прикупљене неприлагођене позајмљенице² и термине. У одељку 2.1.3. посебну пажњу усмерићемо на ониме, с циљем да утврдимо заступљеност антропонима, топонима и хремотонима³ у анализираном корпусу. У оквиру синтаксичке анализе у одељку 2.2, како бисмо испитали у којем се правцу у погледу синтаксичких структура развијају наслови у италијанским онлајн дневним новинама, истражићемо какви су по синтаксичкој структури новински наслови из нашег корпуса, те ћемо их

---

2 Неприлагођене позајмљенице (*prestiti non adattati*) представљају позајмљенице преузете у оригиналном облику (Дардано 2005: 132; Априле 2015: 90; Адамо и Дела Вале 2017: 117).

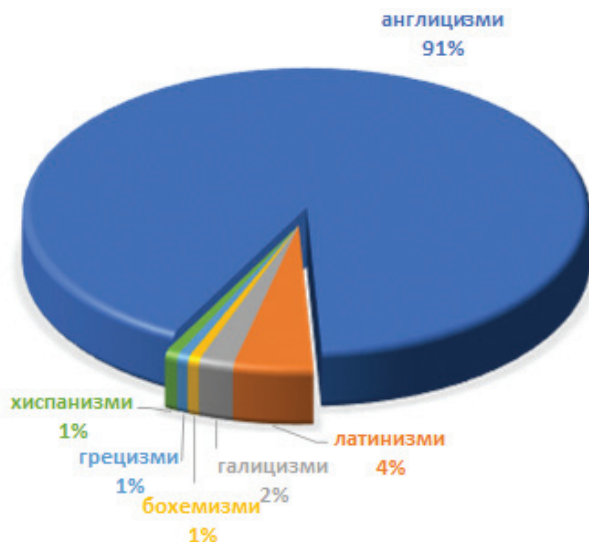
3 Следећи Галковског (2019: 96, 2023: 75), под хремотонимима подразумевамо имена објеката, производа и дела, насталих као резултат активности човека (нпр. имена предузећа, организација, удружења, продавница, производа, уметничких дела).

разврстати на наслове који се јављају у облику простих, независнословених и зависнословених реченица. У последњем делу рада изнећемо закључна разматрања.

2. Анализа корпуса

2.1. Лексичка анализа корпуса

2.1.1. Једна од одлика језика дневних новина јесте употреба позајмљеница (Бономи 2016: 195, 214; Гвалдо 2017: 52). Њихово коришћење у језику електронских дневних новина често је мотивисано великим бројем новости које у редакцију стижу посредством међународних новинских агенција, као и брзином постављања новинских чланака на сајт (Адамо и Дела Вале 2008: 91). Бономи (2016: 214) бележи да су у новинском језику међу позајмљеницама најбројнији англицизми, што анализа примера у нашем корпусу потврђује. Наиме, од укупно 132 прикупљене неприлагођене позајмљенице, неприлагођених англицизама је 120 док су, као што се може видети из Графикана 1, позајмљенице из других језика знатно ређе.

Графикон 1. Позајмљенице у анализираном корпусу

У обрађеном корпусу најфреквентнији су неприлагођени англицизми из области информатике, што је, с обзиром на тематику испитаних наслова,

било очекивано. Чине скоро трећину (28,27%) прикупљених англицизама (нпр. *app, big data, blockchain, chatbot, cloud, deepfake, deep learning, machine learning, malware, modem, mouse, online, phishing, software, web*) и јављају се у насловима посвећеним примени вештачке интелигенције у различитим областима, попут медицине, образовања, политике, технологије, економије, туризма и новинарства. Међу њима најфреквентнији су англицизми преузети у 21. веку: *app, big date, chatbot* и *cloud*. Ради илустрације навешћемо неколико примера:

(1) Un software (e presto un'app) per capire il pianto dei neonati (*Corriere della Sera*, 5. 2.

2023)

(2) Campus Bio-Medico, l'università che apre le porte a big data e intelligenza artificiale (*La Repubblica*, 8. 10. 2021)

(3) Tatiana Rizzante: "La rivoluzione Ai come il web in dieci anni tutto cambierà" (*La Repubblica*, 10. 7. 2023)

Будући да су, као што смо поменули, анализирани наслови посвећени примени вештачке интелигенције у различитим областима, у нашем корпусу, поред англицизама из области информатике, не изненађује ни присутност англицизама из области електронике (нпр. *chip, microchip, superchip*), економије (нпр. *business, fintech, start up, startupper, top manager*), музичке и филмске индустрије (нпр. *fiction, film, rapper, rock, star, talent scout, vip*), спорта и слободног времена (нпр. *coach, fitness, personal trainer, tennis*). Ево неколико примера:

(4) Crisi microchip, a Dresda la prima fabbrica gestita dall'intelligenza artificiale (*La Repubblica*, 8. 6. 2021)

(5) Intelligenza artificiale, la startup dei 'ribelli' che parla italiano (*La Repubblica*, 26. 4. 2023)

(6) I grandi del rock tornano bambini grazie all'intelligenza artificiale (*Corriere della Sera*, 22. 1. 2023)

(7) Palestre chiuse? Il robot diventa il personal trainer per allenarsi a casa (*Corriere della Sera*, 24.3.2021)

Како истиче Цопети (2017: 122, 124), улога медија у ширењу употребе англицизама у италијанском језику веома је велика. С једне стране, њихово коришћење у језику медија у великој мери условљено је престижом који енглески језик има као језик међународне комуникације, као и престижом англоамеричке цивилизације на политичко-економском плану и у разним

областима, попут информатике, спорта, музике и моде (Д'Акиле 2010: 81; Гвалдо 2023: 214). С друге стране, англицизми се у новинском језику користе ради привлачења пажње читалаца (Пулчини 2023: 161). Цопети (2017: 122) наводи да медији теже новитетима и да због те чињенице већину англицизама не преводe на италијански језик и додаје да су англицизми веома чести у новинским насловима управо због своје економичности, будући да преносе поруку са мањим бројем слова и тиме омогућавају економичније изражавање појмова од преводних еквивалената, што потврђују примери из нашег корпуса попут *big data, chat, cybersecurity, e-commerce, freelance, phishing, startupper* уместо којих би се могли користити италијански еквиваленти *grande raccolta dati, conversazione virtuale, sicurezza informatica, commercio elettronico, libero professionista, adescamento/frode informatica, fondatore/dirigente di una nuova impresa* (Цопети 2018; Девото и Оли 2022).

Од позајмљеница из других језика забележили смо неколико латинизама (*ictus, memorandum, rebus, virus*), галицизме (*chance, reportage*), хиспанизам (*desaparecidos*), грецизам (*pancreas*) и бохемизам (*robot*), којем ћемо посветити посебну пажњу, будући да се у обрађеном корпусу издваја као фреквантан. Наиме, у нашем корпусу јавља се самостално (70 пута), као у примеру (8), или у именичким сложеницама (19 пута), најчешће са називима занимања (16 пута), нпр.: *artista robot, avvocato-robot, giudice robot, scienziato-robot, robot-badante, robot barista, robot-cameriere, robot-contadino, robot-legale*. Наведене сложенице означавају роботе који садрже софтвер вештачке интелигенције и који могу да замене човека у обављању различитих послова. На пример, у (9) уочавамо сложеницу *attrice robot*. Односи се на робота са софтвером вештачке интелигенције који му омогућава да глуми и да се креће као људско биће. Именица у саставу именичких сложеница са бохемизмом *robot* може упућивати и на облик робота, као у примеру (10). Сложеница *cane robot* означава робота у облику пса који се, да би се за време пандемије ковида 19 смањио контакт између медицинског особља и пацијената, употребљавао у чекаоници Хитне помоћи у Бостону. Његову главу чинио је таблет, а након што је екран таблета почињао да светли, лекар се јављао пацијентима и постављао им је питања.

(8) Da Meloni alla poesia, intervista con il robot (*La Repubblica*, 13. 12. 2022)

(9) Erica, in Giappone la prima attrice robot della storia del cinema: reciterà nel film «B» (*Corriere della Sera*, 28. 6. 2020)

(10) In Pronto soccorso «visitati» dal cane robot (guidato a distanza dal medico) (*Corriere della Sera*, 23. 4. 2021)

Поред именица са обележјем живо (+), у саставу сложеница са именицом *robot* могу бити и именице са обележјем живо (-), као у примеру (11), у којем сложеница *telecamera robot* означава систем камера са софтвером вештачке интелигенције.

(11) La telecamera robot scambia la testa del guardalinee per il pallone, transmissione assurda in Scozia (*Corriere della Sera*, 29. 10. 2020)

2.1.2. Новинске наслове карактерише и употреба термина⁴ (Бономи 2016: 214). Најфреквентнији термин је синтагма *intelligenza artificiale*, преводни калк англицизма *artificial intelligence*. Јавља се у 460 наслова (53,24%), као у (12), што је било сасвим предвидиво, не само због тога што наслови одражавају главну тему новинских чланака већ и због намере аутора новинских наслова да читаоци, када у претраживач унесу кључне речи, лако могу да пронађу новински чланак чији је садржај повезан са унесеним кључним речима (Бономи 2016: 205). Акрониме овог калка, *IA* и *I.A.*, налазимо веома ретко. Акроним *IA* забележили смо у само осам наслова (13), а акроним *I.A.* у свега једном наслову (14). Акроними енглеског термина *artificial intelligence* *Ai*, *AI* и *A.I.* јављају се чешће. Први акроним присутан је у двадесет осам наслова (15), други у двадесет (16), а трећи у девет (17). Као што се може видети из наведених примера, акроними могу имати именичку (14), (15) и (17) или придевску вредност (13) и (16). Са придевском вредношћу јављају се у два типа двоименичких сложеница. Први тип је именица + *IA* (13), у којем акроним представља *determinante*, одн. члан сложенице који ближе одређује управни члан, тј. именицу иза које се налази. Други тип, *AI* + именица (16), представља структуру типичну за енглески језик, будући да у италијанском језику модификатор најчешће стоји иза управног члана (Пистолези 2022: 22).

(12) Intesa porta a Torino il suo centro di intelligenza artificiale (*Corriere della Sera*, 5. 2. 2022)

(13) Visita e rivivi l'antica città di Olimpia grazie a Hololens 2 e alla tecnologia IA di Microsoft (*Corriere della Sera*, 29. 11. 2021)

(14) ChatGPT, liberano tempo o ci rifilano bugie? I due volti dell'I.A.. Di che cosa (e con chi) parliamo (*Corriere della Sera*, 15. 3. 2023)

(15) Il calcio diventa smart, l'Ai cambia tattiche e schemi di gioco (*Corriere della Sera*, 2. 4. 2021)

(16) Dalla foca-peluche all'AI cosmonauta: i robot da compagnia fanno solo bene (*Corriere della Sera*, 1. 2. 2021)

---

4 Бономи (2016: 200, 201) под терминима подразумева речи за означавање појмова својствених различитим областима, попут економије, права, информатике и медицине.

(17) Cassieri, contabili, impiegati: così l'A.I. sta già cambiando tutto il mondo del lavoro [...] (*Corriere della Sera*, 11. 6. 2023)

Поред термина из области информатике, електронике и економије (в. 2.1.1), у новинским насловима посвећеним примени вештачке интелигенције у медицини, учили смо и термине из области медицине (18), попут оних који означавају болести (нпр. *sclerosi multipla, distrofia muscolare di Duchenne*), медицинске прегледе (нпр. *colonscopia, endoscopia*), медицинске инструменте (нпр. *defibrillatore*).

(18) Colonscopia, l'Intelligenza artificiale è in grado di migliorare la diagnosi (*Corriere della Sera*, 9. 6. 2021)

2.1.3. Ономастичка лексика у новинским насловима, поред тога што има информативну функцију, служи и да привуче пажњу читалаца (Беликова, Кербер и Костерина 2021: 2219). Међу укупно 338 прикупљених онима у нашем корпусу најбројнији су хрематоними (49%). Међу њима су најзаступљенији називи компанија, фабрика, корпорација и предузећа (73%). Веома су фреквентни називи америчких технолошких компанија, попут *Microsoft, Apple, Meta, Ibm, Intel, Nvidia Alphabet* као у (19), што се могло претпоставити, имајући у виду да се у Сједињеним америчким државама налази највећи број компанија које се баве развијањем вештачке интелигенције. Поред имена америчких технолошких компанија, у обрађеном корпусу јављају се и називи технолошких компанија из других делова света, нпр. Јапана (20), а заступљени су и хрематоними из других области, попут назива фабрике спортске опреме *Nike*, фармацеутске корпорације *Pfizer* и фабрика аутомобила *Hyundai, Nissan, Renault* (21), што упућује на коришћење вештачке интелигенције у многим областима.

(19) Ibm punta su cloud e intelligenza artificiale per vincere le sfide del secolo digitale (*La Repubblica*, 13. 5. 2023)

(20) Sony annuncia Gran Turismo Sophy, la nuova intelligenza artificiale che evolve il videogioco (*Corriere della Sera*, 10. 2. 2022)

(21) Renault invita il pubblico a ridisegnare la Twingo con l'Intelligenza Artificiale (*La Repubblica*, 24. 1. 2023)

Имена робота (нпр. *Abel, Ai-Da, Astro, Bard, Erica, Hugo, RoBee, Sophia*), четботова (*ChatGPT, Chat Grc, ChatPdf, ErnieBot*), виртуелних асистената (*Eric, Alexa, Angie, Ovy*) и апликација (*My Edison, Popòapp, Replika, SwingVision, Whisper*) које користе вештачку интелигенцију чине 27% укупног броја хрематонима у нашем корпусу, као у примерима (22)–(25).

(22) Salute, il robot Hugo in sala operatoria al Policlinico Gemelli (*Corriere della Sera*, 11. 3. 2022)

(23) ChatGPT passa il test di medicina, ma fa fatica col ragionamento logico (*Corriere della Sera*, 2. 3. 2023)

(24) Alexa è l'estranea della mia vita (*La Repubblica*, 13. 11. 2021)

(25) Edison energia vince il premio 'eletto prodotto dell'anno' per l'app My Edison (*La Repubblica*, 13. 4. 2023)

После хремотонима у анализираном корпусу најзаступљенији су антропоними (28%). У највећем броју новинских наслова присутна су и имена и презимена као у (26), што се објашњава чињеницом да се у насловима често јављају личности које нису познате широј јавности, па их читаоци не могу лако препознати само на основу имена или презимена. Зато поред имена и презимена, у наслову често стоји назив компаније у којој је запослена особа означена антропонимом (26) или информације о њеном занимању (27).

(26) Stefano Rebattoni (Ibm): "Cloud e intelligenza artificiale per le catene delle forniture"

(*La Repubblica*, 28. 3. 2022)

(27) «Ho paura di essere spento»: la frase che ha convinto l'ingegnere Blake Lemoine (sospeso da Google) che il computer ha un'anima (*Corriere della Sera*, 13. 6. 2022)

У обрађеном корпусу налазимо и новинске наслове који садрже само презимена. Поред презимена, као и у случају наслова и са примарним и са секундарним антропонимима, често се наводе називи компанија (28) или занимање (29).

(28) Bottillo (Natixis): "Puntiamo su robotica e intelligenza artificiale" (*La Repubblica*, 2. 1. 2020)

(29) Intelligenza artificiale, la fotografa Zanon: "Il mio bellissimo (ma falso) reportage dall'Ucraina, tutto fatto al computer" (*La Repubblica*, 4. 4. 2023)

Новински наслови у чијем су саставу само примарни антропоними веома су ретки. То су најчешће наслови са именима историјских личности, читаоцима врло добро познатим, као у (30).

(30) Il robot poeta che lancia la sfida a Dante (*La Repubblica*, 27. 11. 2021)

Топоними чине 23% онима у анализираном корпусу и указују на место дешавања догађаја поменутих у насловима (31) и (32).

(31) Intelligenza artificiale, l'Italia è ferma (*Corriere della Sera*, 29. 4. 2023)

(32) "L'intelligenza artificiale sia socialista". La linea cinese da Taiwan a Tienanmen (*La Repubblica*, 12. 4. 2023)

Међу топонимима, у нашој грађи најбројнија су имена држава (нпр. *Cina, Germania, Italia, Svezia, Taiwan*) и имена градова (*Londra, Milano, New*

York, Roma), а заступљена су и имена италијанских регија (*Lazio, Marche*) и имена тргова и улица (*Piazza Olivetti, Tienanmen, Wall Street*).

2.2. Синтаксичка анализа корпуса

Као што смо поменули у Уводу, у овоме одељку прикупљене наслове разврстали смо у три велике групе. Првој групи припадају наслови који се јављају у синтаксичкој форми просте реченице, у другој групи су наслови који имају синтаксичку форму независносложене реченице, а трећу групу чине наслови са синтаксичком формом зависносложене реченице.

Употреба простих реченица, у данашњем новинарству условљена је тежњом за јасношћу и што једноставнијем и директнијем преношењу информација (Бономи 2016: 180). Новинске наслове из ове групе, којој припада 67,13% свих испитаних наслова, разврставамо, у складу са поделом простих реченица С. Лубела (2019: 110), на наслове које не садрже предикате и на оне које их садрже. У првој групи су наслови који се јављају у форми номиналних реченица (33). Како бележе И. Бономи (2016: 186) и Априле (2021: 165), номиналне реченице се у језику новина веома често употребљавају због своје сажетости. Аутори новинских наслова, користећи их, могу да пруже неопходну информацију и посредством само једне речи, а то је важно због просторног ограничења сајтова и њихове прегледности (Красина и Саудкија 2020: 144).

(33) *L'intelligenza artificiale in radiologia (Corriere della Sera, 2. 6. 2022)*

Ваља напоменути да номиналне реченице налазимо и у оквиру наслова које Бономи (2016: 176) и Гвалди (2017: 46) издвајају као наслове код којих је присутна сегментација. Овакви наслови имају два дела. Први део чини тема, која означава општи проблем, учеснике или место, а други део, рема, служи као коментар првом делу (Веселовскаја и Гурова 2021: 18). Два дела су често раздвојена запетом, као у (34) или двома тачкама (35).

(34) *ChatGPT, meraviglie e pericoli dell'intelligenza artificiale (La Repubblica, 18. 4. 2023)*

(35) *Ai Week: a Rimini la settimana dell'intelligenza artificiale (La Repubblica, 13. 1. 2023)*

Просте реченице које садрже предикате јављају се самостално, попут примера (36), или у низу од две реченице које су међусобно раздвојене тачком (37).

(36) *Con l'Intelligenza artificiale i medici possono già dedicare più tempo a malati e cure (Corriere della Sera, 28. 2. 2020)*

(37) Google presenta Bard. Ma Alphabet crolla in borsa anche per un errore della sua nuova intelligenza artificiale (*La Repubblica*, 8. 2. 2023)

Новински наслови који се јављају у виду сложених реченица заступљени су у 32,87% укупног броја испитаних наслова. Аутори новинских наслова су користили сложене синтаксичке структуре, које нису карактеристичне за новинске наслове, како би тема новинских наслова и чланака читаоцима који до сада нису имали директан контакт са вештачком интелигенцијом била јаснија. Независносложене реченице, као у (38), чине 12,30% свих обрађених наслова, а зависносложене 20,57% (39).

(38) L'intelligenza artificiale ora legge il pensiero e lo traduce in testo (*Corriere della Sera*, 2. 5. 2023)

(39) Arriva il monopatino che si blocca se si va in due grazie all'intelligenza artificiale (*La Repubblica*, 30. 3. 2023)

Међу зависним реченицама фреквентне су односне и финалне реченице. Честе су односне реченице које читаоцима пружају информације о антецеденту на чијој су позицији именице које означавају апликације или предмете који користе вештачку интелигенцију, као у примеру (39). Бројне су финалне реченице које се користе уз синтагму *intelligenza artificiale* која представља средство које омогућује остварење одређеног циља (40).

(40) Facebook sfrutta l'intelligenza artificiale per prevedere la diffusione dei contagi da Covid-19 (*Corriere della Sera*, 30. 6. 2021)

3. Закључак

Наше истраживање, спроведено на корпусу од 864 новинска наслова екскерпирана из електронских издања најчитанијих италијанских дневних новина *Corriere della Sera* и *La Repubblica*, потврдило је лексичке и синтаксичке одлике италијанског језика електронских издања дневних новина, забележене у литератури из ове области.

Новинске наслове из анализираног корпуса карактерише употреба неприлагођених англицизама, међу којима су, као што се, с обзиром на тематику наслова, могло очекивати, најбројнији неприлагођени англицизми из области информатике. Анализирани наслови тичу се примене вештачке интелигенције у различитим областима, па смо поред термина из области информатике, сасвим очекивано, забележили и термине из других области, попут економије, електронике и медицине. Најфреквентнији термин је *intelligenza artificiale*, што нимало изненађује, будући да наслови исказују главну тему новинских чланака.

Када је реч о ономастичкој лексици, најзаступљенији су називи технолошких компанија и називи робота, четботова и виртуелних асистената, што се, имајући у виду тематику испитаних новинских наслова, могло претпоставити. Употребом топонима у насловима аутори новинских наслова указују на велику распрострањеност примене вештачке интелигенције у свету.

Синтаксичка анализа наслова у корпусу је потврдила да наслове дневних новина одликују краткоћа и сажетост, будући да је више од половине испитаних новинских наслова (67,13%) у форми простих реченица, што се објашњава намером аутора новинских наслова да се читаоци што брже информишу. Међу новинским насловима са синтаксичком формом сложене реченице у корпусу су бројнији наслови који имају синтаксичку форму зависносложене реченице. Наиме, такви наслови чине петину свих обрађених наслова (20,57%), док су наслови у синтаксичкој форми независносложене реченице заступљени у 12,30% свих анализираних наслова. Већа учесталост зависнослужених реченица може се објаснити тематиком анализираних новинских наслова. Многи читаоци још увек нису имали директно искуство са вештачким интелигенцијом. Стога су аутори наслова, користећи финалне и односне реченице, које чине 74.67% зависних реченица у обрађеном корпусу, настојали да укажу на могућности употребе вештачке интелигенције у различитим областима и тиме привуку пажњу читалаца.

Пишући о новинским насловима, Дардано (1986: 15) наводи да многи читаоци прочитају само наслове, а Де Бенедети (2004: 38) додаје да тако поступају сматрајући да је њихов информативни садржај довољан, па новински наслови нису само средство за преношење информација, већ и један од начина за ширење политичких, друштвених и културних идеја. У складу са тим, у даљим истраживањима могло би се испитати која језичка средства у новинским насловима служе за исказивање позитивних и негативних аспеката употребе вештачке интелигенције у различитим областима и како употреба одређених језичких средстава код читалаца доприноси перцепцији вештачке интелигенције као корисне или ризичне за кориснике.

Извори

- Corriere della Sera – <https://www.corriere.it/>
<https://www.censis.it/comunicazione/i-media-delle-crisi-0> [Приступљено 25. 2. 2024]
La Repubblica – <https://www.repubblica.it/>

Литература

- Адамо и Дела Вале 2008: G. Adamo, V. Della Valle, *Le parole del lessico italiano*. Roma: Carocci.
- Адамо и Дела Вале 2017: G. Adamo, V. Della Valle, *Che cos'è un neologismo*. Roma: Carocci.
- Априле 2021: М. Априле, *Manuale di base di linguistica e grammatica italiana*. Bologna: Il Mulino.
- Барбано 2012: А. Barbano, *Manuale di giornalismo*. Roma-Bari: Laterza.
- Басенко и Радченко 2020: G. V. Basenko, G. I. Radchenko, Pragmalinguistic Analysis of Newspaper Headlines (Based on the Material of the English Newspaper “The Guardian”). *Russian Linguistic Bulletin*, 3(23), 34–36.
- Бедјјс и Мас 2017: К. Bedijs, С. Мааß (ur.), *Manual of Romance Languages in the Media*. Berlin: De Gruyter.
- Беликова, Кербер и Костерина 2021: И. А. Беликова, Е. В. Кербер, Ю. Е. Костерина, Выявление специфики заглавий англоязычных экономических статей с ономастическим компонентом. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 14(7), 2118–2112.
- Бономи 2016: I. Bonomi, La lingua dei quotidiani. U I. Bonomi, S. Morgana (ur.), *La lingua italiana e i mass media* (str. 167–219). Roma: Carocci.
- Вергеер 2020: М. Vergeer, Artificial Intelligence in the Dutch Press: An Analysis of Topics and Trends. *Communication studies*, 71(3), 373–392.
- Верещинскаја 2009: Ю. В. Верещинская, Газетный заголовок в аспекте медиалингвистики (на материале испанской прессы). *Коммуникация, дискурс, профессиональное общение: лингвокультурологический аспект*, *Вестник МГЛУ*, 561, 126–136.
- Веселовскаја и Гурова 2021: О. А. Веселовская, А. Р. Гурова, Анализ газетных заголовков французской прессы. *Журнал филологических исследований*, 6(4), 16–21.
- Галковски 2019: А. Galkowski, La terminologie de la chrématonymie de marketing: fondements historiques, conceptions, discussions. U J. Altmanova, G.

- Le Tallec (ur.), *Lexicalisation de l'onomatistique commerciale. Créer, diffuser, intégrer* (str. 91–105). Bruxelles: Peter Lang.
- Галковски 2023: A. Galkowski, *La competenza onomastica nell'insegnamento e nell'uso dell'italiano L2*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Гвалдо 2017: R. Gualdo, *L'italiano dei giornali*. Roma: Carocci.
- Гвалдо 2023: R. Gualdo, Anglicismi. U G. Antonelli (ur.), *La vita delle parole. Il lessico dell'italiano tra storia e società* (str. 201–237). Bologna: Il Mulino.
- Дардано 1986: M. Dardano, *Il linguaggio dei giornali italiani*. Roma-Bari: Laterza.
- Дардано 2005: M. Dardano, *Nuovo manualetto di linguistica italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Девото и Оли 2022: G. Devoto, G. C. Oli, *Nuovo Devoto–Oli*. L. Serianni, M. Trifone (ur.). Firenze: Le Monnier.
- Добросклонскаја 2020: Т. Добросклонская, *Медиалингвистика: теорија, методи, направления*. Москва : Добросвет.
- Д'Акиле 2010: P. D'Achille, *L'italiano contemporaneo*. Bologna: Il Mulino.
- Де Бенедети 2004: A. De Benedetti, *L'informazione liofilizzata. Uno studio sui titoli di giornale (1992-2003)*. Firenze: Franco Cesati Editore.
- Европска комисија 2018: European Commission, High-Level Expert Group on Artificial Intelligence, *A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines*. Brussels: European Commission. [Online] [https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf]. [Приступљено 29. 1. 2024]
- Европска комисија 2019: European Commission, High-Level Expert Group on Artificial Intelligence, *A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines*. Brussels: European Commission. [Online] [<https://www.aepd.es/sites/default/files/2019-12/ai-definition.pdf>]. [Приступљено 29. 1. 2024]
- Јаничић и Николић 2023: P. Janičić, M. Nikolić, *Veštačka inteligencija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Matematički fakultet.
- Котер и Перин 2017: C. Cotter, D. Perrin, *The Routledge Handbook of Language and Media*. London: Routledge.
- Красина и Саудкија 2020: E. A. Krasina, M. Souadkia, Online English Newspaper Headlines as Media Linguistics Phenomenon (an Attempt of Linguistic Description). *Theoretical and Practical Issues of Journalism*, 9(1), 136–148.
- Лубело 2019: S. Lubello, Morfologia e sintassi. U R. Librandi (ur.) *L'italiano: strutture, usi, varietà* (str. 71–134). Roma: Carocci.

- Мапели 2023: G. Mapelli, El lenguaje de los medios de las comunicación. U M. V. Calvi i dr., (ur.) *Las lenguas de especialidad en español* (str. 89–126). Roma: Carocci.
- Пистолези 2022: E. Pistolesi, *L'italiano del web: social network, blog & co.* Firenze: Franco Cesati Editore.
- Пулчини 2023: V. Pulcini, *The influence of English on Italian.* Berlin: De Gruyter Mouton.
- Реис и др. 2015: J. Reis i dr., Breaking the News: First Impressions Matter on Online News. U D. Quercia, B. Hogan (ur.), *Proceedings of the 9th International Conference on Web and Social Media* (str. 357–366). Cambridge: AAAI Press.
- Роси 2019: F. Rossi, *Il confine del futuro. Possiamo fidarci dell'intelligenza artificiale?*. Milano: Feltrinelli.
- Цопети 2017: A. Zoppetti, *Diciamolo in italiano.* Milano: Hoepli.
- Цопети 2018: A. Zoppetti, *L'etichettario. Dizionario di alternative italiane a 1800 parole inglesi.* Firenze: Franco Cesati Editore.

Jelena Puhar

LINGUISTIC FEATURES OF NEWSPAPER HEADLINES ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ONLINE EDITIONS OF ITALIAN DAILY NEWSPAPERS

Summary

In this paper, using the content analysis method, we examined the linguistic features of headlines about artificial intelligence extracted from the online editions of the most read Italian daily newspapers, *Corriere della Sera* and *La Repubblica*, published from January 2020 to September 2023. The research was conducted on a corpus of 864 newspaper headlines, which we analyzed from two perspectives – lexical and syntactic. Our aim was to, by analyzing the lexical composition of the newspaper headlines, present unadapted loanwords, terms, and onyms in our corpus, and to, within the syntactic analysis, explore the syntactic structures of the analyzed newspaper headlines. The research results indicated that in our corpus prevail anglicisms from the field of informatics, that among onyms the most frequent are names of tech companies, robots, chatbots, and virtual assistants, and that the majority of newspaper headlines were in the form of simple sentences.

Keywords: newspaper headlines, Italian daily online newspapers, artificial intelligence, Italian

Катарина Станчић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за германистику

Докторанткиња

АСПЕКТУАЛНОСТ У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ИЗ КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Циљ овог рада је да анализира категорију аспектуалности користећи се сазнањима до којих је дошла когнитивна лингвистика, и то превасодно се ослањајући на теорију конструкција, онако како ју је представила и дефинисала Голдберг. Конструкциона граматика, која конструкцију као основну језичку јединицу сматра спојем форме и функције, омогућила је одступање од устаљене перцепције аспектуалности, односно од анализирања искључиво пунозначних глагола. На тај начин се у овом истраживању дошло до проматрања, анализе и потом до систематичне поделе свих језичких средстава која могу бити носиоци аспектуалног значења и у немачком и у српском језику. Поред пунозначних глагола, који су прототипични носиоци аспектуалних значења, ту спадају и схематизоване галголске фразе, многе неглаголске лексеме и синтагме, као и шири контекст.

Кључне речи: аспектуалност, конструкција, когнитивна лингвистика, глаголски вид, контрастивна лингвистика

---

* katarinakety.stancic@gmail.com

1. Увод

Аспектуалност је категорија која је у традиционалној лингвистици веома темељно обрађивана, али захваљујући свом обиму и комплексности не престаје да буде предмет нових истраживања. Велики број лингвистичких студија исцрпно проматра многе особености ове категорије као целине, али и до детаља анализира њене поткатегорије, задирући у најдубље и најдетаљније поделе.

Истраживање аспектуалности из когнитивнолингвистичке (или чисто когнитивнолингвистичке) перспективе за сада није привукло пажњу превеликог броја аутора. Ово запажање настало је поређењем интересовања когнитивних лингвиста за ову и друге језичке теме, као и интересовања за истраживања аспектуалности из традиционалне структуралистичке и генеративистичке са једне старне и когнитивне перспективе са друге стране. Когнитивнолингвистичке публикације на ову тему свакако постоје, и најмногобројније су, чини се, на енглеском и о енглеском језику. Велико интересовање влада и за словенске језике (због категорије вида која постоји у словенским језицима), и то превасходно за руски језик.

Прегледом публикација о аспектуалности из когнитивнолингвистичке перспективе установили смо да се ова тема најчешће обрађује на два начина: а) аутори теже да постојање и особине ове категорије објасне когнитивнолингвистичким принципима и б) аутори детаљније проматрају особине појединачних елемената у оквиру шире категорије.

У овом раду одлучили смо се да аспектуалност представимо из другачијег, и у поређењу са досадашњим истраживањима могло би се рећи уопштенијег, когнитивно-лингвистичког угла. На примеру аспектуалног значења свршености у немачком и српском језику представимо изузетан значај конструкционалистичког приступа за истраживање ове категорије, а кратко ћемо се осврнути и на теорију прототипа. Контрастирање два језика која припадају различитим језичким породицама – германска и словенска група језика – отворило нам је нове перспективе у проучавању. Сложићемо се са Поповић да се „когнитивнолингвистички приступ показује као изузетно сврсисходан када се контрастивно описују категорије чији се обухват у језицима који се пореде не подудара“ (Поповић 2017: 327).

У даљем тексту рада најпре ће се наћи краћи преглед дефиниција и когнитивног тумачења категорије аспектуалности као и терминолошко разграничавање повезаних појмова које је неопходно, између осталог, због начина на који у овој анализи приступамо предмету истраживања. Потом

ће бити приказана конструкциона граматика како ју је представила и дефинисала Голдберг уз објашњење зашто сматрамо да је она значајна за сагледавање аспектуалности из когнитивнолингвистичке перспективе и како смо је применили у истраживању. Резултате смо такође само површински протумачили теоријом прототипа и темељнију анализу предлажемо као засебно истраживање.

2. Појам и дефиниција аспектуалности

2.1. Когнитивни поглед на аспектуалност

За истраживање ове категорије неопходно је, као што смо већ нагласили, пре свега дефинисати је. У литератури се могу срести различите дефиниције, али у овом раду смо се одлучили да аспектуалност дефинишемо према Бугарту и Јансену (Boogaart, R., & Janssen, T. 2017: 812) као „унутрашњу временску структуру ситуације“. Овај појам традиционално карактерише опозиција *имперфективно – перфективно*, односно *свршено – несвршено*, *телично – ателично*, а у радовима се за именовање ове опозиције такође могу срести и придеви *ограничено* и *неограничено*.¹ Последња придевска опозиција среће се и код Ланакера (Langacker 2008: 69) у оквиру своје теорије ограничености (*bounding theory*), а која се, како се слаже и ауторка Зилке Јанзен (Jansen) када су у питању романски језици, веома добро може применити на когнитивнолингвистичко тумачење аспектуалности (Јанзен 2013: 113-117).

Ланакер експлицитно наводи да се у својој когнитивнолингвистичкој теорији ограниченост не односи на објективно стање – границе одређене појаве, дакле, нису или не морају бити објективне, односно одговарати чињеничном стању. Оно што утиче на то да ли ће одређена појава бити ограничена или не, односно, перцепирана као (не)ограничена, је термин који представља пандан видном пољу, а Ланакер га назива *оквиром посматрања*² (*viewing frame*). Оквир посматрања је субјективно видно поље у оквиру кога се појаве могу перципирати као издвојене у односу за подлогу или позадину, односно као засебан ентитет, што их тада чини ограниченим. Уколико се појаве у оквиру овог субјективног оквира посматрања не издвајају из

1 На овом месту нећемо наводити литературу у којој смо затекли ове лексеме превасходно из разлога зато што се у сваком раду који тематизује аспектуалност морају наћи неке варијанте именовања наведене опозиције. Аутори, поред тога, из разлога које често наводе у својим публикацијама, одлучују се за и против, па чак и за синонимну употребу термина, тако да би икакав покушај цитирања на овом месту био непрегледан.

2 Термин преузет из превода на српски Дубравке Тришић, из „Хрестоматије из когнитивне лингвистике“ (2014)

подлоге, оне су неограничене. (Ланакер 2008, Ланакер 2007 према Расулић и Кликовац 2014, Јансен 2013)

Ограниченост, као веома субјективна особина, зависи од карактеристика оквира посматрања. Веома пластичан пример субјективности оквира посматрања проналазимо код Јансен (2013: 114): уколико са брода гледамо кроз прозор, континент Африку можемо препознати као фигуру са засебним границама само зато што видимо море које окружује копно. Али зато када доспемо у Сахару и тада проматрамо Африку, у видном пољу нам је само песак који из те перспективе изгледа као неограничено пространство. На концептуализацију (не)ограничености, дакле, утиче субјективна стварност условљена ширином видног поља (односно оквира посматрања), док објективна стварност, у овом примеру Африка са својим природним објективним границама, свакако постоји али изван граница оквира посматрања.

Пренесено на аспектуалност глагола, Ланакер перфективне глаголе сматра ограниченим у времену, док имперфективни глаголи нису специфично ограничени. (Ланакер 2008: 147). Он сматра и да је у основи ове две категорије примарна когнитивна способност да опажа промену (што одговара перфективности) и недостатак промене (одговара имперфективности) (Ланакер 1999: 233, Ланакер 1987: 258 према Бугарт и Јансен 2017: 815)³.

Концептуално су ове две групе глагола различите: перфективни глаголи означавају појаве које имплицирају свој почетак и крај (нпр. *пасти, скочити, бацити, сломити, питати...*), док имперфективни глаголи приказују стабилне ситуације неодређеног трајања (нпр. *бити, имати, сумњати, веровати...*). (Ланакер 2008: 147)⁴. Неопходно је и нагласити и да су из

3 Како Бугарт и Јансен наводе у оригиналном тексту на енглеском: „According to Langacker (1999: 223), “English verbs divide into two broad aspectual classes, my terms for which are perfective and imperfective.” The distinction is of a “primal character,” since it is related to the basic cognitive capacity of perceiving change (perfective) or the lack thereof (imperfective) (Langacker 1987, 258)“

4 “(14) (a) Perfective verbs: fall, jump, kick, bite, throw, break, ask, tell, persuade, learn, decide, cook, melt, evaporate, die, kill, create, calculate . . .

(b) Imperfective verbs: be, have, know, doubt, believe, suspect, like, love, detest, appreciate, hope, fear, resemble, contain, reside, exist . . .

The conceptual distinction is quite apparent. The verbs in (14)(a) designate occurrences with a beginning and an end. Something happens—some change is observed in the situation described. For instance, to *fall* is to rapidly change location along the vertical axis, and to *learn* something is to change from not knowing it to knowing it. By contrast, the verbs in (14)(b) profile stable situations of indefinite duration. Nothing changes, and nothing happens. This is not to say that the profiled relationship has no beginning or end, only that the verb itself excludes them from

перспективе теорије ограничености перфективност и имперфективност субјективне категорије, односно да радња која је именована, на пример, глаголском лексемом која означава *писање* може бити и ограничена и неограничена у зависности од оквира посматрања.

2.2. Терминолошка разграничења

Опозиција *имперфективност – перфективност* константа је када се ради о истраживањима категорије аспектуалности у различитим језицима⁵ и око ове опозиције постоји сагласност, чак и када се она именује или дефинише на мало другачији начин. До разилажења долази онда када треба именовати језичка средства којима се значење аспектуалности изражава, и како се могућности разликују од језика до језика постоје различити термини који се тим језичким средствима додељују. Један од упадљивијих примера специфичног језичког средства је глаголски вид који поседују словенски али не и нпр. германски језици.

У досадашњој литератури често се прави разлика и између исказивања аспектуалних информација лексичким и граматичким средствима. У англофоној литератури се за аспектуалност изражену лексичким средствима користе термини лексички аспект или *Aktionsart*, а за аспектуална значења изражена граматичким средствима у употреби су термини граматички аспект или само аспект (Бугарт и Јансен 2017). У германистици се за граматичку (морфолошку) категорију користи термин аспект (*Aspekt*), а за семантичку *Aktionsart*. (Срдић 2013). У србистици се под лексичком (односно лексичко-семантичком⁶) сматра акционалност (*Aktionsart*), док се граматичком категоријом сматра вид глагола⁷.

---

what it puts onstage for focused viewing.“

5 Прегледом литературе установили смо да је овако терминолошка формулисана опозиција присутна у радовима о већим европским језицима као што су енглески, немачки, шпански и француски, и наравно у српском језику.

6 Различити аутори дају различите дефиниције, односно терминолошка решења. Код једних се ради о лексичким код других о семантичким средствима, али пошто закључујемо да је суштина да се аспектуална информација у овом случају налази у значењу саме лексеме, одлучили смо се за израз „лексичко-семантички“, као онај који може сасвим да испуњава дефиницију и укључи оба тумачења.

7 Овакву експлицитну поделу нисмо често сретали у прегледаној литератури али су се зато могле срести појединачне дефиниције. У следећим примерима је вид дефинисан као граматичка а акционалност као семантичка категорија:

„У граматички глагола у српском језику постоје граматичке категорије које су искључиво глаголске (лице, време, вид, начин, стање) ...“ (Пипер и Клајн 2013: 163)

„Акционалност представља семантичку категорију у чијој је основи обележавање начина на који се радња одвија у времену.“ (Ивановић 2015)

Терминологија којом се изражавају „унутрашња временска структура ситуације“ (како смо одлучили да дефинишемо аспектуалност) и све њене подкатегорије веома је замршена и још увек није универзално прихваћена код свих аутора и у свим језицима, тако да је подела представљена у претходном пасусу само једна од многих репрезентација дефинисања и категорисања термина *аспект*, *аспектуалност*, *акционалност*, *Aktion-sart*, *вид* итд. Илустративно дајемо пример два од многих терминолошких тумачења која проналазимо у србистици „За овакво схватање, по коме се видске карактеристике изражавају и другим језичким средствима (осим морфемама), изван глаголске лексеме, на нивоу реченице, у литератури се, осим назива *аспект* (као Комри 1976; Дал 1985; Смит 1991 итд.), среће и термин *аспектуалност* (Веркил 1993)“ (Стојановић 2015).⁸

У когнитивнолонгвистичкој литератури разлика између лексичког и граматичког аспекта се најчешће уопште ни не прави. (Бугарт и Јансен 2017: 815) Овог принципа придржаваћемо се и у овом раду, јер су фокус проматрања различита средства изражавања аспектуалних значења, било да се ради о граматичким или лексичким. Слажемо се у том контексту са премисом коју износи Крофт (Croft) да већина ако не и сви граматички елементи имају значење, те да лексичко и граматичко значење само представљају два начина концепуализације семантике (Крофт 1999). Овим поглављем одлучили смо се да читаоца упутимо у термине које смо одабрали да користимо у даљем тексту рада и укажемо на то да, у духу когнитивне лингвистике, не правимо разлику између граматичког и лексичког значења.

3. Конструкционалитички приступ

Дефиницијом конструкција коју је изнела Голдберг (Goldberg) започињемо ово поглавље, јер се у њој налазе два постулата која су кључна за анализу аспектуалности у овом раду: „Конструкције су спојеви форме и функције који су похрањени у меморији; ту спадају морфеме, речи, идиоми, обрасци који су делимично лексички испуњени, као и сасвим општи језички обрасци“ (Голдберг 2003 у Расулић и Кликовац 2014).

Код Ивановић се такође налази подела коју је дала Петрухина: „Специфичност словенских језика лежи у чињеници да се у самој глаголској лексеми независно од њене конкретне употребе садрже битне информације о протицању радње означене том лексемом, које могу бити изражене како лексички (кореном глагола), тако и на граматичком (видски облици) и творбеном (акционалне класе глагола) нивоу“ (Петрухина 1998 према Ивановић 2015: 119).

⁸ У овој докторској дисертацији Марине Спасојевић под називом „Двовидски глаголи у савременом српском језику“ темељно је анализирана, могло би се констатовати, веома замршена, аспектолошка ситуација у српском језику.

Први кључни постулат је поимање конструкције као споја форме и функције, а други, тај да се сваки спој форме и функције може у језику реализовати на различитим нивоима синтаксичке сложености: то може бити морфема, лексема, фраза (или синтагма)⁹, идиом итд.

Како су неки лингвисти¹⁰ већ дошли до закључка, уколико се као полазна тачка истраживања језичких појава узме функција (коју можемо назвати и значењем) коју појаве имају, нпр. пасивност, припадност, каузалност а потом идентификују форме, односно начини реализације ових значења у одређеном језику, олакшава се, а понегде чак и омогућава контрастирање и типологизирање различитих језика (**Крофт** 1999). Оваква анализа може се односити како на испитивање једног одређеног језичког средства (од потенцијално више могућих) којим је реализована конкретна функција, а може се посматрати и читав спектар свих форми, које могу бити различите синтаксичке комплексности, а којима се једна специфична функција може реализовати. Као једну функцију можемо илустративно одабрати вршиоца радње који се у немачком и српском језици може реализовати заменицом, именицом, чак и зависном клаузом или инфинитивном конструкцијом¹¹.

Ова премиса навела нас је да приступимо категорији аспектуалности из другачијег угла, тачније да функцију аспектуалности – њено значење „(не) ограничености појаве у времену“ сагледамо из перспективе различитих форми њене реализације. О категорији аспектуалности је у досадашњој литератури искључиво било речи у вези са врстом речи глагол. Фокус је био на анализи глагола и глаголских облика који су носиоци многих нијанси аспектуалних значења, те на покушају груписања и класификације, као и на морфолошкој, творбеној и лексичкој анализи ових глагола.

Оно што се у постојећој литератури такође запажа, и помиње се преваходно само успутно, је да се аспектуалност реализује и другим

9 Термин фраза уобичајен је у германистичкој литератури, док је у србистици устањен термин синтагма. У оба случаја ради се о групи пунозначних речи:

- повезаних „у некомуникацијску синтаксичку јединицу“; (Пипер и Клајн 2017, 259)

- „која се посматра изван свог окружења (дакле исказа или реченице)“; (Ђуровић 2011, 61) и у оквиру које се чланови налазе у зависностијаном односу. Група има своју управну реч или на немачком *Kopf/Kern/Nukleus*, која одређује број и форму својих зависности. Како се у овом раду контрастирају језичка средства из немачког и српског језика, у германистици устањен термин фраза и у србистици устањен термин синтагма биће у даљем тексту употребљени синонимно.

10 Као што су ван дер Аувера (van der Auwera 2007), **Крофт** (1999), **Слобин** (Slobin 2003).

11 Наведене језичке могућности из контрастивне граматике: Engel, U., Srdić Smilja, & Alanović Milivoj. (2012). *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil I. Der Satz* (Band 1). Verlag Otto Sagner.

језичким средствима која нису искључиво један пунозначни глагол, и то уз тенденцију да се глагол сматра примарним средством изражавања аспектуалних значења, док су остала језичка средства мање или више споредна. Навешћемо неколико примера из различитих извора:

1. У *Нормативној граматици српског језика* наводи се у §367. да се глаголски вид изражава и:

„5) описно (тј. аналитички) употребом фазних глагола (*почети, отпочети, започети, стати, наставити, престати...*), нпр. *почети зидати, престати долазити.*“

2. Такође у *Нормативној граматици* посебно је занимљив § 379. о двовидским глаголима, који се дефинишу као глаголи који својим једним обликом садрже оба видска значења, која до изражаја могу да дођу тек у реченици или ширем контексту. (Пипер и Клајн 2017: 179)

На следећем примеру истиче се недостатак контекста у реченици: *Кад руча, гледа телевизију*, који омогућава да се она може тумачити на два начина

Док руча, гледа телевизију. (имперфективно значење)

Пошто руча, гледа телевизију. (перфективно значење)

3. У Лопез-Кампос Бодино (López-Campos Bodineau 2020: 211) наводи се да су додатни граматички и лексички механизми неопходни како би се исказале све аспектуалне значењске нијансе, јер у немачком језику не постоји довољно лексичких јединица (овде се мисли на глаголе) којима би се могла изразити свеобухватност значењских могућности које су анализирани у раду.

4. Код Спасојевић (2015: 6) се у дисертацији наводи да у студији Ноама Чомског *Синтаксичке структуре* (1957), он истиче универзалност категорије вида у дубинској структури и њено различито испољавање у површинској, које не мора нужно бити везано за глагол.

4. Анализа језичких средстава

У даљем тексту рада направићемо, водећи се конструкционалистичким принципом, преглед форми којима се може исказати значење аспектуалности, са циљем да направимо донекле систематичан и прегледан увид у систем ових форми. Категорије које смо издвојили су следеће:

1. пунозначни глагол
2. схематизоване глаголске синтагме
3. неглаголске лексеме и синтагме
4. шири контекст.

Свака од наведених категорија биће поткрепљена дефиницијама и

основним карактеристикама, као и примерима за које смо се одлучили да ради прегледности ограничимо на оне који означавају перфективност, односно свршеност, односно ограниченост.

4.1. Пунозначни глагол

Централно место које за изучавање аспектуалности у германистичкој и србистичкој литератури има пунозначни глагол нећемо оспоравати. Али уместо карактеризације придевима као што су *централно*, *примарно* или *једино*, глаголе ћемо сматрати *прототипичном* формом језичког исказивања функције аспектуалности. У језицима као што су немачки и српски можемо на тај начин сматрати да је когнитивно прототипично да радња буде временски прецизирана као ограничена или неограничена истовремено кад је и иманована. Пластичније речено, када глаголском лексемом именујемо радњу чија је семантика „забележавање исказа на некој подлози“ у *исто време прецизирамо да ли је она временски (не)ограничена*: Он је писао или Он је написао. Ова тврдња наравно не може важити за сваки исказ и за сваки глагол, односно лексему.

У даљем тексту овог поглавља презентоване су традиционалне поткатоорије којима се пунозначним глаголом денотирају аспектуална значења.

4.1.1. Глаголски вид

„Глаголски вид је облигаторна категорија словенског глагола која се исказује кроз бинарну опозицију свршено/несвршено (перфективно/имперфективно).“ (Ђуровић и Спасојевић 2014: 183)

„Глаголи који се међусобно разликују само по категоријалном видском обележју чинили би видски пар“ (Ђуровић и Спасојевић 2014: 183), али како ауторке запажају, то би била поједностављена и идеализована слика стања у српском језику. У литератури постоје различита тумачења видских парњака; неки аутори заступају схватање „да видски пар чине глаголи који имају исто значење, а разликују се само по виду“ (в. Стевановић 1991: 541; Mrazović – Vukadinović 2009: 84; Пипер&Клајн 2013: 177 и сл. према Ђуровић и Спасојевић 2014: 184). Овакво је виђење веома рестриктивно и подразумева или моносемантичност глагола или апсолутну подударност свих значења једног глагола. Са друге стране, аутори као што је Грицкат сматрају да један имперфективни глагол може имати више перфективних парњака. (Ђуровић и Спасојевић 2014: 183)

Следећим примерима илуструјемо способност глагола свршеног вида да

радњу означе као временски ограничену, односно перфективну:

Урадио је домаћи.

Чим **уради** домаћи, може да иде напоље.

Бациће јој лопту.

4.1.2. Акционалност/*Aktionsart*

За изражавање аспектуалности у српском и немачком језику задужена је и категорија акционалности (нем. *Aktionsart*). „Акционалност представља семантичку категорију у чијој је основи обележавање начина на који се радња одвија у времену.“ (Ивановић 2015: 119) „Префиксалним и суфиксалним средствима изражава се начин на који се представља глаголска радња.“ (Пипер и Клајн 2017: 176) Ивановић издваја четири комплекса значења у оквиру ове категорије:

1. фазност
2. детерминативност
3. плуралност
4. градуелност.

Ова значења означена су као комплекси јер се у оквиру сваког од њих налази по неколико подзначења. У Нормативној граматици српског језика среће се подела акционалних значења на 1. темпорално-фазно, 2. квантитативно и 3. резултативно. Ове три групе такође су комплекси јер укључују мноштво подгрупа.

У оквиру сваке од наведених категорија, без обзира на то да ли се ради о подели код Ивановић или у Нормативној граматици, налазе се подкатегорије које обухватају оба члана опозиције имперфективно/перфективно, као што показује следећи пример групе квантитативних глагола код Пипера и Клајна:

1. семелфактивни/тренутни: куцнути
2. атенуативни (значење почетка краткотрајне радње) прилећи
3. итеративни (са значењем учесталости): пребацивати
4. итеративно-деминутивни: куцкати
5. итеративно реципрочни: дошаптавати се

од којих су само итеративни и итеративно-реципрочни имперфективни.

У немачким језику имперфективни и перфективни глаголи се према акционалности/*Aktionsart* такође деле на више поткатегорија. Перфективни¹² се деле на:

---

12 Пошто сваку групу форми представљамо перфективним глаголима они ће бити фокус главног текста рада. У овој напомени навешћемо само поделу имперфективних глагола на итеративне и диминутивне.

1. инхоативне (ингресивне): *aufwachen* - пробудити се, *einschlafen* - заспати
2. егресивне (терминативне/резултативне): *ausleeren* - испразнити, *erkämpfen* -изборити
3. пунктуалне: *erkennen* - препознати, *explodieren* - експлодирати
4. каузативне: *öffnen* - отворити, *beugen* – савити

4.2. Схематизоване глаголске синтагме

Схематизованим глаголским синтагмама овде називамо једну конструкцију која има устаљену форму вишечланог предиката. У германистичкој литератури се ради о функционалним глаголским спојевима, док се у србистици усталио термин декомпоновани предикат. У оба случаја ради се о међусобним преводним еквивалентима на које се због својих стилских компоненти посматра изразито критички, чиме се често запоставља њихов значај.

Функционални глаголски¹³ спојеви су језичко средство које са једне стране има веома значајну улогу у глаголском систему немачког језика, а са друге стране представља стилски маркирани исказ. Њиме се у германистици назива врста вишечланог предиката, који се може појавити као спој функционалног глагола и а) девербативне именице у акузативу¹⁴ и б) предлога са девербативном именицом. Глагол и именица се посматрају као једна целина (а не као глагол и реченична одредба или допуна), која као таква у реченици има функцију предиката. Цео спој може се, у највећем броју случајева, заменити једним пунозначним глаголом истог или скоро истог значења.

Семантички носилац фразе је именица, док се глагол, који је носилац граматичких информација и понаша се као (семи)копулативни, често погрешно сматра семантички празним. Управо је глагол тај који је у оквиру ове фразе задужен да радњу профилише с обзиром на аспектуалност. Тако одабир глагола може целокупно значење синтагме одредити као свршено или несвршено. Следећи глаголи дају фрази перфективно значење и могу се поделити у две подгрупе:

- 13 Функционални глаголски спојеви су у германистичкој литератури веома детаљно описани и карактеришу их многе појединости чији обим превазилази границе овог прегледа, тако да смо се за приказ у овом поглављу ограничили на основне карактеристике које смо издвојили и комбиновали из три централне немачке граматике: Дуденове, граматике Улриха Енгела и фраматике Хелбига и Буше.
- 14 С обзиром на то да се у немачком језику именица увек употребљава уз детерминатив, од којих су најчешћи одређени члан (*der/die/das/die*), неодређени члан (*ein/eine/ein/-*) и нулти члан ($\emptyset$), у германистици се чешће говори се о именичкој фрази (синтагми).

1. каузативно значење: *bringen* (донети), *erteilen* (дату/уделити), *geben* (дату), *setzen* (сести, местити), *stellen* (ставити)

Wir werden uns umgehend mit Ihnen in Verbindung setzen.

Контактираћемо Вас у најкраћем року.¹⁵

2. инхоативно значење: *aufnehmen* (примити), *bekommen* (добити), *erfahren* (сазнати), *erhalten* (примити), *finden* (наћи), *gehen* (ићи), *gelangen* (доцнети), *geraten* (доцнети)

Er hat von der Regierung die Erlaubnis bekommen.

Од валде је добио дозволу.

За један број функционалних глаголских спојева не постоји пунозначан глагол или придев истог значења. Употребом ових спојева „попуњавају се одређене али случајне рупе у немачком глаголском и придевском систему и на тај начин се обогаћују изражајне могућности” (Хелбиг и Буша 1996: 103). Неки од примера би били:

*zur Vernunft bringen, auf den Gedanken bringen, zu Ansehen gelangen, zu der Ansicht gelangen, ins Gerede geraten, in Verzug geraten, in Frage kommen, in Gang kommen*¹⁶ (из граматике Хелбиг и Буша 1996: 103).

Декомпоновани предикат је као термин први пут представио 1977. године Милорад Радовановић, и дефинише га као „сваки двочлани предикат конструисан по моделу *Verbum* (= глаголска копула или семикопулативни глагол) + *Nomen deverbativum*“, који је притом „синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом.“ (Радовановић 1977: 54) Декомпоновани предикат је пандан и преводни еквивалент немачком функционалном глаголском споју тако да се обе фразе одликују (скоро)¹⁷ истим особинама.

Анализирајући изворе репрезентативне за савремени српскохрватски језик – књижевна дела, новине и часописе, разговоре, Радовановић је сачинио детаљан и прецизан преглед синтаксичких модела декомпонованих предиката са копулативним глаголом и семикопулативним глаголима. Његова листа семикопулативних глагола садржи глаголе *вршити, имати, дати, водити, пружати, добити, поднети, чинити, обавити* итд, и како

15 Дословни превод ове реченице био „Поставићемо Вас у контакт у најкраћем року“.

16 *Уразумити, навести на неку мисао, стећи углед, увидети, доспети у жижу јавности, застати у дугове, доћи у обзир, покренути се*

Еквиваленти ових спојева ни у српском језику нису увек пунозначни глаголи. Примери *запасту у дугове, стећи углед* или *доћи у обзир* говоре о томе да и у српском језику такође постоје „одређене али случајне рупе“ у глаголском систему које могу надоместити вишечлани изрази.

17 Обе конструкције су умногоме сличне али се разликују по неким особинама специфичним за морфологију, флексију или синтаксу немачког и српског језика.

аутор сам наглашава, није коначна.

Декомпоновани предкати имају функцију изражавања перфективности и имперфективности код глагола који немају видске парњаке: *разговарати* – *обавити/ обављати разговор*. Још неколико примера са перфективним глаголима:

контролисати:

Он врши контролу. / Он је јуче извршио контролу.

Управа је дала сагласност за изградњу моста.

Трансакција је извршена у најкраћем року.

4.3. Неглаголске лексеме и синтагме

Ово је најхетерогенија категорија у коју смо укључили сва лексичка средства која нису глаголи или схематизоване глаголске синтагме, а налазе се у оквирима истог исказа, односно реченице, у којој се налази лексема која именује радњу – глаголска лексема. Ова категорија је такође веома комплексна због изузетне комбинаторичке могућности најразличитијих врста речи у исказу. У прегледаној литератури нашло се мноштво примера који на најразличитије начине илуструју способност осталих реченичних чланова да утичу на аспектуално значење, и то не само на опозицију имперфективно – перфективно, већ и на промену из једне у неку другу поткатегорију у оквиру једног члана опозиције.

Темељнија анализа свих могућности би умногоме превазишла и циљ и оквире овог рада. Стога ћемо овде навести само неке од језичких средстава који би овој групи припадали: прилози за време, прилози за учесталост, објекат, зависна конструкција итд.

Због особине српских глагола да, за разлику од немачких, већином буду видски маркирани, у оквиру ове групе није могуће направити апсолутне паралеле и издвојити потпуно идентичне примере из оба језика. Такву ситуацију проналазимо и у следећа два исказа, где у немачкој варијанти аспектуално значење глагола *hören* бива дефинисано објектом у акузативу: ако је звук који се перцепира кратак као прасак, ради се о перфективној радњи која ће у српском језику бити исказана свршеним глаголом *чути*. Уколико се ради о временски дужем аудитивном стимулусу као што је концерт, у питању је имперфективна радња. Преводни еквивалент у би у српском био имперфективни глагол *слушати*:

Mein Bruder hörte einen Knall. – Мој брат је чуо прасак.

Mein Bruder hörte das Violinkonzert von Beethoven. – Мој брат је слушао

Бетовенов виолински концерт.

У следећа два исказа на српском језику на примеру глагола *палити* разликују се свршено и несвршено значење. У овом конкретном случају велику улогу игра и лескичка полисемија, јер је глагол у првој реченици синониман глаголу *укључити*:

*Одмах **пали** компјутер чим уђе у кућу.*

*Петар напољу **пали** ватру.*

4.4. Шири контекст

У ову категорију сврстали смо језичка средсва која се налазе изван исказа у коме је именована радња. На основу самог глагола и његовог непосредног окружења у оквиру једног целовитог исказа не може се донети закључак да ли се ради о свршеној или несвршеној радњи.

У претходном поглављу о конструкционалистичком прситупу навели смо пример из *Нормативне граматике*:

*Кад **руча**, гледа телевизију.*

Овај исказ оставља две могућности тумачења и без додатних информација које нису саджане у њему не може се одредити да ли се ради о перфективној или имперфективној радњи, дакле, да ли се ради о следећим ситуацијама:

*Док **руча**, гледа телевизију.* (имперфективно значење)

*Пошто/ након што **руча**, гледа телевизију.* (перфективно значење)

Глагол *ручати* је у граматици дефинисан као двовидски (Пипер и Клајн 2017). Поред њега постоји још читав низ оваквих глагола који се исто или слично понашају у конструкцијама са везником *кад(а)* (Спасојевић 2015). Од информација које се налазе у сваком појединачном исказу, као и од одабира понекад синонимних или делимично синонимних лексема, зависи да ли ће постојати шанса да он буде протумачен на више начина, што потврђује проста замена везника *кад* везницима *док* или *пошто/након што*.

5. Закључак

Аспектуалност је веома комплексна значењска категорија коју смо одлучили да дефинишемо као „унутрашњу временску структуру ситуације“. Ова унутрашња временска структура карактерише се опозицијом која се најчешће назива перфективност/ имперфективност, свршеност/ несвршеност, ограниченост/неограниченост, а у чијој се основи налази базична когнитивна способност човека да перципира промену и одсуство промене.

Когнитивнолингвистичка теорија конструкција која конструкцију као основну језичку јединицу сматра спојем форме и функције омогућила нам је да аспектуалну функцију (односно значење) повежемо са њеним различитим формама и донекле формулишемо систематичан преглед тих форми. Њих смо поделили у четири опширније категорије:

- пунозначни глагол
- схематизоване глаголске синтагме
- неглаголске лексеме и синтагме
- шири контекст.

За контрастирани језички пар немачки - српски установили смо да је најпротипичнији начин изражавања аспектуалних значења сам пунозначни глагол. У овом случају се може радити о основној глаголској лексеми, као и лексемама насталим творбом речи (употребом префикса и суфикса). Категорију сродну пунозначном глаголу јер је аспектуално значење садржано у предикацији, али не и у једној лексеми, назвали смо схематизованим глаголским синтагмама. Она укључује две сродне фразе – функционалне глаголске спојеве у немачком језику и декомпоноване предикате у српском. Обе фразе сматрају се стилски маркираним али играју изузетно важну улогу у аспектуалном систему глагола.

Друге две категорије форми издвојили смо као неглаголске категорије и груписали их по томе да ли се језичко средство које указује на аспектуално значење налази у или изван оквира исказа који саджи лексему која именује радњу (глагол). Обе ове категорије су много хетерогеније у односу на прве две које се односе на предикацију, тако да смо у овом раду илустративно представили по неколико примера, без покушаја да дамо систематичнији преглед елемената сваке од њих.

Литература

- Библиографски институт и Брокхаус 1996: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus, *Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. Mannheim: Dudenverlag.
- Бугарту и Јансену 2007: Boogaart, R., & Janssen, T., TENSE AND ASPECT. In *Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 803–828). essay, Oxford University Press.
- Крофт** 1999: Croft, W., Some contributions of typology to cognitive linguistics, and vice versa. In: Janssen, Th., & Redeker, G. (eds.) (1999). *Cognitive Linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Berlin: Mouton de Gruyter. pp. 61-93.
- Јанзен** 2013: Jansen, Silke, Tempus und Aspekt als linguistisches und sprachdidaktisches Problem: Perspektiven der Kognitiven Linguistik.. *Zeitschrift für Romanische Sprachen und ihre Didaktik* 7(1). 105-128.
- Клајн 2009: Klein, W., How time is encoded. *The Expression of Time*, 39–82.
- Ланакер 2008: Langacker, R. W., *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press.
- Леман 2010: Lehmann, V., Der slavische Aspekt im Licht der kognitiven Linguistik. In T. Anstatt & B. Norman (Eds.), *Die slavischen Sprachen im Licht der kognitiven Linguistik* (Vol. 22, Ser. Slavistische Studienbücher. Neue Folge, pp. 77–100). essay, Harrassowitz Verlag.
- Лопез-Кампос Бодино 2020: López-Campos Bodineau, R. de., Die Aktionsart in der deutschen Sprache: Eine kategoriale Unterteilung. *Forum Filologiczne Ateneum*, (1(8)2020), 199–226.
- Маден и Ферети 2009: Madden, C. J., & Ferretti, T. R., Verb aspect and the mental representation of situations. *The Expression of Time*, 217–240. <https://doi.org/10.1515/9783110199031.217>
- Слобин** 2003: Slobin, D., Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. In: Gentner, D. & S. Goldin-Meadow (eds), *Language in Mind*, Cambridge, MA: MIT Press. (Preštampano u: *The Cognitive Linguistics Reader*; Evans et al. (eds), 2007:902-928).
- Срдић 2013: Srdić S, *Morphologie der deutschen Sprache*. Jansen.
- ван дер Аувера и Нојтс** 2007: van der Auwera, J. & J. Nuyts, Cognitive Linguistics & Linguistic Typology. In: Geeraerts, D. and H. Cuyckens, eds. (2007). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. pp. 1074-1091.
- Голдберг 2003: Голдберг, А., Конструкције: нови теоријски приступ језику.

- у К. Расулић & Д. Кликовац (2014), *Језик и сазнање: Хрестоматија из когнитивне лингвистике* (pp. 417–436). essay, Филолошки факултет, Београд.
- Ђуровић и Спасојевић 2014: Ђуровић, С., Спасојевић, М., Још један поглед на видске парњаке у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 57(1), 183-198.
- Ивановић 2013: Ивановић, М., О категорији глаголске плуралности у светлу аспектуалности (на материјалу српског језика). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 51(1), 77-88.
- Ивановић 2015: Ивановић, М., Функционални приступ категорији акционалности (на материјалу српског језика). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 58(1), 119-132.
- Пипер и Клајн 2017: Пипер, П. и Клајн, И., *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2017: Поповић, Љ. В., Актуелна питања когнитивнолингвистичких проучавања српског језика. *Јужнословенски филолог*. Београд : Институт за српски језик САНУ., 73(3-4), 315-354.
- Радовановић 1977: Радовановић, М., Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог*, 33, 53-80.
- Спасојевић 2015: Спасојевић, М. Љ., *Двовидски глаголи у савременом српском језику* (дисертација). Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, Србија.
- Стојановић 2017: Стојановић, О. М., О видском парњаштву глагола из когнитивне и компаративне перспективе. *Морфологија и Морфосинтакса Српског Језика ; Утицај Глобализације На Структуру Српског Језика*, 191–201.

Катарина Станчић

ASPECT IN GERMAN AND SERBIAN LANGUAGE FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE LINGUISTICS

Summary

The aim of this paper is to analyse the category of aspect by using the findings and conclusions made by cognitive linguistics, and primarily construction grammar as defined by Goldberg. Dynamic constructions grammar proposes that a construction plays the key role in language, being a stored pairing of form and function. This allowed a deviation from the usual perception of the category of aspect, or from the long-established analysis of verbs exclusively. This allowed the category of aspect to be examined in a different way. In this paper we managed to study all the elements of language that can be the carriers of aspectual meaning, in both German and Serbian language, which include verbs a prototypical element, but also verb phrases and multiple nominal or adverbial lexemes and the context.

Key words: aspect, construction, cognitive linguistics, specific verbal aspect of Serbian language “glagolski vid”, contrastive linguistics

Sanja R. Raković*

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Department for English Studies

PhD student

THE PRODUCTION ACCURACY OF ENGLISH DENTAL FRICATIVES IN SERBIAN PRIMARY SCHOOL ESL STUDENTS

The English dental fricatives [θ] and [ð] are assumed to present a challenge for acquisition by Serbian L1 speakers because they are not present in the inventory of Serbian phonemes. The primary aim of our research, therefore, was to study whether and how the position of the [θ] and [ð] sounds in a word (initial, medial or final) affects the accuracy of their pronunciation, both in the individual word and textual context. We also studied which sounds were used as substitutions for [θ] and [ð] in the cases of inaccurate pronunciation. Moreover, we performed a comparative analysis between two age groups of primary school ESL students in order to evaluate the possible impact of training and language exposure on the production of English dental fricatives. The obtained results show that the participants in our study most accurately pronounce the [θ] and [ð] sounds when they are placed in the final word position, with the voiceless dental fricative [θ] being pronounced more accurately than its voiced counterpart [ð]. The participants in our study substituted the English dental fricatives [θ] and [ð] with the Serbian stops [t̚] and [d̚] in an overwhelming number of cases, arguably due to the Universal Grammar constraints. Finally, the 8th-grade students showed greater accuracy in the pronunciation of the [θ] and [ð] sounds in comparison to the 5th-grade ones, which suggests that training and language exposure possibly have a positive effect on the production accuracy of the aforementioned sounds.

Keywords: ESL, primary school, pronunciation, dental fricatives, interlanguage

---

* sanja.rakovic9@gmail.com

1. Introduction

Ever since Saussure's (1959)¹ ground-breaking work, it has been assumed that every word represents a rather arbitrary mapping between form and meaning (however, for opposing views, see Maurer, Pathman and Mondloch 2006; Ković, Plunkett and Westermann 2010). It has been argued that in the mental lexicon, each word possesses two distinct but interacting representational forms, i.e., the orthographic and phonological forms (Baxter et al., 2021). Therefore, in order to acquire a new L2 word, we can assume that a learner must build a new form, i.e., new phonological and orthographic representations in their mental lexicons (Abutalebi 2008; Tagarelli et al. 2019; Yang et al. 2015). There are a number of theories that strive to explain how L2 learners acquire L2 phonology, i.e., build new phonological forms (e.g., *the critical period hypothesis* (Walsh 1981), *the contrastive analysis hypothesis* (Wardhaugh 1970), *the interlanguage hypothesis* (Selinker 1972), i.a.), as well as which factors influence and constrain this process (L1, age, training, ability, motivation, etc.). This is especially important and interesting when L2 contains sounds that do not exist in the learner's L1, both from the theoretical and practical (language teaching and learning) perspective.

English dental fricatives [θ] and [ð] represent a particular case since not many world languages contain these phonemes in their inventory. What usually happens when learners learn English as an L2 is that they substitute those sounds with either stops [t] and [d] or fricatives, such as [s] and [z] (Lombardi 2003). Furthermore, the fricative [f] is also attested as a substitutive sound for both [θ] and [ð] in Slavic languages (Metruk 2016; Wetzels and Mascaró 2001).

From a theoretical perspective, the question is which rules and constraints govern these substitutions in speakers of a particular L1. On the other hand, from a teaching perspective, the issue is which sounds the students will have most trouble with in the process of the acquisition of L2 phonology, as well as how the students should be trained in order to attain the accurate pronunciation of the target sounds.

There are two most prominent modes of explaining L2 substitutions in the literature – Universal Grammar (UG) (Chomsky 1995) and transfer (Selinker 1969). Lombardi (2003) argues that if English dental fricatives [θ] and [ð] are substituted by stops [t] and [d], this is due to the universal markedness relationship since stops are less marked than fricatives in the manner and hence are acqui-

---

1 The original *Cours de linguistique générale* was compiled and published after Saussure's death by two of his students Charles Bally and Albert Sechehaye in 1916. However, here we refer to the English translation of this work from 1959.

ired earlier than fricatives. This substitution is thus regulated by UG, showing a universal effect. However, speakers of languages that substitute English dental fricatives with L1 fricatives, such as [s] and [z], show a transfer effect, i.e., something in their L1 phonology constrains this more marked substitution choice when compared to the plosives.

On the other hand, there are factors which may influence, i.e., facilitate or hinder, the accurate pronunciation of the target sounds, in the present case – the English interdental fricatives [θ] and [ð]. According to Rau, Chang and Tarone (2009), these factors include immediate phonetic environment and speech style. Savić and Jerotijević (2011), on the other hand, report that speech style did not have a significant effect on the Serbian L1 participants in their study. However, what they show is that certain internal factors significantly influence the accurate pronunciation of [θ] in Serbian speakers. Namely, they suggest that high front vowels (e.g., /i/ and /e/) and closing diphthongs, when preceding [θ], facilitate the accurate pronunciation because they are closer to the place of the articulation of [θ], i.e., the dental position. On the other hand, the consonant [ɹ] preceding a coda [θ] inhibits its accurate pronunciation.

The aim of this paper is to research the accuracy of the pronunciation of the English dental fricatives [θ] and [ð] in Serbian primary school ESL students in regard to the word position they occur in and their age (i.e., duration of language exposure). The research questions are the following:

- (1) In which word position(s) (initial, medial or final) are the English dental fricatives [θ] and [ð] pronounced most accurately?
- (2) Which sounds are used as substitutions for the English dental fricatives in the cases of inaccurate pronunciation?
- (3) Do the older primary school students (the 8th-grade ones) pronounce the target sound more accurately than the younger ones (the 5th-grade students)?

2. Methods and Materials

2.1. Participants

The participants in this study were ten 5th-grade students (6 females and 4 males) and ten 8th-grade students (9 females and 1 male) of ESL from a primary school in Serbia. All the students were elected for the participation in this study by their respective teachers on the basis of their grades and overall knowledge of English. The requirements were that the students have grade 5 (the highest grade) in English and that they have a generally excellent command of English at their respective levels. The researcher obtained parental permission for all the

participants prior to the beginning of the study, i.e., all the participants' parents signed the informed consent. The participants were interviewed in May and June of 2023.

2.2. Methods

The participants were presented with a PowerPoint presentation on a laptop in a quiet room. Only the researcher and the participant were present during the experiment. The testing sessions lasted about 5–10 minutes per participant. The participants' answers were audio-recorded for later analysis.

2.3. Materials

The testing material was divided into two parts – individual words and a short text. In the first part, on each slide, there was a word that the participants were asked to read aloud. It was a self-paced task with 24 words in total; 12 of them were test items (6 containing the sound /θ/ and 6 containing the sound /ð/), and 12 of them acted as distractors (see Appendix 1, but also the *Study Limitations* section). The items were randomized.

Subsequently, in the other part, there was a short text that the participants were asked to read aloud. In the text, there were 6 test items, 3 containing the sound /θ/ (in the initial, medial and word-final positions) and 3 containing the sound /ð/ (in the initial, medial and final word positions) (see Appendix 1).

2.4. Results Analysis

The audio recordings were listened to and analysed by two experienced teachers who completed questionnaires in which they noted whether the participants had achieved the correct pronunciation of the English dental fricatives and in the case of substitutions they noted the sounds which the participants had used. Therefore, the method of the analysis of the results in the present study is perceptual, i.e., subjective evaluation.

3. Results and Discussion

3.1. The 5th Grade Students' Results

3.1.1. Individual Words

The percentage of accurate pronunciation of the target English dental fricatives is represented in Table 1. The participants pronounced the dental fricative /θ/ with varying success. The accuracy of the target pronunciation of the fricative /θ/ was the highest in the medial position, although still below 50%, while it was pro-

nounced slightly less successfully when it was in the final word position (35%). However, the students rarely attained the desired pronunciation of /θ/ when it was in the initial word position (only in 10% of the cases).

As for the voiced dental consonant /ð/, the students neither accurately produced it in the initial nor in the medial position. However, in the final position, the students attained the target pronunciation in 5% of cases.

Table 1. The Percentage of Accurate Pronunciations of /θ/ and /ð/ in Individual Words by the 5th-Grade Students

/θ/		/ð/	
initial	10%	initial	0%
medial	40%	medial	0%
final	35%	final	5%

3.1.2. Text

When reading the short text containing the target items, the students achieved slightly different results compared to the reading of the individual words when it came to the accuracy of the pronunciation of the English dental fricatives in different word positions. Namely, concerning the fricative /θ/, in this context, the students achieved the best accuracy when it was in the initial position, while it was pronounced least accurately in the medial position. However, there was not a single case of an accurate pronunciation of the sound /ð/.

Table 2. The Percentage of Accurate Pronunciations of /θ/ and /ð/ in the Text by the 5th-Grade Students

/θ/		/ð/	
initial	40%	initial	0%
medial	10%	medial	0%
final	30%	final	0%

3.1.3. Substitutions

Analysing the instances of inaccurate pronunciation of the sounds /θ/ and /ð/, we can observe that in the initial position, the sound /θ/ was substituted by the voiceless stop /t/ in all the cases. In the medial word position, it was also substituted by the voiceless stop /t/ in 67% of the cases, while it was substituted by the voiced stop /d/ in 33% of the cases. When it comes to the final position, the sound /θ/ was

substituted by /t/ in 93% of the cases, while there was one instance of substitution by the Serbian fricative /f/.

As for the sound /ð/, in both initial and medial positions, it was substituted by the voiced stop /d/ in all the cases, while in the final position, it was substituted by the fricative /θ/ in the majority of cases (64%), followed by /t/ in 29% and /d/ in 7% of the cases.

Table 3. Sound Substitutions of /θ/ and /ð/ Employed by the 5th-Grade Students

Position	/θ/		/ð/	
	Substitution:	Percentage:	Substitution:	Percentage:
Initial:	/t/	100%	/d/	100%
Medial:	/t/	67%	/d/	100%
	/d/	33%		
Final:	/t/	93%	/θ/	64%
	/f/	7%	/t/	29%
			/d/	7%

3.2. The 8th Grade Students' Results

3.2.1. Individual Words

The 8th-grade students showed a greater level of mastery when compared to the 5th-grade students. However, just as in the case of the 5th-grade students, the sound /θ/ received a greater overall percentage of accurate pronunciation than the sound /ð/.

The voiceless dental fricative /θ/ was most accurately pronounced in the final position (60%), while it was least accurately pronounced in the initial position (only 25%). If we compare these results with the 5th-grade students' results, we can observe that both 5th-grade and 8th-grade students scored the lowest percentage when /θ/ was in the initial word position; nevertheless, the 8th-graders had a 15% better score (25%) when compared to the 5th graders (10%). Based on the data presented in Table 4, we can say that the 8th graders were virtually equally successful in the target pronunciation of /θ/ in both medial and final positions. In the medial and final positions, we can also observe that the 8th graders scored a greater percentage of the accurate pronunciation of the English dental voiceless fricative /θ/ than the 5th-grade students.

As for the sound /ð/, in contrast to the 5th-grade students, the 8th-grade students achieved a certain number of accurate responses in all three conditions. They

were least accurate with the sound /ð/ in the initial position, while they were slightly better when the target sound was in the medial or final position.

Table 4. The Percentage of Accurate Pronunciations of /θ/ and /ð/ in Individual Words by the 8th-Grade Students

/θ/		/ð/	
Initial	25%	Initial	10%
Medial	55%	Medial	20%
Final	60%	Final	20%

3.2.2. Text

When reading the text, the 8th graders were most accurate in the target pronunciation of /θ/ when it was in the final position, while when it was in the initial and medial positions, the students were less accurate, scoring 40% correct responses. Interestingly, both 5th and 8th graders scored an equal percentage of accurate pronunciation of /θ/ in the initial position, whereas in the other two conditions, the 8th graders were by far more successful in attaining the target pronunciation.

When it comes to the accuracy of the pronunciation of the sound /ð/, the 8th-grade students were as equally successful in its accurate pronunciation as in the individual word context.

Table 5. The Percentage of Accurate Pronunciations of /θ/ and /ð/ in the Text by the 8th-Grade Students

/θ/		/ð/	
initial	40%	initial	10%
medial	40%	medial	10%
final	80%	final	20%

3.2.3. Substitutions

Analysing the instances of inaccurate pronunciation of the sounds /θ/ and /ð/, we can observe that in the initial and final positions, the English fricative /θ/ was in all the cases substituted by the stop /t/. In the medial position, it was substituted either by the voiceless stop /t/ or its voiced counterpart /d/.

When it comes to the sound /ð/, we can observe that in the initial and medial positions, it was substituted by the voiced stop /d/, while in the final position, in the majority of cases, it was substituted by its voiceless counterpart /θ/.

Table 6. Sound Substitutions of /θ/ and /ð/ Employed by the 8th-Grade Students

Position	/θ/		/ð/	
	Substitution:	Percentage:	Substitution:	Percentage:
Initial:	/t/	100%	/d/	100%
Medial:	/t/	56%	/d/	100%
	/d/	44%		
Final:	/t/	100%	/θ/	64%
			/t/	29%
			/d/	7%

3.3 The Effect of Training and Language Exposure on Pronunciation Accuracy

Performing the comparative analysis between scores of the 5th and 8th-grade students (see Table 7), we can see that in the case of the pronunciation of individual words, the 8th-grade students were more accurate in all the conditions. The difference is most prominent in the final word position in the case of the sound /θ/ and all the conditions in the case of the sound /ð/.

Thus, it can be hypothesized that the training and the duration of language exposure possibly have a positive effect on the acquisition and accurate pronunciation of English dental fricatives. However, in order to test this hypothesis, a longitudinal study which would follow the same group of students from the 5th through the 8th grade should be performed. In this way, their relative progress could be observed and properly evaluated.

Table 7. Comparative Overview of the Percentages of Accurate Pronunciations of /θ/ and /ð/ in Individual Words and the Text between 5th and 8th-Grade Students

Position:	INDIVIDUAL WORDS				TEXT			
	/θ/		/ð/		/θ/		/ð/	
	5th grade	8th grade	5th grade	8th grade	5th grade	8th grade	5th grade	8th grade
Initial	10%	25%	0%	10%	40%	40%	0%	10%
Medial	40%	55%	0%	20%	10%	40%	0%	10%
Final	35%	60%	5%	20%	30%	80%	0%	20%

3.4. Discussion

Concerning the accuracy of the production of English dental fricatives, first, we can observe that the voiceless dental fricative [θ] was pronounced with greater accuracy than its voiced counterpart [ð]. Secondly, both [θ] and [ð] were pronounced most accurately when they were in the final position in a word. Finally, in all the conditions, the 8th graders scored better results in terms of the accuracy of pronunciation, which suggests that training and length of exposure to the language possibly have a significant effect on the accuracy of pronunciation, which can be explained by the formation of new mental representations in speakers' brains over time (Baxter et al. 2021).

Throughout the study, we can also observe that the final position in a word seems to be the most salient one for the participants in our study since we recorded the greatest percentage of accurate instances of pronunciation of both [θ] and [ð] in this position. Furthermore, we would also like to highlight that in the final position, the voiced dental fricative [ð] was in both groups of participants substituted by its voiceless counterpart [θ], which was also noted in Gonet and Pietron's (2006) study with English learning Polish speakers.

The choice of [θ] as a substitution for [ð] cannot be explained by transfer since [θ] is neither a Polish nor a Serbian fricative. On the other hand, it suggests that what guides this choice is the speakers' interlanguage. It appears that the speakers in our study have successfully acquired the manner and the place of articulation, but, as it seems, the [+ voicing] feature has not yet been fully mastered. This finding aligns with Marković's (2020) observation that the acquisition of L2 sounds which exhibit complex contrasts can be better described as a process than an all-or-nothing scenario, displaying the developing nature of the acquisition of the L2 phonology.

However, the observed effect may also be the result of the natural process of devoicing of the voiced consonants at the end of a word due to the drop of the acoustic energy at the end of an intonational phrase (Wetzels and Mascaró 2001). Future studies which would control for this condition, i.e., intonational phrasing, would offer more data on the issue.

On the other hand, the initial position in the word seemed to be the most challenging one for the participants in terms of accurate pronunciation since the percentage of accurate instances of the pronunciation of the English dental fricatives was the lowest when they were in this position, relative to the medial and final word positions. This suggests that, for some reason, this word position is the least salient one for Serbian speakers. Further studies with greater samples are needed to corroborate the present findings and draw firmer conclusions.

When it comes to the types of substitutions, the participants in our study substituted the English dental fricatives [θ] and [ð] with the stops [t] and [d] in an overwhelming number of cases, which is expected and in line with previous research (Lombardi 2003; Jevremović 2016; Savić and Jerotijević 2011). Therefore, we can hypothesize that their choice was driven by UG in line with Lombardi (2003) and Sredović Trpeski (2013).

Finally, we would like to highlight a few educational implications which can be drawn from this study. Firstly, since we have observed that training and language exposure have a significant effect on the accuracy of pronunciation, we suggest that pronunciation should constitute an integral and specifically targeted part of any language course in primary schools. Specifically, we suggest that a set of well-designed and age-appropriate phonetic and phonological exercises should be implemented into ESL classes and that a certain portion of each class should be dedicated to mastering the correct pronunciation of foreign language sounds (Pennigton and Richards 1986). Secondly, as we have detected that the initial word position seems to be the most challenging one for the Serbian speakers in our study when it comes to the accuracy of pronunciation of the English dental fricatives, it should be consciously brought to students' attention in language classes through certain phonetic exercises (Priya and Kumar 2020). In this way, the initial word position could become more salient and, therefore, easier for students to hear it properly. By properly hearing the sounds, the students should be able to make new mental representations of the target sounds in their mental lexicons, which in turn should enhance their level of accuracy in the pronunciation of the L2 sounds in the initial word position.

4. Conclusion

The present study shows that the English dental fricatives [θ] and [ð] are most accurately pronounced in the final word position by Serbian elementary school ESL learners. In the instances of inaccurate pronunciation of the [θ] and [ð] sounds, our participants mostly substituted them with the Serbian (L1) stops [t̚] and [d̚]. Overall, the 8th-grade students scored better results in terms of accurate pronunciation of the target sounds than the 5th-grade ones. On the one hand, the results suggest that, for some reason, the final word position seems to be the most salient one for Serbian speakers in terms of the correct pronunciation of the target English dental fricatives, while the initial word position seems to be the most challenging one. On the other hand, the better results of the 8th-grade students at least suggest that the duration of foreign language exposure possibly has

a positive effect on the accurate pronunciation of foreign language sounds. Future cohort studies should be able to corroborate or oppose the presented results.

Study Limitations

The present study has several shortcomings that could have influenced the results obtained. Firstly, the test items should have been more controlled in terms of the sounds preceding or following the test sounds [θ] and [ð] since certain sounds (e.g., /r/, /n/, /d/) may have influenced the precision of their pronunciation. Also, the natural devoicing of the consonants at the end of an intonational phrase due to the drop in the acoustic energy should have been taken into account both in the construction of the test items and the analysis of the accuracy of [ð] pronounced in the final word position. Furthermore, a precise statistical analysis would have determined whether the phonetic environment had a significant effect on the accuracy of the pronunciation of English dental fricatives in the presented study. These shortcomings should be remedied in a more comprehensive study of the issue in the future.

References

- Abutalebi 2008: J. Abutalebi, Neural aspects of second language representation and language control. *Acta psychologica*, 128(3), 466-478. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2008.03.014>
- Baxter et al. 2021: P. Baxter, H. Bekkering, T. Dijkstra, M. Droop, M. van den Hurk and F. Léoné, Grounding second language vocabulary instruction in cognitive science. *Mind, Brain, and Education*, 15(1), 24–34. <https://doi.org/10.1111/mbe.12278>
- Chomsky 1995: N. Chomsky, *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass.: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262527347.001.0001>
- Gonet and Pietron 2006: W. Gonet, and G. Pietron, G. English interdental fricatives in the speech of Polish learners of English. *Dydaktyka fonetyki języka obcego. Neofilologia*, 8, 73-86.
- Jevremovic 2016: J. Jevremović, An Acoustic Phonetic Analysis of Different Realizations of [θ] in Serbian-Accented English, *Linguistic Portfolios*, 5, 66-77. https://repository.stcloudstate.edu/stcloud_ling/vol5/iss1/7
- Ković, Plunkett and Westermann 2010: V. Ković, K. Plunkett and G. Westermann, The shape of words in the brain. *Cognition*, 114(1), 19–28. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2009.08.016>

- Lombardi 2003: L. Lombardi, Second language data and constraints on Manner - explaining substitutions for the English interdental. *Second Language Research*, 19 (3), 225-220. <https://doi.org/10.1177/026765830301900304>
- Marković 2020: M. Marković, Phonetic Feature Interpretation in Second Language Phonology: The Acquisition of the Final Obstruent Voicing Contrast. *Belgrade English Language and Literature Studies*, 12(1), 27-49. <https://doi.org/10.18485/bells.2020.12.2>
- Maurer, Pathman and Mondloch 2006: D. Maurer, T. Pathman and C. J. Mondloch, The shape of boubas: Sound–shape correspondences in toddlers and adults. *Developmental Science*, 9, 316–322. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2006.00495.x>
- Metruk 2017: R. Metruk, Pronunciation of English dental fricatives by Slovak university EFL students. *International Journal of English Linguistics*, 7(3), 11-16. <https://doi.org/10.5539/ijel.v7n3p11>
- Pennington and Richards 1986: M. C. Pennington and J. C. Richards, Pronunciation revisited. *TESOL quarterly* 20.2, 207–225. <https://doi.org/10.2307/3586541>
- Priya and Kumar 2020: M. L. S. Priya and P. Kumar, Teaching phonetics to enhance pronunciation in an ESL classroom. *Journal of critical reviews*, 7(2), 669–672. <https://doi.org/10.31838/jcr.07.02.121>
- Rau, Chang and Tarone 2009: D. V. Rau, H. H. A. Chang and E. E. Tarone, Think or sink: Chinese learners' acquisition of the English voiceless interdental fricative. *Language Learning*, 59(3), 581–621. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2009.00518.x>
- Savić and Jerotijević 2011: J. D. Savić and D. Jerotijević, Factors Influencing Serbian EFL Learners' Production Accuracy of English Interdental Fricatives. In: I. Đ. Paunović, and M. Marković (eds.), *The First International Conference on English Studies English Language and Anglophone Literature Today (ELALT Proceedings)*. University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 63–70.
- Saussure 1959: F. de Saussure, *Course in General Linguistics* (W. Baskin Trans.). New York: The Philosophical Library, Inc. (Original work published 1922).
- Selinker 1969: L. Selinker, Language transfer. *General Linguistics*, 9, 67–92.
- Selinker 1972: L. Selinker, Interlanguage. *IRAL* 10, 209–31.

- Sredović Trpeski 2013: Г. Средовић Трпески, Усвајање енглеских денталних фрикатива /θ/ и /ð/ код млађих ученика енглеског језика као страног, *Наслеђе*, 10(26), 99–114. <http://35.189.211.7/index.php/nasledje/article/view/573>
- Tagarelli et al. 2019: K. M. Tagarelli, K. F. Shattuck, P. E. Turkeltaub and M. T. Ullman, Language learning in the adult brain: A neuroanatomical meta-analysis of lexical and grammatical learning. *NeuroImage*, 193,178-200. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2019.02.061>
- Walsh and Diller 1979: T. M. Walsh and K. C. Diller, Neurolinguistic considerations on the optimum age for second language learning. In *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Vol. 5, 510–524. <https://doi.org/10.3765/bls.v5i0.2157>
- Wardhaugh 1970: R. Wardhaugh, The contrastive analysis hypothesis. *TESOL quarterly*, 123-130. <https://doi.org/10.2307/3586182>
- Wetzels and Mascaró 2001: L. MaWetzels and J. Mascaró, The typology of voicing and devoicing. *Language*, 77(2), 207–244. <https://doi.org/10.1353/lan.2001.0123>
- Yang et al. 2015: J. Yang, K. M. Gates, P. Molenaar, and P. Li, Neural changes underlying successful second language word learning: An fMRI study. *Journal of Neurolinguistics*, 33, 29–49. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2014.09.004>

Сања Р. Раковић

ПРЕЦИЗНОСТ У АРТИКУЛАЦИЈИ ЕНГЛЕСКИХ ДЕНТАЛНИХ ФРИКАТИВА КОД СРПСКИХ ОСНОВНОШКОЛАЦА

Сажетак

Усвајање енглеских денталних фрикатива [θ] и [ð] представља посебну потешкоћу за изворне говорнике српског језика због тога што они не постоје у инвентару фонема српског језика. Главни циљ нашег истраживања био је стога да се испита да ли и у којој мери позиција гласова [θ] и [ð] у речи (иницијална, средишња или финална) утиче на прецизност у њиховој артикулацији, како код изговора појединачних речи, тако и у контексту текста. Такође смо проучавали који се гласови користе као замена у случају непрецизне артикулације гласова [θ] и [ð]. Надаље, спровели смо компаративну анализу у погледу прецизности артикулације енглеских интерденталних фрикатива између две узрасне групе ученика основне школе како бисмо проценили могући утицај подучавања и изложености језику на прецизност њиховог изговарања. Прикупљени подаци показују да учесници у нашој студији најпрецизније изговарају [θ] и [ð] када се налазе у финалној позицији у речи, док се безвучни интердентални фрикатив [θ] изговара са већом прецизношћу од његовог звучног пара [ð]. Учесници у истраживању су најчешће замењивали енглеске интерденталне фрикативе [θ] и [ð] српским пловивима [t] и [d], што се може сматрати последицом принципа универзалне граматике. Коначно, ученици осмог разреда су показали већу прецизност код артикулације гласова [θ] и [ð] у поређењу са ученицима петог разреда, што сугерише да подучавање и изложеност језику могу имати позитиван утицај на прецизност артикулације гласова страног језика.

Кључне речи: настава енглеског језика, основна школа, изговор, дентални фрикативи, интерјезик

Appendix 1

(I) Test items

/θ/		
Initial position:	Medial position:	Final position:
Thousand	nothing	month
Three	birthday	tooth

/ð/		
Initial position:	Medial position:	Final position:
This	mother	bathe (v.)
They	weather	breathe (v.)

(II) Distractors

chin, church, dish, dolphin, elephant, goldfish, much, phone, photograph, shell, shower, touch

(III) Text

On my birthday, my mother always makes a large cake. I have a sweet tooth, and I like cakes very much. Last year, she made three cakes. They were delicious. I ate so much, I couldn't breathe.

Василије Стоиљковић*
Татјана Вулетич**
Сузана Стојковић***
Универзитет у Приштини са
привременим седиштем у
Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за Руски језик и
књижевност

811.161.1'375.45:811.111
<https://doi.org/10.18485/zivjez.2024.44.1.6>
Оригиналан научни рад
Примљен 01/09/2024
Прихваћен 10/12/2024

СЕМАНТИЧКЕ ПРОМЕНЕ У РУСКИМ АНГЛИЦИЗМИМА КАО ПОСЛЕДИЦА ПРОМЕНА У СОВЈЕТСКОМ/РУСКОМ ДРУШТВУ НА КРАЈУ XX ВЕКА¹

Циљ овог рада био је да истражи природу и правце деловања семантичких процеса у структури руских англицизама који су се одвијали у последње две деценије XX века. Овај кратак временски период изабран је зато што га одликују бурне и садржајне промене које су задесиле руско друштво. Такве социјално условљене промене показале су се као функционални спољашњи фактори који су утицали на развој савременог руског језика. Истраживање је показало присуство већине семантичких процеса које је наука дефинисала за дати период, али и изоловало неке нове, у чему се огледа његов највећи допринос. Као најпродуктивнији процес јавља се семантичко калкирање, а као основни правац по коме се одвијају семантички процеси – промене по моделу из енглеског језика. За већину процеса су, такође, дати и социолошки коментари – наведене су конкретне друштвене појаве које су довеле до неке промене у семантичкој структури англицизама.

Кључне речи: типови семантичких промена, англицизми, савремени руски језик, промене у руском друштву на крају XX века

---

* Филипа Вишњића бб, Косовска Митровица, vasilije.stoiljkovic@pr.ac.rs

** Филипа Вишњића бб, Косовска Митровица, tatjana.vuletic@pr.ac.rs

*** Филипа Вишњића бб, Косовска Митровица, suzana.stojkovic@pr.ac.rs

1 Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).

1. Увод

1.1 Теоријска разматрања

Довољна нам је само констатација Ј. А. Земске (2000: 12) да су „события второй половины 80-х – начала 90-х годов по своему воздействию на общество и язык подобны революции”, па да схватимо значај овог периода за савремени развој руског језика. Корените промене у руском друштву нису могле да се не одразе на развој и функционисање његовог језика, што је довело до ситуације где већина промена у језику представља директну последицу промена у друштву. Тако су се, у различитом обиму, језика дотакле промене практично на свим његовим нивоима: од акцента и изговора, преко лексике и њене семантике и творбе, морфологије, синтаксе и фразеологије, па све до стилистике, правописа и прагматике. Највеће промене, што је и разумљиво с обзиром на њену подложност променама, захватиле су лексику, како њен квантитативни план – експанзивним позајмљивањем нових јединица, тако и квалитативни – функционални и семантички план. Ове комплексне појаве у језику, које и дан-данас привлаче пажњу научне јавности, пропраћене су, анализиране и описане у многобројним радовима, овде ћемо поменути неколико капиталних монографија, попут: *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)* (Земскаја 2000), *Активные процессы в современном русском языке* (Валгина 2003), *Общественные процессы и развитие современного русского языка* (Стерњин 2004), *Русский язык конца XX столетия* А. Д. Дуличенка.

Сваки вид комуникације и, у крајњу руку, размене информација између колектива подразумева и обавезно постојање језичких контаката међу њима, вршење утицаја на језик. Управо се посебна грана науке о језику – контактна лингвистика – бави изучавањем процеса и резултата контактирања језика у конкретном геополитичком простору и одређеним историјским и социјалним условима у оквиру којих долази до интеракције између етничких колектива који говоре на различитим језицима. Током свог историјског развоја руски језик је трпео утицаје других језика чији су снага и значај зависили од конкретних лингвистичких и екстралингвистичких фактора. У низу многих језика који су, у зависности од географског, политичког, економског и културног фактора, у различитим периодима постојања руског народа вршили утицај на његов језик налази се и енглески.

Руско-енглески контакти развили су се нешто касније, али имају велики значај у историји руског језика, а играју и значајну улогу у процесу његовог зближавања с другим европским језицима. Историја руских контаката

с енглеским језиком, који су се манифестовали на плану позајмљивања нових лексичких јединица из различитих тематских поља, бележи неколико периода утицаја који су се одликовали интензивнијим процесом позајмљивања и улажења англицизама у структуру руског језика. Иако су први англицизми спорадично улазили у руски језик и раније, почетак руско-енглеских језичких утицаја везује се за XVI век и руске дипломате на двору енглеских краљева, као и за прве енглеске стручњаке из области медицине, рударства, бродоградње, ратовања. Други активан период почиње у време владавине Петра Великог (1682–1725), када је коришћење страних језика постало модерно. Почевши од бродоградње, нови англицизми су потом продирали у област науке, трговине и свакодневног живота. На двадесете године XIX века односи се трећи период у чијој је основи лежао резултат еволуције језичког утицаја који је наставио да тече након петровске епохе, а био је праћен учвршћивањем Енглеске као светске силе, формирањем става у руском друштву о енглеском језику као језику прогреса и слободоумља и интересовањем за енглеску књижевност. Трећа деценија XX века представља још један значајан период међујезичких контаката, када је енглески постао доминантан извор за попуњавање руског лексикона позајмљеницама. Период Стаљинове владавине и хладног рата такође су интересантни за праћење руско-енглеских језичких контаката, али овога пута из супротне перспективе. Наиме, тада су из идеолошких разлога, по речима Володарске (2003: 99), „созданы условия для ингибирования процесса заимствования иностранных слов”, када позајмљивање из енглеског језика не само да је готово прекинуто већ су и поједини англицизми замењивани домаћим изразима. Последњи период који је и данас у пуној мери актуелан, и у коме се дошло до тога да енглески језик буде основни извор позајмљивања и да поприми карактер модерног перстрата, започет је осамдесетих година прошлог века и у директој је вези с догађајима који су довели до највеће трансформације руског друштва у његовој савременој историји, чиме ће се наш рад и бавити.

На помен појма *позајмљеница из енглеског језика*, који још називамо *англицизам*, слажемо се с констатацијом Дјакова (2012: 73) да је то „јединица угодног језичког нивоа, перенесена у руски језик из енглеског, прошедшая определенную трансформацию или оставшаяся в своем оригинальном облике”, иако ту пре свега имамо у виду лексему, јединицу која је објекат нашег истраживања. Лексичке англицизме ћемо сагледавати у ширем њиховом схватању, које за извор узима језик, а не

националне или етничке карактеристике подручја где је одређена варијанта енглеског заступљена, попут америчког, аустралијског, индијског и других, за разлику од ужег схватања које за англицизме признаје само изворне речи енглеског језика. За савремени руски језик од великог је значаја утицај америчке варијанте енглеског, те се морамо одредити и према овој варијанти англицизама – американизмама. За наше истраживање је довољно да приликом дефинисања американизама употребимо нека од одређења која у свом раду наводи Ларцева (2014: 56), према којој су то не само речи које долазе и позајмљују се из америчке варијанте енглеског у различите језике света, укључујући и руски, већ сама значења, настала у оквиру ње, тзв. *делимични американизми*.

Нашавши се у новој језичкој средини, позајмљена реч, у нашем случају англицизам, адаптира се систему датог језика, како би постала његова функционална јединица. Ово се дешава на свим језичким нивоима, међу којима је и семантички. Према Филиповићу и Менац (1995–1996: 114), семантичка адаптација на овом ступњу – примарна адаптација, одвија се у следећим формама: 1) нулта семантичка екстензија, 2) сужење значења у броју и 3) сужење значења у значењском пољу. За наше пак истраживање важни су они процеси који се одвијају код већ освојених англицизама у руском језику, у оквиру, како је поменути аутори називају, секундарне адаптације.

1.2 Уводне напомене

Овај рад се, према проблему који испитује – семантичке промене у лексици, а који је у савременој русистици попримио одлике традиционалног, не разликује суштински од бројних радова који су се бавили истраживањем руског језика на преласку из XX у XXI век, тачније у периоду који је на друштвеном плану обележен перестројком, сменом идеологије, политичког и економског система, транзицијом и глобализацијом и има савремену актуелност (осим монографија поменутих у Теоријским разматрањима навешћемо још само неке: М. Н. Марченко, *Лексико-семантичке процессы в современном русском языке (на примере идеолого-оценочной и общественно-политической лексики)*; С. И. Бахтина, *Семантическая деривация слов иноязычного происхождения в русском языке*; Ю. С. Язикова, *Семантические процессы в лексике русского литературного языка*; Т. Х. Бердова, *К вопросу семантических трансформаций англицизмов в современном русском языке*; *Semantička adaptacija u Rječniku anglicizama*

и *ruskom jeziku: teorija i primjena* (Филиповић и Менац 1995–1996), као и дисертације: М. С. Селиванова, *Семантическая адаптация англицизмов в русском языке*; М. В. Тарасова, *Семантические изменения английских заимствований в русском и немецком языках в условиях глобализации*; К. С. Захватаева, *Английские заимствования в современном русском языке: семантический аспект*). Специфичност и новина овог истраживања могла би да се огледа у споју корпуса с начином његове анализе: 1) англицизме, као етимолошки посебан лексички слој савременог руског језика, одабрали смо да бисмо видели како се они понашају у периоду када резултати сваколике активности једног друштва, које чине представници управо енглеског језика као матерњег, доживе глобалну експанзију и популарност; 2) лексикографски извор је коришћен како би се обухватиле јединице које припадају што различитијим тематским пољима; 3) истраживање је организовано на следећи начин: посматра се однос једне етапе, једног временског пресека језичког стања (у нашем случају то је лексика енглеског порекла која је ушла у руски језик до краја седамдесетих година XX века) наспрот другом – пресеку стања крајем XX века, које је фиксатор свих промена на семантичком плану, насталих у анализираном корпусу у међуфази, по друштвеним променама веома израженом периоду. Заправо, у координатни систем истраживања увели смо јасно дефинисане осе времена – периоди где један смењује други – и компарације која садржинске планове периода ставља у опозицију; 4) ослањајући се на литературу у којој су англицизми изучавани, покушали смо да процесе ове врсте, забележене у периоду који истражујемо, систематизујемо и изложимо њихову што разрађенију класификацију која би нам послужила као методолошки ослонац у анализи грађе.

На основу претходно изложеног, као основне задатке нашег истраживања могли бисмо да истакнемо следеће: евидентирање семантичких промена, њихов опис и типологизација, анализа грађе, као и идентификација друштвених узрока као спољашњих фактора који су довели до конкретног типа промене.

Грађа за истраживање ексцерпирана је из речника страних речи у руском језику *Словарь иностранных слов* (Спиркин, Акчурин и Карпинска 1980), његовог седмог прерађеног издања. Он нам је послужио као примарни домен, као полазна тачка у истраживању која осликава оно стање у руском језику које улази у поредбени однос са стањем секундарног домена. За извор грађе секундарног домена послужио нам је *Новый словарь иностранных слов*

(Захаренко, Комарова и Нечајева 2003), у којем је фиксирано стање семантичке вредности англицизама наше крајње поредбене тачке – краја XX века. Анализа је укључила и упоређивање сваке јединице са структуром одговарајуће речи у енглеском језику како би се пре свега проверило да ли су нова значења у примерима из крајњег домена настала путем семантичког калкирања, будући да у истраживању полазимо од претпоставке да је то најзаступљенији семантички процес код дате лексичке категорије. У ту сврху смо, као још један од извора (домен модела), искористили онлајн издање Оксфордског речника енглеског језика (*Oxford English Dictionary*). Његов значај за наше истраживање не огледа се само у томе што, између осталог, бележи значења настала у америчкој варијанти енглеског, на који нас друштвени контекст у оквиру којег посматрамо процесе специфичне за дефинисани период неизоставно упућује, већ и у томе што, као речник историјског типа, уз свако значење наводи годину његове прве употребе, што нам у дискутабилним ситуацијама може помоћи око разрешавања проблема новонасталога значења анализираних јединица – да ли је семема настала у руском језику или је позајмљена из енглеског. Као објекат наше анализе узимане су оне лексикографске јединице код којих експлицитно стоји ознака англицизма.² Полазећи од претпоставке да су семантичкој промени подложније позајмљенице с већом употребом у језику, за крајњу анализу су одабирани они примери који су се нашли у регистру фреквенцијског речника руског језика (Љашевска, Шаров 2009). Тако смо добили грађу од 390 англицизама који припадају најразличитијим тематским пољима, од којих су након прелиминарне анализе код 122 лексеме потврђени резултати деловања барем једног семантичког процеса. У раду ћемо наводити репрезентативне примере из нашег корпуса. Како би резултати истраживања били што релевантнији, рад укључује и квантитативне податке о броју појава заступљених код сваког процеса понаособ.

1.3 Промене у руском друштву на крају XX века и њихове последице

Иако је, поготову након Стаљинове смрти (1953), совјетски режим полако одбацивао или ублажавао неке елементе тоталитарног и затвореног друштва, тек је с перестројком започет процес његове праве демократизације.

2 Овде смо уврстили и оне јединице о чијем енглеском пореклу сазнајемо на основу упућивања на англицизам од којег је дата реч изведена. Ту имамо у виду глаголе, придеве и неке апстрактне именице, које су у процесу морфолошке адаптације у руском језику, због структурних разлика између енглеског и руског, добиле за дате врсте речи одређени суфикс. Проблем око тога да ли неки суфикс само русификује англицизам или од њега гради нову реч разрешио је Дјаков (2012), чијег принципа смо се и ми придржавали приликом одабира корпуса.

Перестројка (*перестройка* – реорганизација) представља промене у систему и друштву СССР-а широких размера које су се одиграле на идеолошком, економском, политичком и културном плану; започела је 1985. и трајала до распада земље – 1991. године. Премда је првобитно замишљена као економска реформа административног карактера, прерасла је у идеју о свеопштој реорганизацији државног система и проглашена је за државну идеологију. Иако је, по мишљењу многих, одговорна за крах највеће земље на свету, перестројка је донела низ априорно позитивних и, с хуманистичког становишта, насушних промена у руском друштву које су, са своје стране, изнедриле низ других новина чијом се оценом овога пута нећемо бавити. Ова својеврсна револуција проузроковала је низ других, међусобно повезаних и условљених глобалних и посебних појава:

1) У постсовјетској Русији долази до смене идеологије, увођења демократије, односно промене друштвено-политичке парадигме као система појмова који одређује владајући систем политичких вредности.

2) Укида се политичка цензура што је довело до реализације принципа политичке слободе: нестало је строго уређење живота чланова друштва; с политичког мишљења и делатности скинуте су стеге што је омогућило свим члановима друштва да се слободно баве друштвеним и политичким радом. Слобода говора, као најопипљивија реалност савременог руског друштва, такође је продукт укидања цензуре. С њом долази до учвршћивања политичког плурализма – поменута демократизација друштвено-политичког живота допринела је формирању различитих политичких партија и створила услове за њихову борбу на свим нивоима власти. Такође, доступност информација постаје већа, медији стичу независност, радио, телевизија и штампа шире круг тема о којима извештавају, забрањена уметничка и научна дела постају доступна.

3) Прелазак на капиталистички систем омогућио је појаву тржишне економије која доводи до развоја нових сфера економске и финансијске активности, појаву нових и обнову старих, предреволюционих установа, развој рекламне индустрије.

4) Услед укидања цензуре и демократизације друштва неизоставно је дошло и до широког развијања до тада забрањиваних и ограничених контаката са светом, пре свега са земљама Западне Европе и САД, тј. руско друштво је попримало карактер отвореног друштва. То конкретно значи да је руски грађанин добио могућност да слободно путује у иностранство и комуницира са странцима, постале су му доступне информације из целог

света, културне и научне тековине модерног доба. Појављује се велико интересовање и увиђа потреба за масовним учењем страних језика, пре свега енглеског као глобалног. Укратко, руски грађанин потпада под утицај савремених глобалних културних и животних трендова који су, углавном, продукт САД, које су након Другог светског рата, услед развијеног капитализма, постале не само водећа економска и војна већ и културна сила. Као последица тога, преузимање реалија и начина живота са Запада у појединим сегментима је вршено без селекције и довољно критицизма, тако да савремену Русију, као својеврсни аутохтони културолошки концепт, не можемо разликовати од остатка света.

5) Као посебну последицу промена које су обележиле крај XX века издвајамо и интензивну технизацију друштва коју можемо назвати и техничком револуцијом. У свакодневни живот грађана уводе се различита техничка достигнућа, превасходно изуми и производи западног света.

6) Перестројка се у појединим сегментима негативно одразила на руско друштво с обзиром на то да се, услед недовољно добре реализације, није кретала у правцу у којем је замишљена. Малтене читава деценија након распада СССР-а, упркос постигнутом прогресу, одликовала се у транзиционом периоду економском и политичком нестабилношћу. Незапосленост, инфлација, низак животни стандард, губитак осећаја трајне безбедности земље развили су код већег дела становништва страх и агресивност, изазвали стрес. Истовремено се друштво у материјалном и социјалном смислу поларизује.

Све ове промене и њима изазване појаве утицале су и на психолошки профил руског човека, а такође, што је за нас најбитније, на промене у језику, што ћемо у оквирима наше теме покушати да покажемо.

2. Типови семантичких процеса у лексици савременог руског језика актуелни за крај XX и почетак XXI века

Пре него што кренемо с процесом истраживања потребно је да се упознамо с процесима и механизмима семантичких промена актуелних за дати, али и мало шири период, описаних у литератури. Овом приликом смо се позвали на оне радове чији је циљ био да препознају и дефинишу најразличитије семантичке процесе активне за руску лексику, независно од њеног порекла (Стерњин 2004; Валгина 2003; Јермакова 2006), како с краја XX, тако и са самог почетка XXI века, како бисмо израдили нашу што детаљнију и свеобухватнију класификацију која ће нам послужити

као ослонац и полазна тачка у идентификацији појава овога типа у односу на речи енглеског порекла. Дакле, видећемо у којој су мери проучени семантички механизми заступљени у нашем корпусу и да ли је можда нешто за њега специфично, што не улази у структуру полазне основе.

Стерњин разликује следеће основне семантичке процесе: семантичку деривацију, семантичку модификацију, реструктурирање смисаоне структуре речи. Уз општу констатацију да је семантичка деривација процес настанка нових значења (семема) у семантичкој структури речи, аутор наводи још неке механизме који утичу на увећање структуре речи: осим о семантичком калкирању, говори и о групној семантичкој дуплицији – појави када се дотад јединствено значење раздваја на две семеме које имају различит семни састав и функционисање у различитим социјалним групама, неретко с развијеном негативном конотацијом. Као пример наводи лексему *предприниматель* код које се једна семема дуплирала па су добијена значења: 1. *руководитель, организатор производственной, коммерческой деятельности* – објективно значење, и 2. *лицо, занимающееся бизнесом, наживающее деньги легким или нечестным трудом и в силу этого имеющее много денег* – значење развијено код оних социјалних група које су се у процесу економске поларизације друштва нашли на страни сиромашних. Семантичка модификација представља процесе који се одвијају у оквиру семеме – појаву нових сема или губљење постојећих из структуре значења који доводе до његовог модификовања. Тако је, рецимо, из речи *демократия* нестала сема *допускает диктатуру в отношении отдельного класса или социального слоя*. Реструктурирање смисаоне структуре представља промену поретка значења, заснованих на асоцијативним односима, у оквиру семантичке структуре многозначне речи која је у вези с психолошком активацијом одређених значења код носилаца једног језика у датом тренутку. Ово се илуструје примером речи *сделка*, где се раније основно значење с неблагоприятном конотацијом *неблаговидные действия двух сторон, сговор* истискује на семантичку периферију, а као основно значење ступа оно које је пре тога било од секундарне важности *заключенное сторонами коммерческое соглашение*.

Валгина издваја три основна механизма у процесу семантичких промена у лексиси: ширење значења, сужавање значења и преосмишљавање. Сви се тичу како промене на нивоу семеме, тако и на нивоу целе семантичке структуре. Механизми ширења и сужавања су јасни; с њима се и преосмишљавање најчешће преплиће, мада има и случајева када се путем

специфичне метафоризације или аналогизације фактички развија нова реч, која ступа у хомонимске односе с постојећом: нпр. *позвоночник (кичмени стуб)* добио је и значење *лицо, получившее работу с помощью одного (телефонного) звонка*.

Ауторка је анализом промена насталих под утицајем социјалних дешавања с краја XX века изоловала и неке специјалне, за овакву појаву карактеристичне процесе, који се јављају у споју с поменутим генералним механизмима. *Политизација* је процес када неутрална по значењу реч у процесу ширења развија и политички конотирано значење, што је био случај с речју *перестройка*. Њој су супротни процеси *деполитизација* и *деидеологизација*, када се из маркираних семема уклањају оне семе које садрже политичке и идеолошке одреднице. Ови процеси доводе до ширење значења.

Јермакова у својим истраживањима као најактивније семантичке процесе датог периода разликује: прерасподелу активности основних и пренесених значења, ширење значења, развијање делимичне енантисемије. Први процес је Стерњин донекле објаснио као реструктурирање смисаоне структуре речи, док Јермакова разлог за овакве семантичке покрете види у механизму деархаизације (враћања у употребу раније избаченог или потиснутог значења на место основног). Ширење значења се догађа услед активације процеса *детерминологизације, деполитизације*³ (када се у структури речи чије основно значење поседује научну или политичку конотацију развија семема неутрална у односу на ово обележје) и *улажења жаргонизама и арготизама у књижевни језик* (оваква реч, прошавши процес декриминализације, постаје део стандардног лексикона с добром основом за даљу деривацију нових семема). Ширење значења се такође реализује и механизмом поновне реализације творбених модела (*фалшивка* – првобитно се односила на *фалшивые деньги*, да би касније проширила значење на *любая подделка*). Иако и њих помиње као универзалне семантичке процесе, за метафоризацију и метонимизацију ауторка каже да нису продуктивни у савременом језику; ми ћемо се пак позвати на Стерњина који поготову метафоризацију препознаје као интензиван процес. Енантисемија се дефинише као унутрашња антонимија, односно појава када једна реч поседује међусобно супротстављена значења. Јермакова као облик енантисемије, који се јавља у трансформационим процесима истраживаног периода, уочава спајање у једној речи значења агенса и пацијенса једне исте радње: *переселенец* – 1. *тот, который переселяет*, 2. *тот, которого переселяют*.

---

3 Не треба је мешати са термином истог назива који наводи Валгина.

Поред поменутих процеса, морамо споменути и деегзотизацију, „процесс, при котором слово, имеющее экзотическое значение, т.е. обозначающее инокультурную реалию, со временем утрачивает экзотичность и становится общепотребительным” (Маринова 2008: 16), будући да нас друштвени процеси које испитујемо неизоставно упућују и на појаву ове врсте.

За разлику од Јермакове, која их не помиње као посебне семантичке процесе већ само као покретаче прерасподеле активности основних и пренесених значења, ми ћемо семантичку архаизацију и деархаизацију уврстити у класификацију, с обзиром на њихов универзални карактер и присуство у нашем корпусу. Будући да оне не доводе до физичких промена и померања у структури речи или некој од њених семема, већ се њихова активност своди само на смену хронолошке актуелности семеме, архаизацију и деархаизацију ћемо дефинисати као нулту физичку модификацију.

Стерњинов појам семантичке модификације нема потребе уврштати у класификацију, будући да ће процеси ширења и сужавања семеме додавањем и губљењем сема из њеног састава бити изложени у класификацији засебно. Назив ћемо искористити само за именовање генералног механизма који се реализује у виду засебних процеса који доводе до промена унутар семеме.

Из класификације ћемо такође изоставити процес поновне реализације творбених модела, из разлога што се он реализује само код речи домаћег порекла или позајмљеница које су творбеном трансформацијом изгубиле тај статус – именица изведених од придева и глагола.

На основу описаних класификација семантичких промена саставићемо једну збирну схему која ће нам послужити као полазни и референтни модел у нашем истраживању. Истраживање би требало да покаже које процесе, и у којој мери, руски англицизми користе приликом промене свог семантичког плана у једном динамичном друштвеном периоду као претпоставци развијене активности комплекса различитих спољашњих фактора, као и то да ли је за њих, као етимолошки засебан лексички слој, карактеристичан неки посебан процес.

Пре него што изложимо нашу класификацију, потребно је дати неколико напомена које се тичу прецизног дефинисања појмова *семантичка деривација*, *семантичко калкирање* и *секундарно позајмљивање*.

Будући да Стерњин (2004: 33) дефинише семантичку деривацију као „процесс возникновения новых семем в смысловой структуре слова”, тј. даје једно прилично широко одређење које, у принципу, може да обухвати било који механизам који доводи до стварања нових значења, нећемо је уврстити у

класификацију као посебан процес. Семантичко калкирање се, с друге стране, одређује као позајмљивање значења, семеме, из језика-даваоца. Међутим, није свака еквивалентност у значењима између језика у контакту доказ деловања овог процеса. Прецизније и тачније дефинисање овог механизма даје нам Горбов (2015: 99), који наводи да се чињеница о деловању семантичког калкирања пројављује само онда када реч из другог језика, која је извор за ново значење неке речи у језику-примаоцу, представља речнички преводни еквивалент на нивоу основног значења које служи као основа за пренос назива реалије у изворном језику. Тако ћемо све оне случајеве код којих не постоји релација на нивоу исходних значења код језика-даваоца и језика-примаоца сматрати неким од других механизма аутентичне семантичке деривације. У значењу семантичког калкирања Крисин користи израз *секундарно позајмљивање (вторичное заимствование)*, односно дефинише га као процес када „наряду с ранее заимствованным и ассимилированным в языке словом появляется слово, по форме совпадающее с ранее заимствованным, но имеющее иное значение, вплоть до полной омонимии” (Крисин 2004: 143). Међутим, појам секундарног позајмљивања морамо посматрати у светлу прецизнијег одређења семантичког калкирања које је дао Горбов. Напослетку, према Горбову (2015: 99), секундарно позајмљивање само одражава чињеницу уласка у језик-прималац нове лексичке или семантичке јединице; оно не представља неки нови механизам, различит од позајмљивања или калкирања, тако да је његова употреба оправдана само са становишта лексикографа чији је задатак да разграничи полисемију од хомонимије. Иако смо га дефинисали као условни појам иза којег не стоји именовање аутентичног семантичког механизма, термин *секундарно позајмљивање* ћемо користити и у класификацију уврстити у једном другом, за калкирање допунском значењу. Дефинишући појам семантичког калкирања, нисмо се одредили према оним случајевима процеса позајмљивања значења који доводе до развоја хомонимије у језику-примаоцу. Наиме, под секундарним позајмљивањем ћемо у нашем истраживању подразумевати управо процес када језик-прималац позајмљује из језика-даваоца оно значење које у семантичкој структури своје речи нема семантичке везе не само с исходним, већ ни с једним од присутних значења, тј. његова мотивациона семема се налази само у језику-даваоцу, што, дакле, доводи до развоја хомонимичне форме. Тачније, у нашој класификацији ће оно бити приказано само као механизам који је по деловању идентичан калкирању, али не и по резултатима, будући да доводи до стварање нове речи, а не до промене унутар постојеће.

Све ћемо промене поделити на два генерална процеса: промене које се тичу семантичке структуре речи, и промене које се одвијају на нивоу семеме, у оквиру њене семне структуре.

Процеси на нивоу структуре речи:

а) ширење структуре додавањем нових семема (семантичка деривација): пренос назива – метафора и метонимија, семантичко калкирање, секундарно позајмљивање, улажење жаргонизама и арготизама у књижевни језик, преосмишљавање, развијање делимичне енантосемије, групна семантичка дупликација, политизација, деполитизација, детерминологизација;

б) прерасподела значења: реструктурирање смисаоне структуре, враћање семеме на место основног значења услед њене деархаизације;

Процеси на нивоу семеме:

а) семантичка модификација: додавање семе, губљење семе, деполитизација, деегзотизација, деидеологизација;

б) нулта семантичка модификација: архаизација, деархаизација

3. Типови семантичких промена код руских англицизама и њихова условљеност променама у руском друштву на крају XX века

Ово поглавље представља централни део рада будући да су у њему изложени резултати нашег истраживања: анализа, систематизација и класификација грађе. Полазећи од претходно дефинисаних типова семантичких промена актуелних за истраживани временски период, лексикографском анализом примера кроз сва три домена дошли смо до резултата који одговарају на питања: који су семантички процеси актуелни за дати лексички слој и историјски период, у којој мери су фреквентни и продуктивни и да ли смо успели да изолујемо неке нове процесе, специфичне за наш корпус, а нису се нашли у прелиминарној класификацији.

Активација и експанзија евидентираних и описаних семантичких појава код лексике позајмљене из енглеског језика у динамичном периоду развоја руског друштва последњих деценија XX века, обележеном перестројком, транзицијом и глобализацијом, повезане су и условљене факторима и променама који су обележили дати период. У овом смо поглављу такође покушали да за сваки језички процес одредимо и друштвени контекст и из њега проистекле факторе који су довели до његовог покретања.

Пре него што приступимо анализи грађе и идентификацији појава према задатој класификацији, преостало нам је да дамо методолошко појашњење

које се тиче разликовања семантичког калкирања од осталих деривационих процеса. Иако решавање овог проблема изискује дубљу социолошку и историјску анализу, ми ћемо му прићи нешто једноставније. Тако ћемо све оне случајеве код којих новонастало значење има свој еквивалент у већ позајмљеној енглеској речи сматрати за калке.

П) Процеси на нивоу структуре речи

а) Ширење структуре додавањем нових семема

1) Метафора и метонимија (15/15)⁴

Метафора и метонимија представљају базичне механизме семантичке деривације, чија је активност, с већом или мањом продуктивношћу, свевременски присутна. Иако се процес ширења структуре изазван овим процесима није показао тако продуктивним у поређењу са семантичким калкирањем, ипак је присутан и активан и у овом слоју лексике, поготову када је реч о метафори.

Метафора (13/13)

Рельс (енгл. rails)

ПД⁵ – стальная балка спец. профиля со скругленной или железобразной головкой; два рельса образуют колею для движения ж.-д. подвижного состава или других устройств (напр. подъемных кранов), один р. используют в монорельсовых дорогах (см. монорельс) в качестве контактного рельса и т. д.

СД – 1) стальная балка спец. профиля; два рельса образуют колею для движения ж.-д. подвижного состава или других устройств (напр. подъемных кранов), один р. используют в монорельсовых дорогах (см. монорельс); 2) *направление, путь, напр. *поставить на рельсы что-л.* – *наладить что-л.*; *перевести на рельсы что-л.* – *придать чему-л. определенное направление.*

Метонимија (2/2)

Бихевиоризм (енгл. behaviorism)

ПД – одно из направлений в американской психологии, возникшее в нач. 20 в. и устранившее в психологии такие понятия как сознание, мышление; б. считает предметом психологии поведение, под которым понимаются чисто физиологические реакции на стимулы.

СД – 1) одно из направлений в психологии 20 в. (гл. обр. американской), считающее предметом психологии не сознание, а поведение, которое понимается как со-

4 Скраћеницама ћемо приликом навођења примера означавати изворе одакле су преузети: ПД – извор примарног домена, СД – извор секундарног домена, ДМ – извор домена модела.

5 Скраћеницама ћемо приликом навођења примера означавати изворе одакле су преузети: ПД – извор примарног домена, СД – извор секундарног домена, ДМ – извор домена модела.

вокупность физиологических реакций на воздействие (стимулы) внешней среды;
2) эк. изучение психологических аспектов поведения потребителей в процессе выбора и покупки товаров, выявление их мотиваций и предпочтений.

2) Семантичко калкирање (66/50)

Семантичко калкирање је, према спроведеном истраживању, најпродуктивнији процес ширења значења и семантичке деривације. Активно је скоро код половине лексема, проширивши код појединих структуру с више значења. Ово је и разумљиво: у периоду интензивног процеса позајмљивања из енглеског језика осим нових речи позајмљују се и нова значења код раније позајмљених, која или нису тада позајмљена, или су се код изворне речи развила касније. Семеме се позајмљују подједнако у свим тематским пољима.

Тайм-аут (енгл. time out)

ПД – в спортивных играх (напр., в баскетболе) – перерыв в игре по просьбе команды, ее тренера, предусмотренный правилами.

СД – 1) в нек-рых спортивных играх – перерыв в игре по просьбе команды или ее тренера, предусмотренный правилами; 2) *перерыв в чем-л., напр. т. в международных переговорах.*

ДМ – *A (brief) break from activity, esp. for rest or relaxation.*

Није реткост да се ширење структуре једне речи остварује додавањем и више од једне позајмљене семеме.

БУФЕР (енгл. buffer)

ПД – устройство для смягчения ударов, напр. между вагонами или между вагонами и локомотивом; автомобильные буферы (бамперы) служат гл. обр. для восприятия и смягчения случайных аварийных ударов о внешние препятствия.

СД – 1) на транспортных средствах (локомотивах, вагонах и др.) – устройство для смягчения ударов, напр. между вагонами; автомобильный б. называется бампером; 2) * *промежуточное звено, ослабляющее столкновение, конфликт между двумя сторонами; 3) в информатике – буферное запоминающее устройство – устройство, предназначенное для временного хранения информации при обмене ею между устройствами ЭВМ, работающими с разными скоростями; 4) то же, что буферная память.*

Семантичко калкирање је често праћено процесом адаптације.

БОКС (енгл. box)

ПД – 1) герметизированная камера для работы с радиоактивными веществами или для работы в стерильных условиях; работа производится внутри камеры при помощи манипуляторов или непосредственно руками, защищенными спец. перчатками, вделанными в стенки камеры; 2) в медицинских учреждениях – отгоро-

женная часть палаты с отдельным входом и выходом или спец. изолированное помещение; бокс устраивается обычно в инфекционных отделениях для предупреждения внутрибольничных заражений.

СД – 1) герметизированная камера для работы с опасными для окружающих веществами или для работы в стерильных условиях; 2) в медицинских учреждениях – спец. помещение для изоляции инфекционных больных или лиц, у которых подозревается инфекционное заболевание; 3) *небольшая часть коллективного помещения, находящаяся в индивидуальном пользовании, напр. отделение для машины в коллективном гараже, помещение в общественном овощехранилище.*

ДМ – *A separate section or enclosed area reserved for a group of people at a sporting venue, typically providing a superior view, comfortable seating.*

Засемантичко калкирање као појаву која представља процес позајмљивања важи све оно што се тиче и самог позајмљивања као механизма уопште.

Говорили смо о процесу демократизације руског друштва и укидања државне цензуре, што је довело до отварања друштва према, до тада капиталистичком и буржоазном, Западу. Дошло је до улажења и интеграције у глобалистичке токове које су у највећој мери дефинисале САД својом доминацијом на свим пољима сваколике људске делатности. Процеси демократизације и децензурисања у руском друштву (о томе смо већ писали у првом делу рада) изнедрили су слободан и увећан проток информација. Ове две промене довеле су до бројних новина у животу руског друштва. До тада забрањиван, а сада неометан и повећан контакт с иностранством доводи до продуктивне размене (прецизније, реч је о једностраном трансферу, простом примању) добара, достигнућа, мишљења, искустава у неограниченим количинама. Овај процес се реализује директно или, најчешће, индиректно – преко телевизије, штампе, књига, научних часописа, музике, филмова, телевизијских емисија и других облика уметности, али и преко интензивираног увоза производа и услуга. На овај начин се у руском друштву појављује гомила нових или сличних реалија. Тако у когнитивној бази руског појединца долази до појаве нових јединица које изискују потребу за именовањем или номинативном специјализацијом. У овом процесу носилац руског језика предност даје простом позајмљивању назива из енглеског језика. Разлог томе није само унутрашње природе – немогућност да се руским морфемама и творбеним моделима именује толико нових реалија које су у релативно кратком периоду заплуснуле руско друштво. Енглески језик је понудио готове и прикладније јединице за номинацију и већ постојећих реалија које су имале описне, дуге или рогобатне називе, а у

складу с принципом језичке економије. Разлози за овај интензиван процес леже такође и у поменутиим друштвеним променама. Отворено друштво је довело и до повећаног интересовања и потребе за учењем енглеског језика: не само што је у новим околностима постојала реална потреба за његовим знањем, већ је његов статус глобалног језика то заправо наметао. Стање у којем је познавање енглеског код становништва подигнуто на виши, а код одређеног дела друштва и на билингвални ниво, доприноси несметаном процесу усвајања стране лексике и семантичког калкирања: значење речи из језика-даваоца или њихова творбена мотивација су познати, тако да се у језик уносе не сасвим страни елементи.

Овај процес је прешао границе простог социолошки условљеног интензивног процеса позајмљивања – англицизми су стекли статус престижних и модерних јединица и тако створили атмосферу у којој настају и одвијају се и неки други семантички процеси у руском језику.

3) Детерминологизација (6/5)

Детерминологизација заправо представља посебан облик деловања, у нашем случају, механизма метафоре, која формира ново значење у релацији са семемом чија је употреба ограничена на области науке; ново значење престаје да се везује за објекте научног истраживања, детерминологује се и прелази у поље непосредне човекове реалности, најчешће као пренесено.

МИМИКРИЈА (енгл. mimicry)

ПД – биол. один из видов покровительственной (защитной) окраски и формы – полезное для данного вида животных сходство по цвету (или) форме с другими животными, растениями (напр., бабочек с листьями) или предметами окружающей природы.

СД – 1) биол. один из видов покровительственной (защитной) окраски и формы у животных, сходно с окраской и формой других животных, растений (напр., бабочек с листьями) или предметами окружающей среды; у растений служит для привлечения или отпугивания животных и заключается в сходстве отдельных органов, а не организма в целом; 2) * *способность человека менять свои взгляды, мнения в зависимости от обстоятельств, приспособленчество.*

Већи број примера (4/3) из нашег корпуса код којих је забележен овај процес је, заправо, продукт деловања семантичког калкирања – детерминологизоване семеме се позајмљују директно из енглеског.

ТАНДЕМ (енгл. tandem)

ПД – 1) расположение однородных машин или их частей в агрегате друг за другом на одной оси, линии; 2) паровая машина с подобным расположением рабо-

чих цилиндров (как правило разных диаметров), напр., т.-машина; 3) двухместный (сдвоенный) велосипед.

СД – 1) расположение однородных машин или их частей в агрегате друг за другом, на одной оси; 2) паровая машина с подобным расположением рабочих цилиндров (как правило разных диаметров); 3) двухместный двухколесый велосипед с сиденьями, расположенными одно за другим; 4) * два человека, партии, организации и др., действующие согласованно, стремящиеся к достижению общей цели; в тандеме – совместно с кем-, чем-л., в паре.

ДМ – *Co-operative, joint, dual; involving two persons, organizations, etc.*

Услед лакшег приступа информацијама, што свакако има везе и с развојем технологије, сама детерминологијација као процес у вези је с повећаном употребом термина у свакодневној комуникацији, или њихово значење постаје познато ширим круговима у мери која омогућава да оно постане мотивација за нова значења својствена групи у којој се овај процес одвија. Што се тиче оних примера из нашег корпуса где се семеме с таквим значењем просто позајмљују, ту ће важити они узроци које смо генерално навели и за само калкирање.

4) Удвајање семеме и њено преименовање (2/2)

У нашем корпусу је забележено и неколико случајева удвајања једне од семема из структуре речи и њеног преименовања, тако да једно те исто значење фигурира у структурама двеју речи које ступају у синонимске односе.

КРОСС (енгл. cross)

ПД – 1) вид спортивных соревнований – бег, лыжные гонки, скачки, скоростная езда на автомобилях, мотоциклах, велосипедах по пересеченной местности; 2) помещение телефонной станции или телефонного предприятия, в котором устанавливается щит переключений, служащий местом соединения станционных приборов абонентов и абонентских линий наружной сети; 3) собранные в жгут провода, преложенные и закрепленные на шасси радиоаппаратуры, щитах (пультах) управления, стойках АТС и др.

СД – 1) *кросс-кантри* – вид спортивных соревнований – бег, лыжные гонки, скачки, скоростная езда на автомобилях, мотоциклах, велосипедах по пересеченной местности; 2) помещение телефонной станции или телефонного предприятия, в котором устанавливается щит переключений, служащий местом соединения станционных приборов абонентов и абонентских линий наружной сети; 3) собранные в жгут провода, преложенные и закрепленные на шасси радиоаппаратуры, щитах (пультах) управления, стойках АТС и др.

СД – КРОСС-КАНТРИ – *то же, что кросс 1.*

ДМ – CROSS-COUNTRY – *The sport of cross-country running (skiing, riding, cycling, etc.). Also: a competitive event in such a sport.*

Овакве структурне промене одвијају се по англојезичком моделу, где семема формира нову лексичку јединицу, потпуно се чак издвојивши од старе: руски језик је само у општем процесу позајмљивања лексема из енглеског позајмио још једну нову реч, која ступа у овакав однос са старом, те се такво стање формално одражава кроз овај механизам.

б) Прерасподела значења

5) Реструктурирање смисаоне структуре (9/9)

У зависности од утицаја многобројних социолошких фактора који представљају обележја неког периода или епохе, актуелност датих реалија које су именоване истом речју и припадају истој лексичкој структури може да расте или опада, што у свести носилаца језика доводи до смене асоцијација на релацији основног и изведених значења и промене поретка у структури.

ТЕСТ (енгл. test)

ПД – 1) задания стандартной формы, по которым проводятся испытания для определения умственного развития, способностей, волевых качеств и др. психофизиологических характеристик человека; 2) *вопросник, распространяемый как материал, используемый для конкретных социологических исследований*; 3) в вычислительной технике – задача с известным решением, предназначенная для проверки правильности работы цифровой вычислительной машины.

СД – 1) система формализованных заданий, по результатам выполнения которых можно судить об уровне развития определенных качеств, а также о знаниях, умениях, навыках испытуемого; 2) в физиологии, медицине – метод исследования, диагностики, заключающийся в пробном воздействии на организм, а также препарат, используемый при таком методе, напр. т. на беременность; 3) *специально составленный вопросник, позволяющий судить о чертах характера и психофизиологическом типе личности по ответам на вопросы*; 4) в информатике – контрольная задача с известным решением, предназначенная для проверки правильности работы ЭВМ.

Овај процес је у нашем случају потпомогнут искључиво увођењем, и то путем калкирања, нових семема у структуру речи, које, због своје актуелности за тренутак када постају део те структуре, и потискују на периферију стара значења.

Активација овог процеса у нашем корпусу врло је често у вези с актуелизацијом одређених тематских поља на глобалном нивоу. Дакле, и у овом процесу можемо да приметимо семантичко кретање по спољашњем, америчко-европско моделу.

II) Процеси на нивоу семеме

а) Семантичка модификација

б) Додавање семе (24/23)

Сваку реалију и појаву која је у његовом делокругу човек тежи да усаврши како би била практичнија, доступнија, естетичнија. Тако се и денотати развијају додавањем неког новог елемента у своју постојећу структуру. На језичком плану се појављују нове семе које се придодaju семној структури значења.

БУНКЕР (енгл. bunker)

ПД – 3) специально оборудованное подземное укрытие, убежище.

СД – 3) специально оборудованное подземное укрытие, убежище; *долговременное фортификационное сооружение.*

Код већине примера у нашем корпусу (19/18) нове семе не настају као последица промене код реалије унутар руског друштва већ се додају, заправо, позајмљују из енглеског; дата сема или није била актуелна приликом позајмљивања саме речи из енглеског, или је касније додата њеном семантичком пољу. У сваком случају, процес позајмљивања се одвија и на овом нивоу, и то продуктивно.

ШОУ (енгл. show)

ПД – пышное сценическое зрелище с участием «звезд» эстрады, цирка, спорта, джаз-оркестров, балета на льду и т. п.

СД – 1) яркое эффективное зрелище, представление, рассчитанное на массового зрителя, слушателя, напр. эстрадное ш., цирковое ш., *телевизионное ш.*

ДМ – *A television or radio programme; esp. a light entertainment programme.*

Додавање семе као основни механизам може да доведе до појаве специфичних резултата, што смо у нашем раду издвојили као посебан модел (в. Генерализација).

7) Губљење семе (6/6)

У процесу промене садржине и функције реалије неки њени елементи се просто губе, као сувишни, нефункционални, превазиђени, а такође могу да се специјализују, или да се њена конотирана значења из свести носиоца језика бришу.

ЈХТА (енгл. yacht)

ПД – парусное, моторное или *паровое* судно различной формы или размера, служащее для спортивных или туристических целей.

СД – парусное, парусно-моторное или моторное судно различной конструкции и размера для спортивных или туристических целей.

Нова структура семеме са значењским пољем из којег је нека од сема избачена најчешће понавља структуру из енглеског језика, што ће рећи да се и овде активира процес према англојезичном моделу (3/3).

БИЗНЕСМЕН (енгл. *businessman*)

ПД – в капиталистических странах – делец, коммерсант, предприниматель; *вообще человек, делающий выгодное дело (бизнес)*.

СД – человек, занимающийся бизнесом, предприниматель; делец.

ДМ – A man who works or is skilful in business; (now esp.) one who works in commerce, typically at an executive level.

И овај процес, попут додавања семе, може да доведе до уопштавања значења у виду генерализације и њених подврста.

8) Унакрсна модификација (15/14)

Развој реалија врло често није једносмеран, тако да се у процесу промене у оквиру исте семеме могу укрштати њено истовремено ширење и сужавање, где се једна сема уклања, а друга додаје или једна замењује другу.

ПЛЕД (енгл. *plaid*)

ПД – 2) *большая шаль* (с бахромой или без нее) из плотной шерстяной, обычно клетчатой, ткани, употребляемая как покрывало.

СД – *покрывало* (с бахромой или без нее) из плотной шерстяной, обычно клетчатой, ткани, употребляемая как одеяло или как накидка, платок.

И овај облик активности сема може бити подстакнут преношењем модела из англофоне културе, што је у нашем корпусу доминантан случај (12/11).

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЈА (енгл. *press-conference*)

ПД – встреча политических, общественных, научных деятелей с представителями печати, радио, телевидения для беседы по вопросам, *представляющим большой общественный интерес*.

СД – встреча политических, общественных, научных деятелей с представителями средств массовой информации *для информирования по актуальным вопросам*, для ответов на вопросы.

ДМ – An interview given to journalists in order to make an *announcement* or answer questions.

9) Генерализација

Генерализација у суштини не представља посебан механизам већ само резултат специфичног деловања више засебних процеса: додавања семе, губљења семе и семантичке модификације. Узимајући ово у обзир, као и чињеницу да смо у оквиру ње изоловали њене подваријанте – деидеологизацију и деегзотизацију, ради прегледности излажемо је као посебан модел.

а) Генерализација изазвана додавањем семе (2/2)

СТАНДАРДИЗАЦИЈА (енгл. standardization)

ПД – в СССР – установление в государственном масштабе единых норм и требований, предъявляемых к сырью, полуфабрикатам, материалам, производственным процессам, готовым изделиям, приборам и т. д.

СД – 1) установление в государственном масштабе, *а также в рамках международных организаций* единых норм и требований, предъявляемых к сырью, полуфабрикатам, материалам, производственным процессам, готовым изделиям, приборам и т. д.

б) Генерализација изазвана губљењем семе (2/2)

ДОПИНГ (енгл. doping)

ПД – иначе стимуляторы – фармакологические и другие средства, способствующие быстрой кратковременной стимуляции физической и нервной деятельности организма *спортсмена*; запрещены международными и государственными спортивными организациями; первоначал. использовались в конном спорте.

СД – стимулятор – вещество временно усиливающее физическую и психическую деятельность организма.

И у оквиру генерализације процес губљења семе може да се одвија према моделу из енглеског језика (1/1).

ИНТЕРВЬЮ (енгл. interview)

ПД – 1) предназначенная для распространения в печати, по радио, телевидению беседа в форме вопросов и ответов *с государственными или каким-л. другим деятелем*.

СД – 1) беседа в форме вопросов и ответов на актуальные темы, предназначенная для распространения в средствах массовой информации.

ДМ – A meeting in which someone answers questions about himself or herself for a newspaper article, television show, etc.

10) Деегзотизација (35/35)

Деегзотизација представља варијанту генерализације изазване губљењем семе, јер је дефиниција у секундарном домену изражена уклањањем оне семе из примарног која поседује значење географског распрострањања описане реалије, што говори о њеној интеграцији и у друге културе. Другим речима, оно што се користило и било карактеристично за англофоне државе, народе и њихове културе, сада је постало опште познато и добило општију употребу.

ГОЛЬФ (енгл. golf)

ПД – спортивна игра с мячом и набором клюшек (клэбов); цель игры – прогнать мяч по всем дорожкам к ямкам (лункам) и попасть в каждую из них меньшим числом ударов; *распространена в Англии, США, Канаде.*

СД – спортивна игра с мячом и набором клюшек (клэбов); цель игры – прогнать мяч по всем дорожкам к лункам и попасть в каждую из них меньшим числом ударов.

Реалије западног света из свих сфера, посебно свакодневног живота, постале су доступне руском грађанину и он не само да их прихвата него их у појединим случајевима уврштава у саставни део домаће културе и начина живљења. На лексикографском плану „одомаћење” реалије се реализује у виду уклањања географске или државно-идеолошке одреднице.

11) Деидеологизација (3/3)

Код деидеологизације, као посебног облика генерализације, у примарном домену идеолошки, ознаком капиталистички, буржоазно, социјалистички, маркиране су дефиниције денотата, попут – државе, друштва, класе, предузећа, појединца.

КЛУБ (енгл. club)

ПД – 2) *в социјалистических странах* – културно-просветително учреждение, организује досуг населенія и имеющее своей задачей коммунистическое воспитание, самообразование, развитие творческих способностей трудящихся.

СД – 2) културно-просветително учреждение, организује досуг населенія (напр., сельский к.)

На учесталост овог језичког процеса пре свега утиче промена идеолошке парадигме у руском друштву: одустајање од комунизма као државне идеологије и прелазак на капитализам и демократију – глобалну идеологију већине светских, поготову напредних држава – условили су на језичком плану губљење потребе за употребом идеолошке семе, тј. за посебним наглашавањем поларизованости појава из капиталистичке и социјалистичке стварности.

Најчешће је деидеологизација интегрисана у дефиницији деегзотизације, будући да се у примарном домену земље одакле долазе англицизми (Велика Британија – Енглеска, САД, Канада, Аустралија), као и земље Западне Европе често дефинишу кроз владајући друштвено-економски систем и поредак – капиализам и буржоазију. Због тога се овај процес као самостална појава углавном односи на укидање идеолошке маркираности некадашњих социјалистичких друштава (в. КЛУБ).

ИМПИЧМЕНТ (енгл. impeachmet) P1 – в ряде *буржуазных* стран (*Англия, США и др.*) – процедура привлечения к суду парламента высших должностных лиц государства.

P2 – в ряде стран – особый порядок привлечения к ответственности и лишения полномочий высших должностных лиц в связи с допущением ими грубых нарушений закона.

в) Генерализација изазвана унакрсном модификацијом (7/7)

РАУНД (енгл. raund)

ПД – 2) * относительно самостоятельный, обособленный этап, тур *трудных и длительных переговоров*.

СД – 2) * самостоятельный этап, тур в *каком-л. процессе*, напр. в переговорах.

У овом случају се уклања сема која указује на нешто конкретно са чиме је реалија у релацији и замењује оном која семеме придаје уопштено значење; у функцији означавања уопштености најчешће се у дефиницији користе неодређена или општа заменица.

Као што смо могли да претпоставимо на основу претходних примера, и у овом случају је посведочено семантичко кретање према енглеском језичком моделу, и то код већине примера (6/6).

БОЙКОТ (енгл. boycott)

ПД – 2) отказ, воздержание *населения* от участия в *выборах* в представительное учреждение буржуазного государства.

СД – 2) * прекращение отношений *с кем-л.* в знак протеста против *чего-л.* (поступка, поведения).

ДМ – Withdrawal from social or commercial interaction or cooperation with a group, nation, person, etc., intended as a protest or punishment.

12) Удвајање семеме и њено преименовање (1/1)

Овај механизам је идентичан, како на језичком тако и на ванјезичком – социолошком плану, удвајању семеме услед преименовања денотата, с тим што се одвија на другом нивоу.

ВОЛЕЙБОЛ (енгл. volley-ball)

ПД – командная спортивная игра с мячом; игроки по определенным правилам, ударяя руками (или другими частями тела выше пояса), стараются послать мяч через сетку и приземлить его на площадку соперника.

СД – командная спортивная игра с мячом; игроки по определенным правилам, ударяя руками (или другими частями тела выше пояса), стараются послать мяч через сетку и приземлить его на площадке соперника; *пляжный в. – бич-волей – один из видов массового упрощенного волейбола, занятия которым проводятся в местах отдыха на песчаных площадках (пляжах).*

СД – БИЧ-ВОЛЕЙ (< енгл. beach volleyball) – то же, что пляжный волейбол (см. волейбол).

ДМ – BEACH VOLLEYBALL – A form of volleyball played on sand, esp. between teams of two players; (also) the ball used in this game.

б) Нулта физичка модификација

На лексикографском плану активност овог процеса своди се на уклањање, односно додавање ознаке *уст.* (устаревшее).

13) Деархаизација (2/2)

Деархаизација у случају нашег примера представља последицу помодне употребе англицизама – чак и када је семема архаизована, враћа се у активну употребу.

ХАВБЕК (енгл. half-back)

ПД – *уст.* в спортивных играх с мячом (напр., в футболе) – полузащитник.

СД – част. спорт. В спортивных командных играх с мячом: полузащитник, один из игроков обороны на фланге.

14) Архаизација (1/1)

Застаревање и пасивизација реалија из процеса људске активности, а уједно и њихових назива, уобичајена је историјска појава, независно од тога када и где су реалије настале, којим механизмом и процесом су именоване у датом језику.

БУЉДОГ (енгл. bulldog)

ПД – 2) короткоствольный пистолет.

СД – 2) *уст.* короткоствольный пистолет.

Број примера обухваћен овом појавом довољно говори о предметно-језичкој стабилности и актуелности реалија придошлих из англофоне у руску културу.

Примери из корпуса често су одражавали истовремено деловање неколико различитих процеса код исте лексеме. Тако се код бројних примера семантичка структура проширивала калкирањем новог значења, при чему је оно утицало на њено реструктурирање, док се истовремено нека од семема мењала под утицајем неког типа семантичке модификације.

Поједини процеси, и то: секундарно позајмљивање, улажења жаргонизама и арготизама у књижевни језик, преосмишљавање, развијање делимичне енантиосемије, групна семантичке дупликације, политизација, деполитизација, враћање потиснуте семеме на место основног значења услед деархаизације и деполитизације нису забележени у нашем корпусу.

4. Закључак

Ослањајући се на модел по којем је извршена систематизација и класификација семантичких процеса у лексици руског језика, а који су се одвијали у периоду 1980–2000 када је дошло до бурних промена и трансформација у руском друштву, истраживањем смо дошли до следећих резултата: од 390 издвојених англицизама из лексикографског извора, код 122 је забележена макар једна промена у семантици, настала деловањем већег броја процеса. Мањи број процеса није посведочен у нашем корпусу, што због њихове неактивности, што због неприменљивости на корпус позајмљеница, док смо анализом примера изоловали и неке нове процесе које смо назвали: удвајање семеме и њено преименовање, удвајање семе и њено преименовање, а условно и унакрсна модификација. Будући да се посматрани период карактерише експанзивним процесом позајмљивања лексичких англицизама, пошли смо од претпоставке да се и сама семантичка структура, следећи такав језички тренд, такође мењала, односно ширила деловањем семантичког калкирања. Семантичко калкирање се показало као убедљиво најпродуктивнији процес, заступљен код безмало половине примера са семантичком активношћу. Оно што је важније, а до чега смо нашим истраживањем дошли, јесте присуство калкирања и на нивоу семеме, односно – позајмљивање сема. Још један битан моменат у нашем истраживању јесте потврда деловања глобалног механизма код којег се промена семантичког плана одвија према моделу из енглеског језика. Померања, односно промене према енглеском моделу обухватају не само поменута калкирања, већ и већину преосталих процеса: губљење семеме, унакрсну модификацију, удвајање семеме и њено преименовање, удвајање семе и њено преименовање, а у ширем смислу и деегзотизацију, деидеологизацију и деархаизацију, као и реструктурирање смисаоне структуре. Другим речима, процеси који се одвијају према моделу представљају директну последицу деловања спољашњих фактора, карактеристичних за овај период. Изражено бројкама, од 190 забележених семантичких промена, 152 су директна последица друштвених промена.

Наш допринос проучавању ове проблематике могао би се огледати и у покушају да се за сваки од изолованих процеса да коментар који се тиче објашњења друштвено условљених фактора који су изазвали дату промену. Као генералне промене у руском друштву истраживаног периода које су утицале на семантички динамизам код англицизама предњаче: успостављање демократије, слободе медија, увођење капитализма, отварање

друштва за тековине западне цивилизације, улажење у глобалистичке токове, афирмација енглеског језика.

Литература

- Валгина 2003: Н. С. Валгина, Активные процессы в современном русском языке. Москва: Логос. / N. S. Valgina, Aktivnyye processy v sovremenном russkom ѝazyke. Moskva: Logos.
- Володарска 2002: Э. Ф. Володарская, Заимствование как отражение русско-английских контактов. Вопросы языкознания, 4, 96–118. / Ё. F. Volodarskaѝa, Zaimstvovanie kak otrazhenie russko-angliѝskih kontaktov. Voprosy ѝazykoznanija, 4, 96–118.
- Горбов 2015: А. А. Горбов, К вопросу о семантическом калькировании и «вторичном заимствовании» в русском языке рубежа XX–XXI веков. Вопросы языкознания, 1, 87–101. / A. A. Gorbov, K voprosu o semantichеском kal'kirovanii i vtorichnom zaimstvovanii v russkom ѝazyke rubezha XX–XXI vekov. Voprosy ѝazykoznanija, 1, 87–101.
- Дѝаков 2012: А. И. Дѝаков, Англицизмы: заимствование или словообразование. Филологические науки. Вопросы теории и практики, 5 (16), 72–76. / A. I. D'ѝakov, Anglicizmy: zaimstvovanie ili slovoobrazovanie, Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki, 5 (16), 72–76.
- Земска 2000: Е. А. Земская, Русский язык конца XX столетия (1985–1995), Москва: Языки русской культуры. / E. A. Zemskaja, Russkij ѝazyk konca XX stoletija (1985–1995), Moskva: ѝazyki russkoѝ kul'tury.
- Јермакова 2006: О. Ермакова, Семантические процессы в русском языке на рубеже веков. Acta neophilologica, 8, 23–32. / O. Ermakova, Semantichеские processy v russkom ѝazyke na rubezhe vekov. Acta neophilologica, 8, 23–32.
- Крысин 2004: Л. П. Крысин, Вторичное заимствование и его описание в толковом словаре. У Л. П. Крысин (ур.), Русский язык сегодня (стр. 143–148). Москва: РАН. / L. P. Krysin, Vtorichnoe zaimstvovanie i ego opisanie v tolkovom slovarе. U L. P. Krysin (ur.), Russkij ѝazyk segodnja (str. 143–148). Moskva: RAN.
- Ларцева 2014: Е. В. Ларцева, «Американизм» в отечественном и зарубежном языкознании: теоретическое осмысление понятия. Вопросы романо-германской филологии, 3, 55–61. / E. V. Larceva, «Amerikanizm» v otechestvennom i zarubezhnom ѝazykoznanii: teoretichеское osmyslenie poniatija. Voprosy romano-germanskoѝ filologii, 3, 55–61.

- Маринова 2008: Е. В. Маринова, Деэкзотизација лексики как источник семантического обновления русского языка на рубеже XX—XXI вв. Вестник российского университета дружбы народов. Русский и иностранные языки и методика их преподавания, 3, 16–26. / E. V. Marinova, Deëkzotizaciia leksiki как istochnik semanticheskogo obnoveniia russkogo iazyka na rubezhe XX–XXI vv. Vestnik rossiiskogo universiteta druzhby narodov. Russkii i inostrannye iayzki i metodika ih prepodavaniia, 3, 16–26.
- Стернин 2004: И. А. Стернин, Общественные процессы и развитие современного русского языка, Воронеж: Научное издание. / I. A. Sternin, Obshchestvennye protsessy i razvitie sovremennogo russkogo iazyka, Voronezh: Nauchnoe izdanie.
- Филиповић и Менац 1995–1996: R. Filipović, A. Menac, Semantička adaptacija u rječniku anglicizama u ruskom jeziku: teorija i primjena. Croatica, 42/43/44, 111–124, Filozofski fakultet, Zagreb

Извори

- Ляшевска и Шаров 2009: О. Н. Ляшевская, С. А. Шаров, Частотный словарь современного русского языка (на материалах Национального корпуса русского языка). Москва: Азбуковник. / O. N. Liashevskaiā, S. A. Sharov, Chastotnyi slovar' sovremennogo russkogo iazyka (na materialah Nacional'nogo korpusa russkogo iazyka). Moskva: Azbukovnik. [<http://dict.ruslang.ru/freq.php?>]
- Спиркин, Акчурин и Карпинска 1980: А. Г. Спиркин, И. А. Акчурин, Р. С. Карпинская, Словарь иностранных слов, Москва: Русский язык. / A. G. Spirkin, I. A. Akchurin, R. S. Karpinskaia, Slovar' inostrannyh slov, Moskva: Russkii iazyk.
- Oxford English Dictionary, [<https://www.oed.com>]

Василие Стоилькович

Татьяна Вулетич

Сузана Стойкович

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РУССКИХ АНГЛИЦИЗМАХ КАК ПОСЛЕДСТВИЕ ИЗМЕНЕНИЙ В СОВЕТСКОМ/РОССИЙСКОМ ОБЩЕСТВЕ КОНЦА XX ВЕКА

Резюме

Цель данной статьи – исследовать природу и направления активностей семантических процессов в структуре русских англицизмов, происходивших в два последних десятилетия. Этот короткий временной отрезок выбран потому, что он характеризуется бурными и существенными изменениями, постигшими русское общество. Такие социально обусловленные изменения оказались функциональными внешними факторами, влияющими на развитие современного русского языка. Исследование указало на наличие большинства из семантических процессов, определенных наукой на данный период, но в то же время выделило новые процессы, в чем отражается его самый большой вклад. Наиболее продуктивным процессом оказалось семантическое калькирование, а основным направлением, по которому действуют семантические процессы – изменения по модели из английского языка. В статье к большинству процессов приводятся и социологические комментарии, чтобы обозначить конкретные общественные явления, приведшие к определенному изменению в семантической структуре англицизмов.

Ключевые слова: типы семантических изменений, англицизмы, современный русский язык, изменения в русском обществе в конце XX в.

ГЛОТОДИДАКТИКА

Tijana B. Gaši*

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Doktorantkinja

Оригиналан научни рад

Примљен 19/08/2024

Прихваћен 16/09/2024

Milica Z. Popović**

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Doktorantkinja

INICIJALNO OBRAZOVANJE NASTAVNIKA STRANIH JEZIKA U REPUBLICI SRBIJI: MIŠLJENJA PROFESORA METODIKE NASTAVE STRANOG JEZIKA¹

Prema važećim zakonskim regulativama Republike Srbije nastavnici zaposleni u osnovnim i srednjim školama moraju imati odgovarajući stepen akademskog obrazovanja. Stoga, smatramo da su mišljenja univerzitetskih nastavnika koji obrazuju budući nastavni kadar od izuzetnog značaja za kvalitet nastave. Opšti cilj rada jeste sticanje uvida u važnost i organizaciju inicijalnog obrazovanja nastavnika stranog jezika iz perspektive univerzitetskih profesora angažovanih u nastavi metodičkih predmeta na univerzitetima u Republici Srbiji. Putem onlajn anonimnog upitnika istražujemo koja su mišljenja profesora o aktuelnim tendencijama u inicijalnom obrazovanju nastavnika stranih jezika i mogućnostima za sticanje neophodnih nastavničkih kompetencija. U fokusu rada su isključivo nastavnici stranih jezika koji se uče u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji, odnosno engleskog, nemačkog, ruskog, francuskog, španskog i italijanskog jezika. Na osnovu rezultata ankete analiziramo postojeću organizaciju univerzitetskih kurseva metodičke orijentacije, kao i eventualnu neophodnost za njihovim usklađivanjem sa savremenim jezičkim obrazovnim politikama i planiranjem.

Ključne reči: jezička obrazovna politika, inicijalno obrazovanje nastavnika, strani jezici, metodika nastave stranih jezika

---

* tijana.gsh@gmail.com

** milicapopovic2419@gmail.com

1 Preliminarni rezultati istraživanja bili su predmetom izlaganja na konferenciji *Savremena filološka istraživanja* na Filološkom fakultetu u Beogradu, 3. decembra 2022. godine.

1. UVOD

Cilj ovog rada je predstavljanje mišljenja metodičara nastave o inicijalnom obrazovanju nastavnika stranih jezika. Polazište za ovo istraživanje nalazimo u nedostatku radova koji se bave izazovima u nastavi metodike nastave stranog jezika sa kojima se susreću univerzitetski profesori u pružanju kvalitetnog obrazovanja budućim nastavnicima, dok ipak nailazimo na radove koji se bave analizom stavova studenata i nastavnika o inicijalnom obrazovanju (Rajović i Radulović 2007; Đorđević 2016; Bodrič 2017; Bodrič 2021). U uvodnom delu analiziraćemo aktuelnu jezičku politiku za obrazovanje nastavnika stranih jezika, a potom ćemo prikazati rezultate upitnika o mišljenjima profesora metodike nastave na fakultetima filološke orijentacije na teritoriji Republike Srbije. Upit za popunjavanje ankete prosleđen je metodičarima angažovanim na katedrama za engleski, francuski, nemački, ruski, italijanski i španski jezik, budući da su to većinski prvi ili drugi strani jezici koji se uče, odnosno predaju, u osnovnim i srednjim školama².

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja jeste krovni dokument koji uređuje obavezno obrazovanje svih nastavnika. Prema članu 140. ovog zakona neophodno je steći visoko obrazovanje iz naučne ili stručne oblasti na master studijama za nastavnike (nakon 2005. godine), dok član 142. nalaže obavezno sticanje 30 ESPB bodova iz psiholoških, pedagoških i metodičkih disciplina, tako da se ima najmanje po 6 ESPB iz svake od tri pomenute oblasti, kao i 6 ESPB kredita prakse u školama (Službeni glasnik 2021a). Budući da je odgovarajuće obrazovanje preduslov za stupanje u radni odnos za nastavničku profesiju, podrazumevamo da su svi fakultetski programi za nastavnike putem akreditacije usklađeni sa zakonskim regulativama. Ipak, metodički programi na različitim univerzitetima ili na katedrama istog filološkog fakulteta nisu ujednačeni po strukturi i trajanju. Razlike u organizaciji kurseva povezane su sa brojem studenata, nastavnim metodičkim kadrom, dostupnošću literature, mogućnostima organizovanja prakse, kao i drugim pojedinostima koje ćemo detaljnije komentarisati u analizi rezultata ankete. Najčešći model filološkog obrazovanja nastavnika podrazumeva integrisanje didaktičkih predmeta u studijski program u završnoj fazi diplomskih i na postdiplomskim studijama, nakon što su studenti već usvojili deklarativna znanja o određenom stranom jeziku, kulturi i književnosti (Durbaba 2011: 226).

Prema pomenutim članovima zakona, budući nastavnik stranog jezika mora

---

2 Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iz godine 2020/21. za osnovne škole: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11020303?languageCode=sr-Cyrl> i za srednje škole: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11030307?languageCode=sr-Cyrl>

steći master obrazovanje na fakultetima filološke orijentacije³. Stoga su ispitanici profesori metodike nastave stranih jezika na fakultetima na kojima se obrazuju nastavnici stranih jezika, odnosno: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu (FILUM), Filološki fakultet u Beogradu, Filozofski fakultet u Nišu, Filozofski fakultet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici (FIFA), Alfa BK Univerzitet, Univerzitet Singidunum i Departman za filološke nauke Državnog univerziteta u Novom Pazaru.

1.1. Nastavnička znanja i kompetencije

Tokom inicijalnog obrazovanja nastavnici stiču određene kompetencije, koje potom usavršavaju celoživotnim učenjem i praktičnim radom. Nastavnička baza znanja sačinjena je od pedagoških veština i veština poučavanja, kao i akademskih znanja o jeziku i nastavi jezika (Berns i Ričards 2009: 3). Kompetencije predstavljaju sposobnost primene deklarativnih (znanje o), proceduralnih (znanje kako) i kondicionalnih znanja (znanje kada; Rajović i Radulović 2007). Ponuđeni odgovori u anketi koji se tiču usvajanja znanja odnose se na deklarativna znanja o predmetu, metodici nastave i glotodidaktici, kao i na proceduralna znanja vezana za nastavu u učionici, jer se pretpostavlja da ove vrste znanja profesori metodike mogu da ponude studentima teorijskim delom didaktičkog studijskog programa.

Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja je zvanični dokument Republike Srbije koji uređuje pitanje nastavničkih kompetencija. On se odnosi na četiri tipa nastavničkih kompetencija: 1. za nastavnu oblast, predmet i metodiku nastave, 2. za poučavanje i učenje, 3. za podršku razvoju ličnosti učenika i 4. za komunikaciju i saradnju (Službeni glasnik 2011). Iako pomenuti dokument svoju namenu nalazi u nastavničkom profesionalnom usavršavanju, može se smatrati referentnim okvirom kompetencija za obrazovanje budućih nastavnika. Budući da se pomenute kompetencije stiču izučavanjem psiholoških, pedagoških i metodičkih disciplina zajedno, a da su ispitanici isključivo profesori metodike nastave, odlučile smo se da za potrebe istraživanja iskoristimo opštiju podelu nastavničkih kompetencija. Naime, u upitniku su ponuđeni odgovori koji se odnose na razvoj opštih pedagoško-psiholoških, predmetno-specifičnih i digitalnih kompetencija (Mihaljević Djigunović i Mardešić 2007; Bodrić 2021). Cilj ovakve podele je obuhvatanje znanja i umenja koje metodički predmeti na fakultetima mogu da pruže prilikom inicijalnog ob-

---

3 Iako nastavnici za zaposlenje u školama mogu imati navršene master studije na nekom od fakulteta koji nisu filološke orijentacije, ali i položen zvanični ispit nivoa B2 za strani jezik koji predaju, prema *Pravilniku o vrsti i stepenu obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika*, prednost u izvođenju nastave imaju master profesori jezika i književnosti (Službeni glasnik 2021b: čl. 3).

razovanja. Podrazumeva se da studijski programi pružaju studentima i priliku da steknu opšta psihološka i pedagoška znanja tokom svojih studija na drugim izbornim i obaveznim predmetima, s jedne strane jer su obavezna zakonom, a sa druge jer su u sprezi sa usvajanjem metodičkih znanja i razvojem kompetencija za nastavu jezika. Stoga, ovim istraživanjem ispitujemo i mišljenje profesora metodike o uticaju psihološko-pedagoških znanja na usvajanje znanja iz oblasti metodike kod studenata koji se trenutno obrazuju za nastavnički poziv.

Nastavna praksa za studente stranih jezika

Pored teorijskog dela nastave, programi za obrazovanje nastavnika moraju da sadrže i nastavnu praksu. Naime, prema *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, budući nastavnik mora da ostvari i šest bodova prakse u obrazovnoj ustanovi. Prema članu 142. pomenutog zakona, da bi se stupilo u radni odnos, neophodni bodovi se mogu steći ili u okviru akreditovanog studijskog programa ili naknadno, putem programa obrazovanja tokom čitavog života. Ipak, važno je napomenuti da poslednje pomenuti programi zahtevaju dodatnu novčanu naknadu⁴. Prema članu 52, škole vežbaonice su osnovne i srednje škole, dok je za sprovođenje prakse, pored samog prostora, neophodno da škola obezbedi koordinatora prakse, mentora (zaposlenog nastavnika u školi) i opremu za ostvarivanje nastave i učenja (Službeni glasnik 2021).

Prema zaključcima mnogih autora koji se bave inicijalnim obrazovanjem nastavnika stranog jezika, studentima se praksa ispostavlja umnogome korisnijom od teorijske nastave za razvoj profesionalnih kompetencija, što se objašnjava poteškoćama u usvajanju deklarativnih znanja koja nisu kontekstualizovana, kao i lakšim usvajanjem proceduralnih znanja kojima neretko nema mesta u teorijskom delu obrazovanja (Berns i Ričards 2009; Forcani 2014; Friman i Džonson 1998; Legutke i Šoker fon Ditfurt 2009 prema Đorđević 2016: 154). Praktičan deo metodike nastave je na katedrama uglavnom prisutan, iako postoje neujednačenosti po pitanju trajanja prakse i raznovrsnosti uređenja. Metodička praksa najčešće podrazumeva hospitovanje po školama i/ili mikronastavu⁵, a organizacione razlike uzrokovane su brojem studenata, brojem dostupnih škola vežbaonica, mogućnostima za organizovanje pokaznih časova i uključivanje studenata u nastavne i vannastavne aktivnosti vezane za časove stranih jezika u školama i sl. U

---

4 Primer pedagoško-psihološko-metodičkog programa za naknadno sticanje PPM poena: <http://www.pef.uns.ac.rs/index.php/courses-list/2021-12-07-11-59-13>

5 Mikronastava je model nastavničke obuke prilikom kojeg studenti samostalno pripremaju i drže kratko predavanje na odabranu temu pred svojim kolegama, nakon čega se kritički analizira i vodi diskusija o održanom predavanju (Bodrič 2021: 69). Hospitovanje po školama predstavlja praćenje nastave u školama – vežbaonicama tokom dužeg vremenskog perioda, prilikom kojeg studenti posmatraju nastavu i vode dnevnik metodičke prakse.

istraživanju dolazimo do podataka na koji način se realizuje praksa po školama i koji su najveći izazovi sa kojima se univerzitetski profesori suočavaju prilikom organizacije metodičke prakse.

2. ISTRAŽIVANJE

Kao metoda istraživanja korišćena je prevashodno deskriptivna kvantitativna metoda sa anketiranjem univerzitetskih profesora metodike nastave na fakultetima na kojima se obrazuju budući nastavnici stranih jezika, dok su pitanja otvorenog tipa analizirana primenom kvalitativne metode. U ovom poglavlju predstavimo instrument korišćen za prikupljanje podataka (upitnik), profil ispitanika, kao i rezultate istraživanja, uzimajući u obzir sve aspekte koje smo pregledom literature izdvojili kao ključne. U nastavku ćemo dati i kategorisan pregled izazova sa kojima se profesori suočavaju, kako kroz teorijsku, tako i kroz praktičnu nastavu, sa posebnim osvrtom na specifične situacije u kojima su se našli, ali i na njihova moguća rešenja, koja su ponudili odgovorima na otvorena pitanja u upitniku. Konačno, kroz diskusiju ćemo prikazati glavne aspekte inicijalnog obrazovanja nastavnika stranih jezika, rezimirane kroz prizmu mišljenja fakultetskih profesora metodike nastave stranih jezika i njihovih iskustava.

2.1. Upitnik

Sa ciljem da se preciznije prikažu mišljenja što većeg broja profesora metodike nastave stranih jezika sa fakulteta na teritoriji Republike Srbije, korišćen je onlajn upitnik koji broji 22 pitanja, od kojih su četiri otvorenog tipa (v. Prilog B). Kreiran je tako da bude anonimna po pitanju pola, imena i prezimena.

Kako su neki predavači angažovani isključivo na teorijskim predmetima metodičke orijentacije, prvi deo upitnika osmišljen je isključivo za njih i sadrži 15 pitanja. Drugi deo upitnika namenjen je onim nastavnicima koji predaju metodičku praksu i sadrži 7 pitanja. Iz tog razloga, prvi deo upitnika je informativne prirode, jer podrazumeva i pitanja koja se tiču samih predmeta, njihovog naziva, korišćene literature, broja studenata na kursovima, ali i nastavničkih znanja i kompetencija. Kao posebno tematski značajan deo izdvaja se pregled izazova sa kojima se profesori susreću, kao i njihova eventualna rešenja i pojašnjenja.

U nastavku se nižu pitanja pretežno vezana za metodičku praksu, praktični deo samog predmeta, kao i ustanove u kojima se ona odvija i kako se do njih dolazi. Poteškoće u izvođenju i sprovođenju metodičke prakse, kao i stavovi profesora povodom istih, čine poslednji, ali i ključni deo istraživanja.

2.2. Ispitanici

Zaključno sa januarom 2023. godine, upitnik je popunio 31 od 60 kontaktiranih fakultetskih profesora⁶ metodike nastave stranih jezika. U Tabeli 1 prikazano je osam visokoškolskih ustanova, kako državnih tako i privatnih, na kojima postoje katedre, odseci ili departmani za strane jezike koji se uče u osnovnim i srednjim školama u Srbiji. Takođe, prikazan je i broj profesora, tj. ispitanika, u odnosu na glavni jezik katedre na kojoj predaju i prema visokoškolskoj ustanovi na kojoj su zaposleni.

Među profesorima koji su popunili anketu ima 67,7% onih čiji predmeti podrazumevaju i praktičnu nastavu (tačnije, 21 od ukupno 31 ispitanika).

2.3. Analiza rezultata ankete

2.3.1. Prvi deo upitnika – opšte informacije o metodičkim kursevima i teorijskoj nastavi

Kao što je vidljivo u Tabeli 1 iz Priloga A, najveći broj ispitanika⁷ dolazi sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (N=7), potom sa FILUM-a iz Kragujevca (N=6), Filološkog fakulteta u Beogradu (N=5) i Filozofskog fakulteta u Nišu (N=5). Sa Filozofskog fakulteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici učestvovala su 3 profesora, 1 sa Alfa BK Univerziteta, 3 Univerziteta Singidunum, i 1 sa Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru.

Kada je reč o zastupljenosti stranih jezika, važno je istaći da su, među navedenim ispitanicima, profesori koji predaju metodiku nastave engleskog jezika najbrojniji (preko 50%), dok, sa druge strane, posedujemo podatke samo jednog profesora metodike na katedri za francuski jezik. Predmete metodike nastave španskog i nemačkog jezika izvodi po pet, dok metodiku nastave ruskog i italijanskog izvode po dva profesora od ukupnog broja ispitanika.

Na osnovu odgovora izloženih u Tabeli 3, predstavljamo nazive metodičkih predmeta, ali samim tim i aspekte metodike nastave kojima se profesori bave. Ono što se može zaključiti i letimičnim pogledom na tabelu jeste raznovrsnost metodičkih predmeta na fakultetima i katedrama, ali i istovremena neujednačenost u različitim programima za obrazovanje nastavnika stranih jezika. Neki ispitanici navodili su kom stepenu studija pripada predmet koji predaju i u tim situacijama je stepen studija posebno naznačen uz predmet (OAS, MAS ili DAS).

---

6 Kako je iz upitnika isključena distinkcija roda, u radu će se koristiti „profesor“, „nastavnik“ ili „ispitanik“ kao oznaka za profesora ili profesorku, nastavnika ili nastavnicu i ispitanika ili ispitanicu, radi neopterećenosti teksta.

7 Podaci o ukupnom broju profesora metodike nastave stranih jezika, kao i njihove mejl adrese, preuzeti su sa zvaničnih sajtova fakulteta.

Kada je reč o anglističkim didaktičkim programima kao najzastupljenijim u anketi, naveden je i najveći broj predmeta sa katedri za engleski jezik. Od predmeta opštijeg tipa, zastupljeni su Metodika nastave engleskog jezika 1 i 2, Primenjena lingvistika, Metodika nastave engleskog jezika, Pristupi i metode u nastavi engleskog jezika, Metodika nastave engleskog jezika – metodička praksa. Sa druge strane, prisutni su predmeti koji se bave celoživotnim učenjem, testiranjem, učenjem engleskog jezika u ranom uzrastu, izgovorom engleskog jezika, kreiranjem materijala i glotodidaktičkim materijalima u nastavi engleskog jezika, individualnim razlikama u nastavi, kulturom, od kojih se poslednja dva javljaju na master studijama.

Među nazivima metodičkih predmeta nemačkog jezika, kao narednog po brojni predmeta, takođe su zastupljeni predmeti kao što su Metodika nemačkog jezika 1 i Metodika nemačkog jezika 2, kao i Primenjena lingvistika i didaktika, Didaktika i metodika nastave nemačkog jezika, Didaktika nemačkog kao stranog jezika i Metodi u nastavi nemačkog kao stranog jezika. Pored toga, navode se i Produktivno orijentisana nastava nemačkog kao stranog jezika i Interkulturalna glotodidaktika na master studijama, Mediji u nastavi nemačkog jezika i Didaktika strane književnosti, a takođe na master studijama i Organizacija savremene nastave nemačkog kao stranog jezika. Metodička praksa i Stručna praksa u obrazovno-vaspitnim ustanovama su predmeti koji obuhvataju praktičnu nastavu. Primenjena lingvistika i nastava nemačkog jezika se izdvaja kao jedini predmet naznačen da se odvija na doktorskim studijama.

Navedeni predmeti vezani za programe katedri za hispanistiku najčešće se tiču primenjene lingvistike ili didaktike španskog jezika, ali postoje i predmeti Specijalne teme iz sociolingvistike: jezičke politike i jezičke obrazovne politike i Kompetencije i veštine u učenju jezika. Dalje se pominje predmet Metodička praksa – hospitanje i Stručna praksa u vaspitno-obrazovnoj instituciji.

Za italijanistiku se može posebno izdvojiti predmet CLIL i nastava stranog jezika, budući da Katedra za italijanistiku jeste jedina koja u kurikulumu poseduje predmet sa tom tematikom. Pored toga, navedeni su i predmeti koji se tiču primenjene lingvistike i didaktike italijanskog jezika.

Kako je najmanji broj profesora ruskog i francuskog jezika popunio upitnik, očekivano je i da broj predmeta bude nešto manji. Prema podacima o metodičkim predmetima na katedrama za ruski, prisutni su Metodika nastave ruskog jezika 1 i 2, na osnovnim studijama i Metodika nastave ruskog jezika 3, na master studijama na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, kao i Metodika nastave ruskog jezika 1 i 2 i metodička praksa na Filozofskom fakultetu u Kosovskoj Mitrovici.

Kada govorimo o katedrama za francuski jezik, zastupljeni su Didaktika i metodika nastave francuskog jezika 1, kao i Metodika nastave francuskog jezika 2, 3, 4, ali i Igre i igrovne aktivnosti u nastavi francuskog jezika i Interkulturalnost u nastavi francuskog jezika.

Pregled odgovora izdvojen u Tabeli 3 pruža nam uvid o prosečnom broju studenata kojima profesori predaju na svojim metodičkim predmetima. Najveći broj profesora na osnovnim studijama drži nastavu grupi do 20 (N=12) ili do 50 studenata (N=12). Neretko je taj broj i manji, budući da pojedini ispitanici u otvorenom pitanju navode da su grupe na pojedinim predmetima sastavljene od 5, a nekad od 15 ili oko 20 polaznika kurseva. Valja ipak izdvojiti da 3 ispitanika imaju do 80 studenata na osnovnim studijama, a 1 ispitanik do 50 studenata na masteru. Takva situacija se sreće na katedrama za engleski jezik koje imaju veliki broj studenata po jednom profesoru metodike, te možemo zaključiti da su u tom slučaju izazovi veći kako u izvođenju nastave i saradnji sa studentima, tako i u organizovanju metodičke prakse za sve polaznike. Kada je reč o master studijama, ponuđen broj studenata je manji (do 10, do 30 i do 50), jer se podrazumeva da manje studenata pohađa konkretno nastavnički modul nego osnovne studije. Najveći broj ispitanika (N=14) istakao je da ima do 10 studenata. Ostali odgovori u obe kolone podrazumevaju da nastavnik nema predmet na osnovnim ili master studijama ili da nije uneo odgovor o broju studenata.

Prilikom izbora literature za svoje predmete, više od polovine profesora bira dostupne materijale na engleskom jeziku (N=21), dok malo manje od polovine uključuje materijale na stranom jeziku (N=14), a njih desetoro uvek obezbeđuje i materijale na srpskom jeziku. Takođe, malo više od polovine ispitanika koristi i svoju autorsku literaturu (N=16), a njih petoro daje primat materijalima na stranom jeziku jer ne smatraju da postoji dovoljno materijala na srpskom jeziku. Među dodatnim odgovorima se navodi i upotreba sopstvenih prezentacija, ali i materijali isključivo na engleskom jeziku s obzirom na to da ispitanik navodi da predaje na katedri za anglistiku. Kada je u pitanju Zajednički evropski referentni okvir za strane jezike, 10 profesora ga koristi kao primarnu literaturu, njih 12 kao sekundarnu, a njih 6 kao preporuku za čitanje.

Važna stavka ovog istraživanja jeste i kako profesori ocenjuju ponudu svojih metodičkih predmeta u pogledu vrste znanja i kompetencija koje se razvijaju tokom nastave metodike. U odgovorima prednjače deklarativna znanja o metodici i glotodidaktici (N=24 ispitanika) i proceduralna znanja vezana za nastavu u škola (N=25). Jedna trećina ispitanika (N=10) smatra da se deklarativna znanja o jeziku usvajaju i u okviru njihovih predmeta. Profesori dalje smatraju da njihovi

studenti definitivno imaju prilike da usvoje predmetno-specifične kompetencije, pošto je svaki od njih odabrao tu opciju. Njih 23 izdvojilo je generičke/opšte pedagoško-psihološke kompetencije, dok je digitalne kompetencije izabrao najmanji broj profesora (N=15). Iako je ovim istraživanjem bilo nemoguće proveriti u kojoj meri studenti zaista stižu pomenute kompetencije, čime to pitanje ostaje van okvira našeg trenutnog bavljenja, smatramo da je bilo važno izdvojiti mišljenje profesora o prioritetnim znanjima koja se nude u silabusima predmeta, budući da se pretpostavlja da je nemoguće razviti sve kompetencije podjednako tokom studija.

Ako se osvrnemo na poteškoće koje studenti imaju na časovima metodike nastave, usvajanje deklarativnih znanja o metodici i glotodidaktici ispostavlja se najtežim, prema mišljenju 14 ispitanika, a sticanje digitalnih kompetencija je na poslednjem mestu prema izazovima u usvajanju (N=2). Osam ispitanika smatra najtežim za usvajanje proceduralna znanja vezana za nastavu u školama, njih sedam generičke/opšte pedagoško-psihološke kompetencije, šest predmetno-specifične kompetencije, dok troje ispitanika obeležava deklarativna znanja o jeziku kao najteža. Dva ispitanika su u dodatnim odgovorima navela da njihovi studenti nemaju poteškoća, to jest, da nisu primetili da studenti imaju poteškoće sa usvajanjem bilo čega od navedenog. U još jednom dopisanom odgovoru se napominje da se možda ne radi o poteškoćama, već o neskladu između usvajanja teorijskih znanja i primene tih znanja na praktični rad.

U nastavku se dalje osvrćemo na izazove prisutne u teorijskoj nastavi metodike, taksativno pobrojane u opadajućem poretku u Tabeli 4. Iz priloženog je jasno da više od polovine ispitanika (N=19) smatra da studenti nemaju dovoljno vremena da razviju neophodna znanja pre nego što stupe u radni odnos, dok su drugi (N=13) mišljenja da među studentima ne postoji dovoljna zainteresovanost za nastavnički poziv. Malo više od jedne četvrtine profesora (N=8) se slaže da nije moguća objektivna evaluacija stečenih znanja i nastavničkih kompetencija, a njih 6 ističe nedovoljnu zainteresovanost studenata za teorijski deo predavanja. Konačno, četiri ispitanika veruje da je nedovoljno dostupne ažurirane literature, a dvoje nailazi na problem sa velikim brojem studenata. Neki profesori smatraju da je mali broj škola u kojima ima nastavnika koji mogu da budu mentori studentima tokom praktikuma, i ističu nemogućnost da se obezbedi nadoknada, to jest, nagrada školskim nastavnicima-mentorima. Jedan ispitanik predlaže ispravku termina „nemogućnost“ u „teškoće“, kada se radi o evaluaciji stečenih znanja. Kao izazov se takođe napominje nepostojanje obuke studenata za inkluzivnu nastavu.

Prilikom pojašnjenja navedenih izazova, pretežno se navodi neadekvatna dužina nastave (ili samo jedan semestar teorijske nastave, nakon čega se odvija metodička praksa), potom nedovoljna profilisanost programa, nedostatak škola podobnih za obavljanje metodičke prakse usled nepostojanja stranog jezika u školama u istom gradu. U nastavku se navodi nemogućnost obavljanja prakse u privatnim školama jezika, a sa druge strane, položaj nastavnika u prosveti i u skladu sa tim, nezainteresovanost nastavnika za praktikante. Osmoro ispitanika, pak, nije ni odgovorilo na ovo pitanje.

Naposletku, predmeti psihološke i pedagoške orijentacije (PP predmeti) su zakonski obavezni na nastavničkim modulima, a znanja iz tih oblasti su direktno vezana i za usvajanje metodičkih znanja. Stoga upitnik sadrži jedno pitanje zatvorenog tipa sa mogućnošću upisivanja slobodnog odgovora, radi prikupljanja informacija o statusu ovih predmeta na svim fakultetima. Preko polovine univerzitetskih nastavnika (N=19) potvrđuje da su PP predmeti uvršteni u kurikulum i da je njihovo pohađanje obavezno. Sa druge strane, 5 ispitanika naglašava da iako jesu obavezni, ponuda nije velika, a 4 ističe da su ti predmeti izbornog karaktera. Jedan nastavnik je mišljenja da ti predmeti ne treba da budu obavezni. Opcije „Ne, smatram da su metodički predmeti dovoljni za nastavu stranih jezika“ i „Ne, smatram da će ta znanja steći po zaposlenju i za polaganje ispita za licencu“, niko od ispitanika nije odabrao. U dodatnim odgovorima, profesori navode da je na nekim fakultetima ponuda predmeta velika i da studenti iste biraju, dok jedan ispitanik izražava nezadovoljstvo jer na njegovoj instituciji nema nijednog predmeta pedagoške orijentacije, kao ni nastavnika pedagoških disciplina.

2.3.2. Drugi deo upitnika – informacije o metodičkoj praksi

Na pitanja iz drugog odeljka odgovorio je ukupno 21 ispitanik čiji predmet podrazumeva i metodičku praksu, te je to ukupan broj ispitanika čije će mišljenje i odgovori biti navedeni u ovom potpoglavlju. Među njima, šestoro profesora ističe da se praksa odvija i na osnovnim i na master studijama, osmoro da se odvija isključivo na masteru, a sedmoro isključivo na osnovnim studijama. Odgovorom na pitanje o ESPB kreditima, ispitanici su potvrdili da se praksa na različitim katedrama drugačije boduje, a ima i znatno različit period trajanja. Naime, na nekim katedrama, hospitovanje podrazumeva svega 4-6 školskih časova, dok na drugim katedrama traje tokom čitave školske godine. Iako u okviru ovog istraživanja nije proveravana usklađenost silabusa sa akreditacionim standardima, možemo uočiti da nedostatak školskih časova utiče na preosmišljanje propisanih sati prakse. Naime, profesori metodike govore i o mikronastavi, pokaznim časovima i ostalim oblicima praktične nastave unutar fakultetskih aula. Hospitovanje i vođenje dnev-

nika metodičke prakse su navedeni kao primarne aktivnosti na ovom predmetu. Predavanja u okviru metodičke prakse postoje kod 7 nastavnika, a mikronastava je deo kursa kod devetoro ispitanika. Jedan pokazni čas se izvodi u 12 slučajeva, a više od jednog u 6. Kod gotovo polovine profesora (N=10) studenti učestvuju u nastavi kroz pregledanje i izradu testova i dodatnih aktivnosti, a njih 14 navodi da se studenti tokom prakse upoznaju sa administrativnim delom nastavničkog posla. U dva dopisana odgovora napominje se i uključivanje studenata u dopunsku i dodatnu nastavu, ali i u vannastavne aktivnosti (sekcije, pripreme za takmičenja ili priredbe). Jedan ispitanik aktivno uključuje svoje studente u određeni vid nastave španskog jezika koji nije nužno vezan za osnovno ili srednje obrazovanje, a drugi predstavlja aktivnosti malo detaljnije (na primer, pisanje priprema za nastavu, za pokazni čas, korišćenje upitnika za posmatranje nastave i slično).

Potom slede odgovori na pitanje o vrsti ustanove u kojoj se hospitovanje realizuje. Brojčani pregled se može videti u Tabeli 5, od najfrekventnije navođene ustanove u opadajućem poretku. U najvećem broju slučajeva, naime, studenti obavljaju metodičku praksu u srednjim školama (N=12), dok malo više od polovine nastavnika ipak navodi osnovnu školu kao primarnu ustanovu (N=11), a njih 10 napominje da studenti imaju izbor između osnovne i srednje škole. Kako je u ovom pitanju bilo dozvoljeno obeležiti više od jednog odgovora, 6 ispitanika je obeležilo obe opcije, i osnovnu i srednju školu, dok su 2 ispitanika obeležila i osnovnu školu i srednju školu, kao i opciju „osnovna i srednja škola“. Jedan ispitanik je odabrao i osnovnu školu i opciju „osnovna i srednja škola“. Tako odabrani odgovori otežali su izdvajanje preciznih rezultata, ali ipak se može zaključiti da su osnovna i srednja škola institucije gde se praksa najčešće obavlja, što je i predviđeno zakonom. Ono što možda nije sasvim jasno iz prethodno navedenih primera jeste da li studenti mogu da biraju između osnovne i srednje škole ili moraju obavljati praksu u jednoj ili drugoj ili u obe ustanove. Praksa se na fakultetu realizuje u četiri slučaja, a tri profesora navode privatnu školu jezika kao mesto hospitovanja, iako to zvanično nije predviđeno zakonom. Jedan ispitanik je naveo da se praksa može obavljati u svim navedenim ustanovama i dodao da „*onlajn nastava može biti deo metodičke prakse*“.

Potom sledi važno pitanje o organizaciji metodičke prakse, a tiče se ostvarivanja kontakta i saradnje sa pomenutim školama vežbaonicama. Lični kontakti nastavnika kao metod ostvarivanja saradnje navedeni su kod 13 ispitanika, dok je dugogodišnja saradnja sa određenom ustanovom ili nastavnikom mentorom prisutna kod 15 ispitanika. Sedmoro profesora ostvaruje kontakt putem lične inicijative, a među dopisanim odgovorima se može videti da dati Fakultet kontaktira

uprave škola, ali da sa velikim brojem škola ima ugovor o saradnji, dok drugi ispitanik navodi da njegov matični Fakultet na njegovu inicijativu zaključuje ugovor o poslovnoj saradnji sa školom.

Sve navedene poteškoće u vezi sa realizacijom hospitovanja priložene su u Tabeli 6. Kao prvu i osnovnu poteškoću, skoro polovina ispitanika (N=10) navodi nedostatak škola/ustanova za izvođenje prakse. Malo više od trećine nastavnika (N=8) tvrdi da studenti nemaju dovoljno vremena na raspolaganju za razvoj neophodnih nastavničkih kompetencija, a nešto više od četvrtine ispitanika (N=6) smatra da je prisutna nezainteresovanost nastavnika mentora za ostvarivanje saradnje. Previše studenata i nedostatak resursa su važna poteškoća, koja se javlja u tri odgovora, dok dva ispitanika vide nedovoljan broj studenata kao prepreku. Jedan ispitanik navodi da ne veruje da su nastavnici mentori nezainteresovani, već da takvo angažovanje za njih definitivno predstavlja dodatno opterećenje, koje nisu uvek u mogućnosti da proprate. Drugi ispitanik se osvrće na to da nema sistemsku podršku, a da „troši“ sopstvene poslovne i prijateljske kontakte, što je vremenski zahtevno, a da pritom država nije smislila pogodan mehanizam za nagrađivanje nastavnika mentora. Naposljetku, jedan ispitanik nije odgovorio na pitanje, a drugi je naveo da nema poteškoće.

Poslednje pitanje tiče se dodatnog objašnjenja izazova u praktičnom delu nastave na metodičkim predmetima, kao i predloga za njihovo rešavanje. U najvećem broju komentara, profesori se osvrću na iskazanu potrebu produženja trajanja nastave metodičkih predmeta, kao i trajanja same metodičke prakse. Potom, u mnogim odgovorima profesori ističu neophodnost pronalaženja načina da sistem prepozna nastavnike mentore kao važne aktere u izvođenju metodičke prakse, odnosno da ih adekvatno nagradi za dodatni trud i rad. Više puta se navodi širenje mreža škola vežbaonica, kao i povećanje broja mentora koji bi bili voljni i motivisani da prenesu svoje znanje budućim nastavnicima. Pored toga, govori se i o reformi nastave na fakultetima i uvođenju interdisciplinarnе nastave, ali i o usklađivanju hospitovanja sa nastavom na fakultetu. Zvanična dozvola da se praksa obavlja i u privatnim školama stranih jezika donela bi veći broj osoblja koji bi mogao da učestvuje u sprovođenju prakse, kao što navodi jedan ispitanik.

2.4. Primarni izazovi u teorijskoj i praktičnoj metodičkoj nastavi

Podaci o mišljenjima i stavovima profesora po pitanju izazova u teorijskoj nastavi metodike stranih jezika prikupljeni su iz jednog zatvorenog pitanja sa višestrukim izborom i iz jednog otvorenog pitanja, sa ciljem da se stekne uvid i u aspekte nastave za koje na osnovu literature nismo pretpostavili da mogu biti

problematični. U pitanju otvorenog tipa, metodičari su bili pozvani da ponude potencijalno rešenje za prevazilaženje iznetih izazova. U nastavku izdvojićemo tri vrste poteškoća: trajanje kurseva, motivacija studenata i evaluacija znanja iz psihološko-pedagoško-metodičke (PPM) oblasti.

Najveći broj profesora (61%) ocenio je da je primarni izazov dužina trajanja metodičkih kurseva, što ostavlja nedovoljno vremena za razvijanje svih neophodnih nastavničkih znanja i kompetencija. Neretko su teorijski predmeti metodičke orijentacije jednosemestralni i prethode praktičnom delu nastave. Na primer, jedan profesor navodi da se prvi metodički predmet na katedri za ruski jezik uvodi u sedmom, a praksa u osmom semestru. Ipak, studenti rado učestvuju u teorijskim predavanjima i u vanrednim terminima, kako bi nadomestili nedovoljnost predviđenog broja časova. Profesori u otvorenom pitanju ocenjuju da se tako koncipirana nastava svodi na samo površno obrađivanje važnih tema za nastavničku profesiju i da svake godine ima više predmetno-specifičnog materijala za obradu u odnosu na raspoloživo vreme časova. Dva profesora kao rešenje nude povećanje broja časova ili uvođenje metodičkih predmeta na ranijim godinama osnovnih studija, što bi uticalo na postupno razvijanje svesti o nastavničkom pozivu, kao i o sigurnosti i samostalnosti u sticanju nastavničkih kompetencija. Još jedno potencijalno rešenje koje se navodi tiče se bolje profilisanosti programa koji „po svojoj sadašnjoj prirodi ne omogućavaju studentima da fokus stave na ključne kompetencije za nastavu“. To se može dovesti u vezu sa najčešće zastupljenim modelom filološkog obrazovanja u Republici Srbiji, koje se tiče umetanja didaktičkih predmeta u poslednjoj etapi studija. Problem trajanja metodičkih kurseva se može prevazići konsektivnim modelom studija (istovremeno nastavničko i filološko obrazovanje od samog početka studija) ili grananjem obrazovnih profila nakon osnovnog filološkog na nastavni, prevodilački, lektorski i slično (Nojner 2003 prema Durbaba 2011: 226). Valja napomenuti i da pojedini profesori ističu da su novim akreditacijama obezbedili praćenje metodičkog programa još od druge godine osnovnih studija i povećanje broja časova prakse.

Sledeći tip izazova tiče se nezainteresovanosti studenata za nastavnički poziv (41,9%) i/ili za teorijski deo nastave metodike (19,4%), što se dovodi u vezu sa prethodno pomenutim poteškoćama studenata prilikom usvajanja teorijskih znanja i nastavničkih kompetencija. Sa jedne strane, na nemotivisanost studenata utiče spoljašnja društvena situacija (studenti završnih godina osnovnih ili master studija često su već zaposleni u firmama ili u privatnim školama i ne stižu da posećuju predavanja), a sa druge, sam kontekst u kojem se odvija metodička nastava i praksa. U poslednjem slučaju, uzrok manjka interesovanja se prema tri komentara

ra nalazi u nemogućnosti povezivanja akademskih teorijskih znanja sa njihovom praktičnom primenom. Posledica se direktno ogleda u neposećivanju metodičkih predavanja, smanjenoj aktivnosti ili potpunoj neaktivnosti studenata, iako, kako profesori ističu, časovi teorije jesu osmišljeni tako da budu interaktivni. Jedan profesor navodi da problem povremene nezainteresovanosti studenata rešava upotrebom video-materijala koji prate teorijski deo nastave. Još jedan odgovor tiče se potrebe za osavremenjivanjem fakultetskih učinioca kako bi se postigao „viši stepen edukacije“ na teorijskom delu nastave.

Među izazovima ističe se i nemogućnost objektivne evaluacije znanja i kompetencija, kao i nedostatak osnovnih znanja iz psiholoških i pedagoških disciplina. Pošto se budući nastavnici stranog jezika obrazuju i na isključivo filološkim, ali i na filozofskim i umetničkim fakultetima, mogućnosti za praćenje obaveznih ili izbornih pedagoško-psiholoških predmeta se znatno razlikuju. Većina profesora tvrdi da ti predmeti jesu obavezni i da ih smatraju neophodnim, a u jednom slobodnom odgovoru i da ih studenti rado pohađaju. Ipak, nailazimo i na dosta odgovora koji ukazuju na potpuno odsustvo pedagoških predmeta, na nedovoljan broj PP predmeta ili na njihov izborni karakter. U jednom odgovoru nalazimo da profesor smatra da ipak ima previše PP predmeta prema najnovijoj akreditaciji. Potom, u otvorenom pitanju o izazovima u nastavi, čak troje profesora daje svoj komentar o pedagoško-psihološkim kompetencijama. Naime, ukoliko ti kursevi ne postoje ili nisu posećeni od strane studenata, na časovima metodike mora se izdvojiti dodatno vreme za objašnjavanje kategorija i termina iz PP disciplina, ne bi li se moglo nastaviti sa objašnjenjem metodičkog gradiva. Naposletku, dvoje profesora ističe kao izazov nepostojanje kurseva i obuka za inkluzivnu nastavu, a jedan nudi rešenje u saradnji sa pedagozima i psiholozima.

Kada govorimo o izazovima u izvođenju metodičke prakse, prema broju odgovora možemo izdvojiti takođe tri najčešće vrste poteškoća: manjak ustanova za sprovođenje prakse, dužina trajanja praktične nastave i saradnja sa nastavnicima mentorima.

Među predloženim rešenjima kojima bi se prevazišao problem manjka ili potpunog odsustva ustanova vežbaonica nailazimo na rad na širenju palete stranih jezika u školama, rad sa školskim upravama i savetima roditelja, ne bi li u budućnosti postojalo više škola u kojima se nudi hospitanje. Izdajamo primer fakultetskog nastavnika koji ističe da bi se problem organizovanja prakse za buduće nastavnike ruskog jezika rešio ukoliko bi postojale bar dve osnovne škole u određenoj gradskoj sredini u kojoj se uči ruski jezik (za sada postoje samo dve srednje stručne škole). Još jedna od predloženih mogućnosti jeste zakonsko omogućavanje prakse u privatnim školama stranih jezika.

Shodno prethodno pomenutoj dužini trajanja teorijskog dela metodičke nastave, mnogi profesori smatraju da bi i praksa trebalo da traje duže, kao i da zbog nedovoljnog trajanja kurseva teorijske nastave studenti odlaze na praksu sa slabim metodičkim predznanjem. Iako su pojedini fakultetski nastavnici novom akreditacijom obezbedili višesemestralnu praksu za studente, njih troje u komentarima ističe da jedan semestar praktikuma nije dovoljan za studente. U jednom slučaju navodi se da, iako praksa zvanično traje i boduje se za jedan semestar, studenti rado u njoj učestvuju i duže, nezavisno od programskog okvira. U vezi sa tim, valja zaključiti i da se bodovanje metodičke prakse znatno razlikuje (od 3 do 12 studentskih kredita, zavisno od trajanja kursa), što još jednom ukazuje na neujednačenost profila za obrazovanje nastavnika stranih jezika.

Naposletku, kada se govori o saradnji sa nastavnicima mentorima, o njihovom položaju govori se u šest komentara, iako je prema broju odgovora na zatvoreno pitanje to procentualno treći izazov u nastavi. Govoreći o izazovima, jedan fakultetski nastavnik ističe „da postoji mnogo tema, ali da je prvi korak da obrazovni sistem i de facto prepozna instituciju mentora i da mentorske aktivnosti vrednuje konkretnim merama“, a u ostalim predlozima nalazimo da to može biti „finansijska nadoknada, smanjen fond časova, mogućnost za sopstveno usavršavanje i sl“.

2.5. Diskusija

U ovom odeljku diskutovaćemo o rezultatima ankete, sa ciljem da prikažemo sliku o opštim aspektima inicijalnog obrazovanja nastavnika stranog jezika iz ugla profesora metodike nastave stranih jezika.

Naime, najraznovrsniju ponudu predmeta pronalazimo na katedrama za anglistiku i germanistiku. Ovaj rezultat se prevashodno odnosi na broj ispitanika koji je sa istih katedri učestvovao u popunjavanju ankete. Ipak, kako je engleski u najvećem broju slučajeva prvi strani jezik, a nemački drugi u školama u Republici Srbiji⁸, na katedrama na kojima se obrazuju nastavnici ovih jezika postoji i najveći broj metodičkih predmeta koji se posebno bave specijalnim temama iz metodike nastave. Prema odgovorima profesora angažovanim na katedrama za španski i italijanski jezik, zaključujemo da njihovi studenti imaju prilike da stiču znanja i kompetencije iz sociolingvistike i CLIL nastave. Zanimljivo je da kurs iz CLIL nastave postoji isključivo na katedri za italijanski jezik, iako je bilingvalna nastava u školama organizovana i na ruskom, francuskom i engleskom (Vučo 2014:

---

8 Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iz godine 2020/21. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iz godine 2020/21. za osnovne škole: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11020303?languageCode=sr-Cyrl> i za srednje škole: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11030307?languageCode=sr-Cyrl>

119). Razlike u organizaciji didaktičkih programa zavise od stručnih orijentacija samih profesora zaposlenih na fakultetima. Ipak, ova raznovrsnost ima prednosti ukoliko se predmeti nalaze na master studijama, te se u skladu sa interesovanjima budućeg nastavnika mogu odabrati predmeti koji pripadaju različitim katedrama. Najzad, postoji ograničen broj ESPB bodova koji studenti mogu ostvariti, te se pretpostavlja da ne mogu pratiti sve predmete u ponudi, odnosno, da će njihov nivo spremnosti za rad u učionici biti različit od profila do profila.

Takođe, stručna literatura u kurikulumima za obrazovanje nastavnika stranih jezika je najzastupljenija na engleskom jeziku, a potom na glavnom stranom jeziku katedre. Za usvajanje deklarativnih znanja iz oblasti metodike i glotodidaktike koriste se strani jezici kao vehikularni. Ukoliko studenti, posebno na osnovnim studijama, nisu razvili akademske kompetencije na stranom jeziku, mogu imati poteškoća sa usvajanjem tih znanja jer se nisu prethodno sa istim susreli na maternjem jeziku. Ipak, čak polovina profesora koristi svoju autorsku literaturu ili materijale u nastavi, kako bi teoriju metodike prilagodili svojim studentima.

Kada je reč o velikom broju studenata na kursovima, nužno dolazi do poteškoća u organizovanju metodičke prakse. Praktični deo nastave se mahom odvija na masteru, što znači da u većini slučajeva u njemu učestvuje do 10 studenata godišnje. Zaključujemo da je prednost malog broja studenata u njihovoj mogućnosti da aktivno učestvuju u hospitanju u školama, a i u uspešnijem praćenju razvoja nastavničkih kompetencija od strane mentora i profesora metodike.

Kada je reč o usvajanju znanja, najmanji broj profesora smatra da se na njihovim predmetima usvajaju deklarativna znanja o jeziku. Razlog tome se nalazi u tome da se znanja o jeziku stiču na drugim predmetima koji nisu metodički orijentisani, a kako se uglavnom didaktički predmeti integrišu u kurikulum na poslednjim godinama studija, podrazumeva se da su deklarativna znanja o jeziku već usvojena. Većina profesora metodike slaže se u tome da njihov predmet nudi neophodna deklarativna znanja o metodici nastave i glotodidaktici, kao i proceduralna znanja vezana za nastavu u školama. Međutim, skoro polovina njih tvrdi i da studenti imaju poteškoća u usvajanju baš tih znanja. Jedan od razloga može biti nizak nivo zainteresovanosti i motivacije studenata za obrazovanje za nastavnički poziv, uzrokovan doživljajem profesionalne figure nastavnika ili specifičnostima sistema vrednosti mladih (Rajović i Radulović 2007: 415). Drugi razlog zasigurno jesu poteškoće u usvajanju teorijskih deklarativnih ili proceduralnih znanja ukoliko su izolovana od konteksta u kojem su praktično primenljiva, odnosno od samih školskih ambijenata (Đorđević 2016: 154), o čemu svedoče i sami profesori u odgovorima na otvorena pitanja o izazovima i nastavi. Metodičari nastave

stranog jezika se u potpunosti slažu sa tvrdnjom da na svom predmetu omogućavaju usvajanje predmetno-specifičnih kompetencija, kao i da ih više od polovine studenata uspešno usvaja.

Izazovi u teorijskom i praktičnom delu nastave detaljnije su objašnjeni u prethodnom poglavlju. Oni se mahom tiču trajanja metodičkih kurseva i prakse, uslova za sprovođenje prakse, motivacije studenata, evaluacije znanja i kompetencija, kao i saradnje sa nastavnikom mentorom. Kada se govori o dužini trajanja kurseva i manjku vremena za sticanje potrebnih kompetencija za profesiju nastavnika, izdvojili bismo organizaciona rešenja koja su ponudila dva profesora. Jedno se tiče reformisanja studijskih programa u smislu pružanja interdisciplinarne obuke nastavnika, čime bi se pružila veća mogućnost zaposlenja, a drugo se odnosi na bolju profilisanost obrazovnih modula.

3. ZAKLJUČAK

U ovom radu predstavili smo rezultate istraživanja koje je za cilj imalo da pruži uvid u aktuelno stanje u inicijalnom obrazovanju iz ugla univerzitetskih profesora metodike nastave stranih jezika. U anketi su učestvovali profesori metodike sa osam fakulteta filološke, filozofske i filološko-umetničke orijentacije na teritoriji Republike Srbije, koji predaju na katedrama na kojima se uči engleski, nemački, francuski, ruski, italijanski i španski jezik. Uzorak čine profesori metodike nastave koji obrazuju studente — buduće nastavnike stranih jezika u školama.

Odgovori 31 ispitanika na pitanja zatvorenog i otvorenog tipa pružili su nam uvid u detalje o metodičkim predmetima, teorijskim i praktičnim kursevima, organizaciji nastave i prakse, trenutnim izazovima i idejama o potencijalnim rešenjima. Iako je oblast preširoka za jedno anketno istraživanje, na osnovu literature i iskustva izdvojili smo pitanja od ključne važnosti u oblasti inicijalnog obrazovanja nastavnika stranih jezika. Ipak, mnogi odgovori koje smo dobili ovim upitnikom mogu biti osnovom za potonja detaljnija istraživanja pojedinih aspekata kurseva metodike nastave stranih jezika i uopšte inicijalnog obrazovanja nastavnika stranih jezika.

Naime, kao što je istaknuto u analizi rezultata, organizacija metodičkih kurseva je raznolika, a posledično neujednačena na različitim obrazovnim profilima za profesiju nastavnika stranog jezika. Postoji i velika raznovrsnost u izvođenju praktične nastave, koja uglavnom podrazumeva hospitovanje u školama, čiji se obim razlikuje po pitanju dužine trajanja, vrste ustanove u kojoj se odvija, stepenu učešća u školskoj nastavi, kao i po broju ESPB bodova koji nosi. Navedene pojedinosti koje utiču na raznolikost obrazovnih modula umanjuju mogućnost za

jednako kvalitetnim obrazovanjem svih budućih nastavnika. Međutim, na osnovu mišljenja fakultetskih nastavnika, primećujemo da se novim akreditacijama otvara mogućnost za više metodičkih predmeta.

Potvrđena je i pretpostavka zasnovana na pročitanoj literaturi da studenti uglavnom uspešno usvajaju proceduralna znanja i predmetno-specifične kompetencije zbog njihove primenljivosti u kontekstu praktične nastave.

Što se tiče ESPB poena, metodički predmeti i praksa se drugačije boduju na različitim katedrama, ali u većini slučajeva postoji mogućnost za ostvarivanje obaveznih minimalnih 6 bodova prakse. Ipak, važno je istaći da na pojedinim katedrama praksa nosi samo 3 poena, što onemogućava sticanje svih 6 poena u okviru inicijalnog obrazovanja. Na taj način, povećava se potreba za pohađanjem dodatnih programa celoživotnog obrazovanja, zarad sticanja PPM poena, uz izlaganje dodatnom trošku. S druge strane, na pojedinim katedrama postoje poteškoće sa prikupljanjem minimalnih 6 kredita iz oblasti psihologije, odnosno pedagogije. Naime, iako većina profesora ocenjuje da na njihovim fakultetima ima dovoljno pedagoških i psiholoških predmeta, što izdvajamo kao pozitivan aspekt tih kurikuluma, ipak je važno istaći da na pojedinim katedrama ti predmeti ne postoje ili su izbornog karaktera. Time još jednom potvrđujemo tezu o nejednakosti u obrazovnim mogućnostima nastavnika stranog jezika i ističemo važnost psihološko-pedagoške obučenosti nastavnika stranog jezika kao garanta kvalitetne nastave i obrazovanja, kako nastavnika, tako i budućih učenika.

Ovim istraživanjem ukazali smo i na poteškoće za koje ne postoje rešenja u zakonu ili obrađenoj literaturi. Naime, pored unutrašnjih faktora koji se tiču motivacije studenata za nastavnički poziv ili teorijski deo nastave, poteškoća sa usvajanjem akademskih metodičkih znanja i sticanjem kompetencija iz psiholoških, pedagoških i metodičkih disciplina, kao i nemogućnosti njihove objektivne evaluacije, u analizi rezultata ankete istakli su se i spoljašnji faktori (koji se ne tiču fakultetskog konteksta). Oni se u određenim sredinama odnose na nepostojanje ustanova vežbaonica u kojima bi se mogla organizovati studentska praksa, na nedovoljan broj škola koji učestvuje u hospitanju studenata i, naposljetku, na nedostatak adekvatnog prepoznavanja angažmana nastavnika mentora od strane sistema, što utiče na poteškoće prilikom ostvarivanja saradnje i uključivanja većeg broja studenata i nastavnika u praktičnu obuku za buduće nastavnike stranih jezika. Prema broju i učestalosti komentara o nastavnicima mentorima, zaključujemo da je za inicijalno obrazovanje nastavnika stranih jezika trenutno od ključne važnosti osmišljavanje i zakonsko uređivanje sistema nagrađivanja mentora, koje bi bilo u skladu sa njihovim radom sa studentima.

LITERATURA

- Berns i Ričards 2009: A. Burns, J. Richards, *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bodrič 2017: R. Bodrič, Osvrt studenata anglistike na metodičku praksu kao oblik razvijanja nastavničkih kompetencija. U S. Gudurić i B. Radić-Bojanić (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 6* (str. 379–396). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Bodrič 2021: R. Bodrič, *Aspekti obrazovanja i osposobljavanja budućih nastavnika engleskog jezika* [doktorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Durbaba 2011: O. Дурбаба, Теорија и пракса учења и наставе страних језика. Београд: Завод за уџбенике. / O. Durbaba, *Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Đorđević 2016: A. Ђорђевић, Ефекат иницијалног образовања и обуке будућих наставника страног језика, *Настава и васпитање*, 65(1), 153–166. / A. Đorđević, Ефекат иницијалног образовања и обуке будућих наставника страног језика, *Настава и васпитање*, 65(1), 153–166.
- Forciani 2014: F. M. Forzani, Understanding “Core Practices” and “Practice-Based” Teacher Education: Learning from the Past. *Journal of Teacher Education*, 65(4), 357–368.
- Frimen i Džonson 1998: D. Freeman, K. E. Johnson, Reconceptualizing the Knowledge-Base of Language Teacher Education. *TESOL Quarterly*, 32(3), 397–417.
- Legutke i Šoker fon Ditfurt 2009: M. K. Legutke, M. Schocker-v. Ditfurth, School-Based Experience. In A. Burns, J. C. Richards (Eds.), *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education* (p. 209–217). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mihaljević Djigunović i Mardešić 2007: J. Mihaljević Djigunović, S. Mardešić, Kompetencije nastavnika stranih jezika između politike i stvarnosti, U J. Granić (ur.), *Jezična politika i jezična stvarnost* (str. 318–327). Zagreb: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku.
- Nojner 2003: G. Neuner, Curriculumentwicklung für die Ausbildung von DeutschlehrerInnen und HochschuldozentInnen im Bereich Deutsch als Fremdsprache, *Internationales Qualitätsnetz Deutsch als Fremdsprache, IQN Projekt*, Kassel: Universität Kassel, 15–26.
- Rajović i Radulović 2007: B. Рајовић, Ј. Радуловић, Како наставници опажају своје иницијално образовање: На који начин су стицали знања

и развијали компетенције, Настава и васпитање, 56(4), 413–434. / V. Rajović, L. Radulović, Kako nastavnici opažaju svoje inicijalno obrazovanje: Na koji način su sticali znanja i razvijali kompetencije, *Nastava i vaspitanje*, 56(4), 413–434.

Službeni glasnik 2011: Službeni glasnik, Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја, 5/2011, [<https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Правилник-о-стандардима-компетенција-за-професију-наставника-и-њиховог-професионалног-развоја.pdf>], 3. 12. 2022. / Službeni glasnik, *Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja*, 5/2011, [<https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Правилник-о-стандардима-компетенција-за-професију-наставника-и-њиховог-професионалног-развоја.pdf>], 3. 12. 2022.

Službeni glasnik 2021a: Službeni glasnik, Закон о основама система образовања и васпитања, 88/2017-3. [<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/88/1/reg>], 3. 12. 2022. / Službeni glasnik, *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, 88/2017-3. [<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/88/1/reg>], 3.12.2022.

Službeni glasnik 2021b: Službeni glasnik, Правилник о врсти стручне спреме наставника и стручних сарадника у основној школи, 11/2012, 15/2013, 2/2016, 10/2016, 11/2016, 2/2017, 3/2017, 13/2018, 11/2019, 2/2020, 8/2020, 16/2020, 19/2020, 3/2021 и 4/2021. [http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2021_05/PG_004_2021_001.htm], 3.12.2022. / Službeni glasnik, *Pravilnik o vrsti stručne spreme nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi*, 11/2012, 15/2013, 2/2016, 10/2016, 11/2016, 2/2017, 3/2017, 13/2018, 11/2019, 2/2020, 8/2020, 16/2020, 19/2020, 3/2021 и 4/2021. [http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2021_05/PG_004_2021_001.htm], 3.12.2022.

Vučo 2014: J. Vučo, Двојезична настава страних језика у Србији. У Ј. Филиповић, О. Дурбаба (ур.), *Језици у образовању и језичке образовне политике* (107–153). Београд: Филолошки факултет. / J. Vučo, *Dvojezična nastava stranih jezika u Srbiji*. У Ј. Filipović, О. Durbaba (ur.), *Jezici u obrazovanju i jezičke obrazovne politike*. Београд: Филолошки факултет.

Tijana Gaši
Milica Popović

PRE-SERVICE FOREIGN LANGUAGE TEACHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA: THE OPINIONS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY PROFESSORS

Summary

According to the current legal regulations of the Republic of Serbia, teachers employed in primary and secondary schools must obtain a certain level of education (MA degree) that meets predefined requirements (30 credits in psychological, pedagogical and teaching methodological subjects). Therefore, we believe that the opinions of university professors who educate the future teaching staff are of vital importance for the quality of foreign language teaching. The primary goal of this paper is to gain insight into the importance and organization of initial teacher education of foreign language teachers from the perspective of university professors engaged in language teaching courses at universities in the Republic of Serbia. Through an online anonymous questionnaire, we investigate professors' points of view regarding the current trends in the initial education of foreign language teachers and their possibility of acquiring the necessary teaching competencies. The focus of the paper is exclusively on the foreign language teaching methodology courses at universities that educate future foreign language teachers. The foreign languages that are relevant for this research are those taught in primary and secondary schools in the Republic of Serbia, namely English, German, Russian, French, Spanish and Italian. Based on the results of the survey, we analyze the organization of the existing language teaching oriented university courses, as well as the necessity to reconcile them with modern language education policies and planning.

Keywords: language education policy, initial teacher education, foreign languages, foreign language teaching methodology

Prilozi

Prilog A

Tabela 1 - Broj ispitanika prema visokoškolskoj ustanovi u kojoj su zaposleni i prema glavnom jeziku katedre

Visokoškolska ustanova / strani jezik 1	engleski jezik	francuski jezik	španski jezik	italijanski jezik	nemački jezik	ruski jezik	Broj ispitanika po visokoškolskoj ustanovi
Alfa BK Univerzitet	1	/	/	/	/	/	2
Filološki fakultet u Beogradu	1	-	2	1	1	-	5
Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici	2	/	/	/	/	1	1
Filozofski fakultet u Nišu	2	1	/	/	2	-	5
Filozofski fakultet u Novom Sadu	5	-	-	-	1	1	7
FILUM u Kragujevcu	2	0	2	1	1	/	2
Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru	1	/	/	/	-	/	6
Univerzitet Singidunum	2	/	1	/	/	/	1
Ukupno	16	1	2	5	2	5	31

1 Znak (-) korišćen je u situacijama kada na datoj visokoškolskoj ustanovi postoji katedra ili odelak za dati jezik, ali nije bilo ispitanika. Znak (/) korišćen je u situacijama kada se dati jezik ne može studirati.

Inicijalno obrazovanje nastavnika stranih jezika...

Tabela 2 - Nazivi metodičkih predmeta prema visokoškolskoj ustanovi i glavnom jeziku katedre

Ustanova	Strani jezik	Naziv predmeta
Alfa BK Univerzitet	engleski	Metodičke teorije u filologiji Osnovi metodike nastave engleskog jezika
Filološki fakultet u Beogradu	engleski	Metodika nastave engleskog jezika 1 Nastava engleskog jezika i kultura (MAS)
Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici	italijanski	Primenjena lingvistika i nastava italijanskog jezika 1 i 2 Didaktika italijanskog jezika 1 i 2 CLIL i nastava stranog jezika Metodička praksa: hospitovanje Primenjena lingvistika i glotodidaktika (OAS) Didaktika i metodika nastave nemačkog jezika (OAS) Interkulturalna glotodidaktika (MAS) Metodička praksa - hospitovanje (MAS)
	nemački	Primenjena lingvistika i nastava nemačkog jezika (DAS) Primenjena lingvistika i nastava španskog 1 i 2
	španski	Specijalne teme iz sociolingvistike (Jezičke politike i jezičke obrazovne politike) Primenjena lingvistika i nastava španskog jezika 1 i 2 Specijalne teme iz primenjene lingvistike, Metodička praksa: hospitovanje (po trenutno akreditovanom programu)
	ruski	Metodika nastave ruskog jezika 1 i 2 Metodička praksa
Filozofski fakultet u Nišu	engleski	Metodika nastave engleskog jezika 1 i 2 Izgovor u nastavi stranog jezika Testiranje u nastavi stranog jezika Kreiranje materijala za nastavu stranog jezika Nastava stranog jezika na ranom uzrastu Primenjena lingvistika
	francuski	Didaktika i metodika nastave francuskog jezika 1 Metodika nastave francuskog jezika 2, 3, 4 Igra i igrovne aktivnosti u nastavi francuskog jezika Interkulturalnost u nastavi francuskog jezika
	nemački	Metodika nastave nemačkog jezika 1 i 2 (OAS) Savremeni nemački jezik

Filozofski fakultet u Novom Sadu	engleski	<p>Interkulturalna komunikacija Primenjena lingvistika Usvajanje drugog jezika Metodika nastave engleskog jezika 1 i 2 (OAS) Testiranje-metode i praksa (OAS) Metodika nastave engleskog jezika-metodička praksa (OAS) Nastava engleskog jezika na predškolskom i mlađem školskom uzrastu Glotodidaktički materijali u nastavi engleskog jezika Primenjena lingvistika (OAS) Individualne razlike u nastavi engleskog jezika (MAS) Primenjena lingvistika Individualne razlike u nastavi engleskog jezika</p>
	nemački	<p>Metodika nastave nemačkog 1 Metodika nastave nemačkog jezika 2 Mediji u nastavi nemačkog jezika Metodička praksa</p>
	ruski	<p>Metodika nastave ruskog jezika 1 (OAS) Metodika nastave ruskog jezika 2 (metodička praksa, OAS) Metodika nastave ruskog jezika 3 (MAS)</p>
Filozofski fakultet u Prištini	engleski	<p>Methodology of ELT Teaching English Pronunciation Metodika nastave engleskog jezika Nastava engleskog jezika i celoživotno učenje</p>
FILUM u Kragujevcu	engleski	<p>Pristupi i metode u nastavi engleskog jezika Učenje engleskog jezika kroz kompetencije i veštine Učenje engleskog jezika na ranom uzrastu Individualne razlike u nastavi engleskog jezika Testiranje i evaluacija u nastavi engleskog jezika Plan, Program i praksa u nastavi engleskog jezika Primenjena lingvistika (MAS)</p>
	italijanski	<p>Uvod u metodiku nastave stranih jezika Metodika nastave italijanskog jezika (po novoj akreditaciji Glotodidaktika italijanskog jezika 1 i 2)</p>
	nemački	<p>Didaktika nemačkog kao stranog jezika (OAS) Metodi u nastavi nemačkog kao stranog jezika (OAS) Didaktika strane književnosti (OAS) Produktivno orijentisana nastava nemačkog kao stranog jezika (OAS) Organizacija savremene nastave nemačkog kao stranog jezika (MAS) Stručna praksa u obrazovno-vaspitnim ustanovama (MAS)</p>
	španski	<p>Didaktika španskog jezika 1 Didaktika španskog jezika 2 Kompetencije i veštine u učenju stranih jezika Stručna praksa u vaspitno-obrazovnoj-instituciji (OAS i MAS) Metodi u nastavi stranih jezika Istraživačke metode u učenju i usvajanju stranih jezika</p>

Inicijalno obrazovanje nastavnika stranih jezika...

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru	engleski	Metodika nastave stranih jezika 1 i 2
Univerzitet Singidunum	engleski	Savremeni engleski jezik 1
	španski	ICT in Language Teaching

Tabela 3 - Broj profesora prema prosečnom broju studenata na metodičkim predmetima

Broj studenata	OAS	Broj studenata	MAS
do 20	12	do 10	14
do 50	12	do 30	7
do 80	3	do 50	1
ostali odgovori	4	ostali odgovori	9
Ukupno profesora	31		31

Tabela 4 - Izazovi u teorijskoj nastavi na metodičkim predmetima

Odaberite jedan ili više izazova u nastavi metodike sa kojima se susrećete.	broj	procenat
Nedovoljno vremena za razvoj svih neophodnih znanja pre stupanja u učionicu.	19	61,3%
Nedovoljna zainteresovanost studenata za nastavnički poziv.	13	41,9%
Nemogućnost objektivne evaluacije stečenih znanja i nastavničkih kompetencija.	8	25,8%
Nedovoljna zainteresovanost studenata za teorijski deo predavanja.	6	19,4%
Nedovoljno dostupne ažurirane literature.	4	12,9%
Prevelik broj studenata.	2	6,5%

Tabela 5 - Vrsta ustanove u kojoj se organizuje hospitanje

Navedite vrstu ustanove u kojoj se organizuje hospitanje.	broj	procenat
srednja škola	12	57,1%
osnovna škola	11	52,5%
osnovna ili srednja škola	10	47,6%
fakultet	4	19%
privatna škola jezika	3	14,3%

Tabela 6 - Izazovi u organizovanju i realizaciji hospicovanja u školama

Izdvojte poteškoće u okviru organizovanja i realizacije hospicovanja.	broj	procenat
nedostatak škola / ustanova za izvođenje prakse	10	47,6%
nedovoljno vremena za razvoj nastavničkih kompetencija koje smatrate neophodnim	8	38,1%
nezainteresovanost nastavnika mentora za ostvarivanje saradnje	6	28,6%
previše studenata	3	14,3%
nedostatak resursa	3	14,3%
nedovoljno studenata	2	9,5%

Prilog B

Anketa

prvi odeljak

1. Obeležite visokoškolsku ustanovu na kojoj ste zaposleni:

Filološki fakultet u Beogradu

Filozofski fakultet u Novom Sadu

FILUM u Kragujevcu

Filozofski fakultet u Nišu

Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru

Alfa BK Univerzitet

Univerzitet Singidunum

2. Koji je glavni strani jezik na katedri na kojoj predajete?

engleski

francuski

španski

nemački

italijanski

ruski

3. Koji su nazivi Vaših metodičkih predmeta?

4. Koliko studenata u proseku pohada Vaš predmet na osnovnim studijama? Ukoliko držite više od jednog predmeta, navedite broj studenata za svaki predmet na crtici za slobodan odgovor.

do 20

do 50

do 80

preko 80

5. Koliko u proseku pohada Vaš predmet na master studijama? Ukoliko držite više od jednog predmeta, navedite broj studenata za svaki predmet na crtici za slobodan odgovor.

do 10

do 30

do 50

6. Smatrate da Vaši studenti na metodičkim predmetima usvajaju:

deklarativna znanja o jeziku

deklarativna znanja o metodici i glotodidaktici

proceduralna znanja vezana za nastavu u školama

7. Smatrate da Vaši studenti na metodičkim predmetima usvajaju:

generičke/opšte pedagoško-psihološke kompetencije

predmetno-specifične kompetencije

digitalne kompetencije

8. Na osnovu dosadašnjih rezultata, Vaši studenti najlakše usvajaju:

deklarativna znanja o jeziku

deklarativna znanja o metodici i glotodidaktici

proceduralna znanja vezana za nastavu u školama

generičke/opšte pedagoško-psihološke kompetencije

predmetno-specifične kompetencije

digitalne kompetencije

9. Na osnovu dosadašnjih rezultata, Vaši studenti imaju poteškoća sa usvajanjem:

deklarativnih znanja o jeziku

deklarativnih znanja o metodici i glotodidaktici

proceduralnih znanja vezanih za nastavu u školama

generičkih/opštih pedagoško-psiholoških kompetencija

predmetno-specifičnih kompetencija

digitalnih kompetencija

10. Prilikom izbora literature, za Vaš predmet koristite:

Svoju autorsku literaturu u vidu monografija, radova, prezentacija.

Dostupne materijale na engleskom jeziku.

Dostupne materijale na stranom jeziku katedre/odseka.

Uvek i materijale na srpskom jeziku.

Materijale na stranom jeziku, jer smatram da nema dovoljno materijala na srpskom jeziku.

11. U okviru Vašeg predmeta koristite Zajednički evropski referentni okvir za jezike kao:

primarnu literaturu.
sekundarnu literaturu.
preporuku za čitanje.
Ne koristim.

12. Odaberite jedan ili više izazova u nastavi metodike sa kojima se susrećete.

Nedovoljna zainteresovanost studenata za nastavnički poziv.
Nedovoljna zainteresovanost studenata za teorijski deo predavanja.
Nemogućnost objektivne evaluacije stečenih znanja i nastavničkih kompetencija.
Nedovoljno dostupne ažurirane literature.
Nedovoljno vremena za razvoj svih neophodnih znanja pre stupanja u učionicu.
Prevelik broj studenata.

13. U nastavku možete ponuditi dodatno objašnjenje izazova u nastavi na metodičkom predmetu, kao i Vaš stav o potencijalnim rešenjima iznetih poteškoća.

14. Da li smatrate da je Vašim studentima – budućim profesorima potrebno polaganje predmeta pedagoške i psihološke orijentacije?

Da, ti predmeti već jesu obavezni u kurikulumu.
Da, ti predmeti su obavezni, ali ponuda nije velika.
Da, ali su predmeti izbornog karaktera i studenti ih retko biraju.
Da, ali smatram da treba da budu izbornog karaktera.
Ne, smatram da su metodički predmeti dovoljni za nastavu stranih jezika.
Ne, smatram da će ta znanja steći po zaposlenju i za polaganje ispita za licencu.

15. Da li vaš predmet podrazumeva metodičku praksu / hospitovanje?

da
ne

drugi odeljak (pitanja koje se tiču isključivo predmeta koji podrazumevaju praksu u toku studija u obrazovnoj ustanovi.)

16. Metodička praksa se na Vašem Fakultetu obavlja:

na osnovnim studijama

na master studijama

17. Koliko ESPB kredita nosi predmet Metodička praksa i koliko traje?

18. Označite i eventualno dopišite aktivnosti koje su deo predmeta Metodička praksa:

hospitovanje

vođenje dnevnika metodičke prakse

predavanja

mikronastava

pokazni čas - jedan

pokazni čas - više od jednog

učestvovanje u nastavi kroz pregledanje i izradu testova i dodatnih aktivnosti

upoznavanje sa administrativnim delom nastavničkog posla

19. Navedite vrstu ustanove u kojoj se organizuje hospitovanje.

osnovna škola

srednja škola

osnovna ili srednja škola

fakultet

privatna škola jezika

20. Kako ostvarujete kontakte sa tim ustanovama vežbaonicama?

lični kontakti

dugogodišnja saradnja

lična inicijativa

21. Izdvojte poteškoće u okviru organizovanja i realizacije hospitovanja

nedovoljno studenata

previše studenata

nedostatak škola / ustanova za izvođenje prakse

nezainteresovanost nastavnika mentora za ostvarivanje saradnje

nedovoljno vremena za razvoj nastavničkih kompetencija koje smatrate neophodnim

nedostatak resursa

22. U nastavku možete ponuditi dodatno objašnjenje izazova u praktičnoj nastavi na metodičkom predmetu, kao i Vaš stav o potencijalnim rešenjima iznetih poteškoća.

Jovana Nikolić

Academy of Applied Studies

College of Hotel Management

TEACHING CULTURE AND ICC IN ESP IN THE CONTEXT OF THE HOSPITALITY INDUSTRY – STUDENTS' PERSPECTIVE

This paper aims to explore the attitudes of hospitality industry students towards the significance of cultural elements and Intercultural Communicative Competence (ICC). It also examines the necessity of incorporating cultural elements into the English for Specific Purposes (ESP) curriculum and assesses the intercultural sensitivity of the students of the College of Hotel Management in Belgrade. ICC is crucial for effective business communication in the hospitality sector. Therefore, the research seeks to enhance the ESP curriculum by considering students' attitudes and needs related to ICC in a business setting. The survey results indicate that students are interested in integrating cultural elements into ESP courses and recognize the importance of intercultural aspects. Additionally, they tend to adopt an ethnorelativistic perspective towards other cultures. Improving the curriculum to emphasize intercultural competence can better prepare students for the challenges they will face in their future careers.

Keywords: ICC, ESP, hospitality industry, intercultural sensitivity

---

^{*} Akademija strukovnih studija Beograd, Bulevar Zorana Đinđića 152A;
jovananikolic.va@gmail.com

1. Introduction

The hospitality and tourism industries constitute economic sectors that are fundamentally intercultural. Often described as a “people industry” (Kim and Spears 2022: 304), these sectors involve services provided by individuals (i.e., employees) to other individuals (i.e., customers) (Piasta 2007: 326, as cited in Grobelna 2015: 104). This highlights the essential role of communication in the hospitality industry and the overall success of hospitality enterprises. Studies show that communication is a critical component of managerial roles, with managers dedicating approximately 80% of their working hours to interactions with guests, superiors, and subordinates (Grobelna 2015: 106).

The hospitality and tourism industries have long been acknowledged for their inherent cultural diversity (Lee-Ross and Pryce 2010: 190). Effective management within the hospitality sector necessitates the implementation of flexible and inclusive management approaches. These approaches are crucial for ensuring employee satisfaction and fostering harmonious relationships among employees from diverse cultural backgrounds, as well as with guests.

Despite the emphasis on interculturality across various disciplines, Taylor and McArthur’s (2013: 13) study indicates that students training to become hospitality managers frequently exhibit insufficient knowledge of cultural differences, including customs and cuisine. Considering the importance of intercultural competence in this industry, it is essential to address English for Specific Purposes (ESP) within the hospitality sector from an intercultural perspective. This approach should equip students with pertinent cultural knowledge, enabling them to navigate unfamiliar environments effectively and enhance their intercultural competence.

Despite the increasing interest in the concept of interculturality and the recognized importance of the connection between language and culture (Kramsch 1993; Byram 1997; Deardorff (2006), English for Specific Purposes (ESP) teaching has traditionally been perceived as lacking cultural input. Incorporating cultural elements into ESP courses is deemed essential to adequately prepare students for contemporary business environments, particularly in fields such as the hospitality industry, where intercultural encounters are frequent.

Accordingly, the objective of this study is to ascertain whether students in the hospitality industry regard culture and intercultural competence as critical to their future professions and believe these elements should be integrated into the ESP curriculum. Furthermore, the study aims to examine students’ intercultural sensitivity from their own perspectives and to explore their understanding of the concepts of culture and cultural differences in general.

2. Culture and Intercultural Competence (ICC) in English for Specific Purposes (ESP)

Culture is a complex and multifaceted concept that various disciplines have attempted to define. Williams (1984: 87) describes it as “one of the three most complicated words in the English language.” Among the numerous definitions and classifications, culture can be understood as a part of the human-created environment, encompassing both material and subjective aspects (Triandis 2002: 3). Material culture includes tangible elements such as food, clothing, and tools, while subjective culture pertains to the way a specific community experiences its social environment. Additionally, Martyn Barrett (2013: 149–150) identifies a further category of culture, termed social culture. This category encompasses shared knowledge, beliefs, common memories, identities, attitudes, values, and practices that provide a collective framework through which a group connects with and comprehends the world.

Avramović (2008: 22) points out that cultural identity, which represents a form of collective and individual consciousness, behavior, and feelings of members of a particular community, manifests in three forms: the everyday, which includes food, housing, entertainment, clothing, etc.; the creative, which pertains to art and science; and the historical-political, which encompasses religion and power. The feeling of belonging to a particular community, as well as the awareness of differences, is shaped by religion, which plays a significant role in connecting members of a community (Avramović 2008: 65).

In the context of service industries such as the hospitality industry, for example, the religious aspect of an individual can shape the gastronomic offer of a hotel, which is why it is important to recognize and respect this part of the guest’s identity.

Šušnjić (2015: 202) emphasizes that culture as a whole has been dialogical since its inception: “A person converses with themselves, with God, with nature, with other people, with powerful ancestors, with foreign cultures... Conversation is a live/ly play of questions and answers.” Through prayer, historical research, scientific inquiry, and so on, a person arrives at new insights as well as new questions. Therefore, communication, language, and culture intertwine on a deep and profoundly complex, inseparable level.

The complex conceptualization of culture evokes the well-known iceberg metaphor, indicating that much of culture is hidden beneath the surface, revealing its inherent depth and complexity. Contemporary interpretations of culture, influenced by postmodern and poststructuralist theories, advocate for a non-essen-

tialist perspective. This perspective views culture as a heterogeneous and fluid entity that transcends national and ethnic boundaries. Non-essentialist views perceive culture as a multifaceted social force with characteristics that are difficult to define and distinguish. Cultures are dynamic and constantly interacting, and individuals may simultaneously belong to multiple cultures. Moreover, culture is intricately linked to discourse and can pertain to groups of any size (Holliday, Hyde and Kullman 2004: 4–5).

Given the complexity of culture, it is crucial to carefully and meaningfully focus on advancing students' intercultural competence skills within the context of ESP. ESP emphasizes target terminology and the development of communicative competence, typically through task-based activities and collaborative work. In the context of ESP teaching, one of the most important steps in course planning is to validate students' needs regarding the specific skills necessary for their future careers, with intercultural communicative competence (ICC) being one of them. Therefore, language educators should consider students' perspectives on language courses and specific aspects, such as the integration of cultural elements and the promotion of intercultural competence within the classroom.

Intercultural competence involves the ability to interact effectively with people from different cultures. It is “the appropriate and effective management of interaction between people who, to some degree or another, represent different or divergent affective, cognitive, and behavioral orientations to the world” (Spitzberg and Chagnon 2009: 7).

Numerous models aim to assess intercultural communicative competence (ICC). In an effort to systematize this complex topic and establish a common normative definition, Darla Deardorff (2006: 247) conducted research that provides a consensus definition of ICC as “communication and behavior that is both effective and appropriate when interacting across differences.” This intricate competence enables individuals to employ various strategies in intercultural exchanges, respecting cultural differences while maintaining an awareness of their own cultural background.

Through cultural exchange during the interaction of individuals from different cultural backgrounds, a specific space is created, where equality among participants and mutual understanding is facilitated. In the context of the classroom, the goal is to create this specific space, a kind of “third place” (Kramsch 1993) where linguistic and intercultural learning takes place. It is located “between and beyond the social order of their native culture and that of the target culture” (Kramsch 1993: 238). In this space, new subjective perspectives on culture, belonging,

and the world around us are created. The third place emerges from a dialogical process, during which the student creates their own meanings “that grow at the interstices between the cultures the learner grew up with and the cultures he or she is being introduced to” (Kramsch 1993: 236). For each and every student, this dynamic place that constantly changes “will be differently located, and will make different sense out at different times” (Kramsch 1999: 257). As House (2007: 19) exemplifies, “the intercultural speaker is the person who has managed to develop his or her own third way, in between the other cultures he or she is familiar with” and “who knows and can perform in both his and her native culture and in another one acquired at some later date.”

Intercultural communicative competence (ICC) is created through interaction and relationships with others. Concurrently, students should strive towards ethnorelativism, a phase in the development of intercultural sensitivity. According to Hammer, Bennett and Wiseman (2003), the *Developmental Model of Intercultural Sensitivity* delineates the stages individuals undergo in accepting other cultures. This progression moves from the stage of denying the existence of cultural differences (ethnocentrism) to recognizing and accepting these differences (ethnorelativism). Ideally, one reaches the integration phase within ethnorelativism, the final stage, where an individual has adopted multiple worldviews and can fluidly navigate different cultural perspectives (Hammer, Bennett and Wiseman 2003: 425). Before reaching the phase of integration, an individual goes through the phases of acceptance and adaptation within the scope of ethnorelativism. The former represents a phase in which people are willing to perceive others as different yet equally respected. However, it is important to emphasize that acceptance of differences is not the same as agreement with cultural differences. Certain differences may still be perceived as negative or undesirable. The latter (i.e., adaption) implies that the individual is willing to take on the perspective of the Other with empathy. Finally, the phase of integration allows for a profound understanding of cultural differences (Hammer, Bennett, and Wiseman 2003: 424–425).

In the context of intercultural education, creating conditions for comparing and contrasting cultures with mandatory reflection is crucial. Understanding culture at a deeper level is essential, moving beyond surface-level elements. However, research on cultural elements, ICC, and related concepts in the context of ESP in the hospitality industry is still limited, despite the necessity of studying and developing ICC in ESP classes due to contemporary needs.

3. Methodology

The participants of the study were students from the College of Hotel Management in Belgrade. A two-part questionnaire was administered to investigate their perception of the importance of intercultural competence (ICC) for their careers and whether they consider ICC an important part of the ESP curriculum. The first part of the questionnaire covered demographic information and the participants' background in English language learning and usage, such as years of study and opportunities to speak English daily. The second part assessed students' perceptions of ICC and intercultural sensitivity using a Likert scale. Students expressed their opinions on various statements from 1 (I do not agree at all) to 5 (I completely agree). Descriptive statistics was used to analyze the students' responses.

4. Results and Discussion

The sample consists of 99 students, including 56 male participants and 43 female participants. The respondents are students of the College of Hotel Management, with 77 first-year students and 22 second-year students. The average age of the students is 20.02 years.

Regarding the number of years that they have spent learning English, the majority of respondents (67) have been learning English for longer than 10 years; 27 respondents reported learning English for between 5 and 10 years, while only 5 respondents have been learning English for less than 5 years. The questionnaire demonstrated acceptable reliability with a Cronbach's alpha of 0.712.

Based on the data obtained through descriptive statistics, it could be concluded that students consider intercultural communicative competence (ICC) to be an important and necessary skill for their chosen career and that it should be addressed in classes through cultural elements. Jhaiyanuntana and Singhanat (2020: 229) and Yang et al. (2015: 108) reached comparable findings, highlighting participants' favorable perspectives on ICC.

This emphasizes the significance of intercultural communicative competence (ICC) within the hospitality industry and its integration into ESP classes, showing the need for more comprehensive and in-depth research on this pertinent yet currently underexplored subject. Based on the questionnaire, it could be concluded that there is an indication of awareness among students regarding the importance of ICC in this sector, as well as in the ESP curriculum. Moreover, only 3% of respondents believe that the introduction of cultural elements is unnecessary,

while 4% find it somewhat useful. The majority of respondents consider the introduction of cultural elements in ESP to be useful (49.5%), significant (27.3%), and extremely significant (16.2%), which further implies the recognition of the importance of ICC by hospitality students (Table 1).

Table 1. The Necessity of Introducing Cultural Elements into ESP Classes

	Frequency	Percent	Mean	Std. Deviation
Unnecessary	3	3.0	3.49	.919
Slightly necessary	4	4.0		
Necessary	49	49.5		
Very necessary	27	27.3		
Extremely necessary	16	16.2		

As shown in Table 2, besides the belief that the aspect of culture should be covered in class, the importance of ICC for students of the College of Hotel Management is especially reflected in the statements: (1) “It is extremely important for hospitality managers and hospitality professionals in general to respect the cultures of other nations,” which has a mean value of 4.48, and (2) “It is very important for hospitality students to study the culture of the language they are learning to ensure successful communication in intercultural (business) contacts” with a mean value of 4.37.

Similarly, Yang et al. (2015: 108) concluded in their study that respondents in the hospitality field are aware of the significance of ICC, with a mean value of 6.58.

The item from Table 2, “Comparing other cultures with my own helps me realize that there are differences that teach us to be more tolerant,” with a mean of 4.06, suggests that students have the capacity to respect other cultures by recognizing and accepting differences.

Yang et al. (2015: 108) reached a similar conclusion in their research, finding that the statement “understanding other cultures helps understand one’s own better” (M= 4.123) indicates that students develop respect for other cultures as well as their own. This view relies on the belief that the process of reflection is of the utmost importance for individuals in order to compare cultures thoroughly. Namely, in order for students to develop awareness of intercultural issues, they must acquire knowledge of the target culture and target language community and

then reflect this knowledge onto their own culture for comparison (McKay 2002: 83). Students should reflect on their own culture in addition to reflecting on other cultures (Byram 1995: 272). By doing so, students gain diverse perspectives that enhance their understanding and appreciation of each culture, along with their differences and similarities.

The items stated in Table 2, “I can notice differences between my culture and the target culture,” and the somewhat more complex item, “I can notice both good and bad aspects of my culture and the target culture,” which relativizes ethnocentrism and nationalism by highlighting both the good and bad aspects of the target and native cultures, also indicate students’ intercultural awareness, since the results might be interpreted as the students being aware that there are no superior or inferior cultures. These positive answers might correspond to the phase called *Minimization* from the abovementioned *Inventory*, which involves the belief that cultures are similar and universal. A person acknowledges the existence of cultural differences but also accepts the fact that, fundamentally, all people are the same (Hammer, Bennett and Wiseman 2003: 424–425). Although this phase still belongs to the spectrum of ethnocentrism, it is a great transition towards a deeper appreciation of differences, which could be found in ethnorelativistic phases. Another item that also indicates that students do appreciate different cultures and do not feel superior or inferior in relation to them is the item “I can learn a lot from members of other cultures” as well as “cultural differences are acceptable and normal“. These statements indicate that there might be respect for others and appreciation towards cultural differences. It could be concluded that students have demonstrated intercultural sensitivity based on their self-assessment. Furthermore, items indicating ethnocentrism have a lower mean compared to the items that promote ethnorelativism and tolerance. It is especially seen in items such as “I feel superior in the company of people from other cultures“ and “I don’t feel comfortable in the company of people from other cultures,” with the lowest means of 2.28 and 1.81, respectively.

However, it is interesting that the mediation skill was rated as underdeveloped, with a mean of 2.48. The reason for this may be seen in the belief that the students have not sufficiently developed this skill, or there might be a lack of understanding of the concept itself.

Table 2. Significant ICC Items

Item	Mean	Std. Deviation
It is extremely important for hospitality managers and hospitality professionals in general to respect the cultures of other nations	4.48	.747
It is very important for hospitality students to study the culture of the language they are learning to ensure successful communication in intercultural (business) contacts	4.37	.708
I can learn a lot from members of other cultures	4.30	.721
Cultural differences are acceptable and normal	4.29	.918
I can notice differences between my culture and the target culture	4.28	.783
I can notice both good and bad aspects of my culture and the target culture	4.09	.784
Comparing other cultures with my own helps me realize that there are differences that teach us to be more tolerant	4.06	.913
I prefer cultural content over grammar and vocabulary	3.73	1.067
Often when I talk to someone from another culture, I feel like a mediator	2.48	1.014
I feel superior in the company of people from other cultures	2.28	1.213
I don't feel comfortable in the company of people from other cultures	1.81	1.037

Furthermore, cultural elements can be considered motivating in acquiring the necessary skills, as well as grammatical and linguistic aspects. Namely, "... the cultural context is expected to shape motivation (i.e., cultural specificity). Values and beliefs shared by a cultural group will affect students' motivation to learn and educational outcomes" (Maehr and Nicholls 1980, as cited in Guay 2016: 157). In this regard, the item "I prefer cultural content over grammar and vocabulary" (Table 3) may indicate its interesting and stimulating nature and the curiosity it arouses in students. Essential factors in developing intercultural competence should include openness, respect for diversity, curiosity, and discovery. Only 2% of students completely disagree with the aforementioned statement, 10.1% disagree, 31.3% are undecided, while 26.3% agree and 30.3% completely agree (Table 3). However, this does not mean that students find the lexical and grammatical aspects to be unnecessary, but culture just might be associated with more interesting and stimulating content. Lexical and grammatical skills, on the one hand, and intercultural skills, on the other, are equally important. They are inseparable since culture is not considered simply a fifth skill. On the contrary, it is ever present in language teaching (Kramsh 1993: 1).

Table 3. Preference for Cultural Context over Grammar and Vocabulary

	Frequency	Percent	Mean	Std. Deviation
I strongly disagree	2	2.0	3.73	1.067
I disagree	10	10.1		
I'm not sure	31	31.3		
I agree	26	26.3		
I strongly agree	30	30.3		

The data obtained from the t-test (Table 4) of independent samples indicate that, at the overall test level, there are no significant differences between the genders of the respondents. However, a significant difference between genders is observed in the item “I can learn a lot from members of another culture” in favor of the female respondents ($M = 4.53$, $SD = 0.550$, $p = 0.003$), as well as in the item “Comparing other cultures with my own helps me realize that there are differences that teach us to be more tolerant,” also in favor of women ($M = 4.28$, $SD = 0.882$, $p = 0.36$), as could be seen in both Table 4 and Table 5. Eta squared for both items is 0.08, which indicates a small effect.

Table 4. T-test of Independent Samples – Gender Differences and Intercultural Sensitivity

Item	Gender	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% confidence of the difference	
									Lower	Upper
“Comparing other cultures with my own helps me realize that there are differences that teach us to be more tolerant.”	M	.481	.490	-2.124	97	.036	-386	.182	-747	-0.25
	F			-2.132		91.784				
“I can learn a lot from members of another culture.”	M	1.977	.163	-2.910	97	.004	-410	.141	-689	-130
	F					.003				

Table 5. Gender Differences and Intercultural Sensitivity

	Gender	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
“Comparing other cultures with my own helps me realize that there are differences that teach us to be more tolerant.”	M	56	3.89	.908	.121
	F	43	4.28	.882	.134
“I can learn a lot from members of another culture.”	M	56	4.13	.788	.105
	F	43	4.53	.550	.084

Despite the small effect, the abovementioned items might be seen from the perspective of empathy. Certain research indicates that women are more empathetic than men (Hoffman 1977; Eisenberg and Lennon 1983; Davis 1983). Namely, reflection on emotions and emotions of others is one of the key aspects of intercultural competence, which could be understood as “the ability to put yourself into someone else’s shoes, see the world the way they see it, and give it the meaning they give it based on the shared human experience” (Kramsch and Zhu 2016: 42). If a person is ready to learn from members of other cultures it means they are open towards newness and are ready for some reflection. Furthermore, understanding other people’s emotions might influence higher tolerance in individuals.

5. Conclusion and Limitations

It could be said that communication implies “the transition from the individual to the collective” and represents “the central phenomenon of culture,” while language in connection with culture could be interpreted as the “identity of a particular cultural group” (Šušnjić 2015: 144–145), since human language is a unique system of symbols that the members of a given culture adopt through the process of learning, which influences both culture and the process of thinking (Bojović 2020: 144). In order to better understand the thinking process of a given community and thereby avoid misunderstandings, conflicts, and disagreements, it is important, in the context of foreign language classes, to first familiarize students with the complexity of culture. In today’s world, interculturality is unavoidable, making it crucial to incorporate this aspect into education. This concept refers to the interaction of cultures where equality is maintained, allowing each culture to retain its uniqueness while coexisting (Šušnjić 2015: 444), which represents a crucial factor in promoting tolerance and mutual understanding among individuals from diverse cultural backgrounds.

The study investigates the perceptions of hospitality industry students regarding intercultural communicative competence (ICC). The findings indicate that students consider cultural elements crucial both for their future profession and

as integral content in ESP classrooms. Moreover, hospitality students exhibit a heightened level of intercultural sensitivity, as indicated by the self-assessment questionnaire, suggesting a need for ICC to be actively cultivated through the incorporation of cultural content in ESP courses.

The limitation of this research lies in the subjective nature of assessing intercultural competence solely through students' self-reports. To gain a more comprehensive understanding of students' attitudes and perceptions, future studies could expand by incorporating interviews to delve deeper into their viewpoints on ICC-related topics. Nonetheless, this study serves as a foundational step for further research, addressing a notable gap particularly in the context of Serbia and contributing to the broader discourse on ICC in educational settings.

References

- Avramović 2008: Z. Avramović, *Kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Barrett 2013: M. Barrett, *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences*. Council of Europe.
- Bojović 2020: B. Bojović, *Savremene studije kulture 1*. Beograd: Štampar Markarije.
- Byram 1995: M. Byram, Reflecting on "Intercultural Competence" in L. Breddella (ed.). Foreign Language Learning. In *Verstehen Und Verständigung Durch Sprachenlernen? Dokumentation Des 15. Kongresses Für Fremdsprachendidaktik Der Deutschen Gesellschaft Für Fremdsprachenforschung (DGFF), Gießen 4.-6. Oktober 1993*, 269–75. Bochum: Brockmeyer.
- Byram 1997: M. Byram, *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Davis 1983: M.H. Davis, Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113-126.
- Deardorff 2006: D. K. Deardorff, Assessing Intercultural Competence in Study Abroad Students. In M. Byram and A. Feng (eds.). *Living and Studying Abroad. Research and Practice*. Clevedon: Multilingual Matters: 232-256.
- Eisenberg and Lennon 1983: N. Eisenberg and R. Lennon, Sex differences in empathy and related capacities. *Psychological Bulletin*, 94(1), 100–131.
- Gobelna 2015: A. Gobelna, Intercultural Challenges Facing the Hospitality Industry. Implications for Education and Hospitality Management. *Journal of Intercultural Management*, 7 (3), 101–117. DOI 10.1515/joim-2015-0023
- Guay 2016: F. Guay, The virtue of culture in understanding motivation at

- school: Commentary on the special issue on culture and motivation. *Br J Educ Psychol.* 86(1),154-60. doi: 10.1111/bjep.12105.
- Hammer, Bennett and Wiseman 2003: M.R. Hammer, M.J. Bennett and R. Wiseman, Measuring intercultural sensitivity: The intercultural development inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 27 (4), 421–443.
- Hoffman 1977: M.L. Hoffman, Sex differences in empathy and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 54, 712-722.
- Holliday, Hyde and Kullman 2004: A. Holliday, M. Hyde, M. and J. Kullman, *Intercultural communication: An Advanced resource book*. London: Routledge.
- House 2007: J. House. What is an intercultural speaker? In E. A . Soler & M.P. Safont Jorda (Eds.), *Intercultural language learning and language use* (pp. 7-21). Dordrecht, The Netherlands: Springer. Retrieved from <http://www.springerlink.com/content/978-1-4020-5636-9#section=320018&page=1>
- Jhaiyanuntana and Singhanat 2020: A. Jhaiyanuntana and N. Singhanat, Intercultural Communication Challenges and Strategies for the Thai Undergraduate Hotel Interns, *PASAA*: 59 (1). .DOI: 10.58837/CHULA.PASAA.59.1.9
- Kim and Spears 2022: Y.H. Kim and D. Spears, Differing career expectations in the hospitality industry: a crosscultural study. *International Hospitality Review*, 36 (2), 304–321. DOI 10.1108/IHR-08-2020-0033
- Kramersch 1993: C. Kramersch, *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Kramersch and Zhu 2016: C. Kramersch & H. Zhu, Language and culture in ELT. U G. Hall (ur.), *The Routledge Handbook of English Language Teaching* (38 – 50). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Lee-Ross and Pryce 2010: D. Lee-Ross and J. Pryce, *Human Resources and Tourism: Skills, Culture and Industry*. Bristol, Buffalo, Toronto: Channel View Publications.
- McKay 2002: S.L. McKay, *Teaching English as an International Language: Rethinking Goals and Approaches*, Oxford: Oxford University Press.
- Spitzberg and Chagnon 2009: B.J. Spitzberg and G. Chagnon, Conceptualizing intercultural competence. In D. K. Deardorff (Ed.), *The SAGE Handbook of Intercultural Competence* (pp. 2–52). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Šušnjić 2015: Đ. Šušnjić, *Teorije kulture*. Beograd: Zavod ua udžbenike.
- Taylor and McArthur 2013: M. Taylor & L. McArthur, Cross-Cultural Knowledge, Attitudes and Experiences of Hospitality Management Students, *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 21 (4), pp. 6–14.

Triandis 2002: H.C. Triandis, Subjective Culture. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(2).<https://doi.org/10.9707/2307-0919.1021>

Williams 1984: R. Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fontana.

Yang et al. 2015: H. Yang, K. Reggie, W. Philips N. Steven, **An Empirical Study of Intercultural Communicative Competence: A Case Study of Hospitality Higher Education in China** *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 3 (5-6), 102-112 doi: 10.17265/2328-2169/2015.06.002

Jovana Nikolić

PODUČAVANJE KULTURE I IKK U NASTAVI ENGLLESKOG ZA POSEBNE NAMENE U KONTEKSTU UGOSTITELJSTVA IZ PERSPEKTIVE STUDENATA

Sažetak

Rad ima za cilj da ispita stavove studenata ugostiteljstva o značaju elemenata kulture i interkulturalne komunikativne kompetencije (IKK). Takođe ispituje potrebu za uključivanjem kulturnih elemenata u nastavu Engleskog jezika za posebne namene (ESP) i procenjuje interkulturalnu osetljivost studenata odseka Visoka hotelijerska škola u Beogradu. IKK je ključna za efikasnu poslovnu komunikaciju u sektoru ugostiteljstva. Stoga ovo istraživanje teži unapređenju nastavnog plana i programa Engleskog jezika za posebne namene uzimajući u obzir stavove i potrebe studenata u vezi sa IKK u poslovnom okruženju. Rezultati ankete pokazuju da su studenti zainteresovani za uvođenje elemenata kulture u ESP nastavu i prepoznaju važnost interkulturalnih aspekata. Takođe, pokazuju sklonost studenata ka etnorelativističkom pogledu na druge kulture. Unapređenje kurikuluma aspekta interkulturalne kompetencije može uticati na detaljniju pripremu studenata za izazove sa kojima će se suočavati u svom budućem zanimanju.

Ključne reči: IKK, ESP, ugostiteljstvo , interkulturalna osetljivost

СОЦИОЛИНГВИСТИКА

Ana D. Jovanović*

University of Belgrade

Faculty of Philology

Doctoral Student

DEAF WOMEN REPRESENTATION IN HISTORICAL MONOGRAPHS WRITTEN BY HEARING AUTHORS

This paper investigates the historical representation of Deaf women in both general and specialized historical texts. Despite their significant contributions, Deaf women are often overlooked, leading to a perception of their identities primarily as Deaf individuals rather than as women. This dual marginalization within both the Deaf community and broader society underscores systemic issues in historical scholarship. Major works by authors such as Sachs, Lane, and Baynton, although pivotal in documenting Deaf culture, frequently neglect the unique experiences and achievements of Deaf women. Key milestones, like the election of Gertrude Galloway as the first woman president of the National Association of the Deaf in the U.S. and the founding of Deaf Women United Inc. (DWU), are minimally explored, reflecting broader societal gender biases. This paper highlights the critical need for inclusive historical narratives that fully integrate the experiences of Deaf women. By documenting and acknowledging their unique challenges and contributions, we can foster a more comprehensive and equitable understanding of history, empowering Deaf women by validating their identities and achievements.

Keywords: Deaf women, historical representation, marginalization, Deaf Studies, gender bias.

---

* Studentski trg 3, Belgrade, 11000, Republic of Serbia; a.jovanovic@hotmail.com

Introduction

For centuries, women have been conscious of their deprivation, as Christine de Pizan highlighted in 1404 (trans. 1986). She believed that women unaware of their history were defenseless, whereas knowledge of their experiences made them resilient. In the mid-nineteenth century, American women began documenting their history, with Elizabeth Cady Stanton and Susan B. Anthony publishing six volumes of *History of Woman Suffrage* from 1881 to 1922 (Stanton et al. 1969). However, it was not until 1933 that historian Mary Beard called for a thorough analysis of women's historical experiences.

Five decades later, Gerda Lerner (1975) proposed four stages in writing women's history, progressing from individual contributions to a deeper, structural rethinking of history. Women's Studies evolved to enhance women's lives and address systemic denials of opportunity.

It is noteworthy that the field of Deaf Women's Studies emerged after developing a sense of historical consciousness. While women have long been aware of their societal position, exemplified by the 1848 Women's Suffrage Convention, the field of Women's Studies only began in San Diego in 1960. Similarly, Deaf people have long been aware of their historical experiences, but it was not until 1965, when Stokoe, Casterline, and Croneberg recognized American Sign Language (ASL) as a legitimate language, that a new sense of awareness emerged. Understanding the intricacies of ASL brought pride in their language, leading to a heightened historical consciousness among Deaf people and eventually the field of Deaf Studies (Katz 1996).

Deaf people, especially Deaf women, are rarely mentioned in history texts. This neglect prompts us to examine how marginalized groups are overlooked. Black Studies scholar Maulana Karenga asserts that "history is the struggle and record of humans in the process of humanizing the world, i.e., shaping it in their own image and interests" (2002).

While influential works on Deaf history and culture exist, they predominantly originate from the United States, and their perspectives are shaped largely by hearing male authors. This has resulted in a limited representation of Deaf women's unique experiences (Lane, Hoffmeister and Bahan 1996; Van Cleve and Crouch 1989; Baynton 1996). Comparable works focused specifically on the histories of Deaf women remain scarce outside the United States, particularly in Europe and other parts of the world (Monaghan et al. 2003; Ladd 2003). This gap in international Deaf historiography reinforces a U.S.-centric and male-oriented narrative that restricts a holistic understanding of Deaf women's roles in Deaf culture glo-

bally. Deaf Studies, as a discipline, is largely rooted in American scholarship, with seminal works like *Journey into the Deaf-World* (Lane, Hoffmeister, and Bahan 1996) and *A Place of Their Own* (Van Cleve and Crouch 1989) influencing how Deaf history is framed worldwide. This U.S.-centric influence has contributed to a lack of comparable works on Deaf women in Europe and elsewhere, further marginalizing their experiences.

This paper aims to address the persistent absence of Deaf women in both general and Deaf historiographies, a gap stemming from systemic biases that overlook their unique experiences at the intersection of gender and disability. By critically examining key American works—such as *Journey into the Deaf-World* (Lane, Hoffmeister and Bahan 1996), *A Place of Their Own* (Van Cleve and Crouch 1989), and *When the Mind Hears* (Lane 1984)—which represent the most influential yet male-dominated and U.S.-centric narratives in Deaf history—this study will highlight how these perspectives contribute to the marginalization of Deaf women’s stories. Given the scarcity of similar works outside the United States, particularly in Europe and other global regions (Monaghan et al. 2003; Ladd 2003), this analysis underscores the need for more inclusive, intersectional approaches in order to recover and validate the experiences and contributions of Deaf women.

Emergence of Deaf Women’s Studies

The emergence of Deaf Women’s Studies has been driven by the need to highlight the unique experiences and contributions of Deaf women. This interdisciplinary field explores the intersections of gender and deafness, addressing the dual marginalization faced by deaf women and promoting their visibility within both the deaf community and the broader society. By documenting and celebrating the achievements of deaf women, this field provides a crucial counter-narrative to dominant cultural discourses that often overlook or misrepresent their lives and contributions.

This development can be better understood through the example of African American struggle for recognition and equality. African Americans experienced significant deprivation of their history and cultural heritage, which catalyzed the Civil Rights Movement aimed at reclaiming their past and fostering social awareness. Consequently, Black Studies emerged as a vital means of preserving and celebrating African American heritage, history, and contributions, offering a counter-narrative to the dominant cultural discourse (Karenga 2002). This movement paved the way for the establishment of other interdisciplinary fields, such

as Women's Studies, Disability Studies, and Indigenous Studies. Each of these fields developed out of the necessity to shed light on the lives, struggles, and achievements of historically marginalized groups who had been denied equal opportunities.

Women's Studies, for example, evolved to enhance women's lives and address the systemic denial of equal opportunities, as noted by historian Gerda Lerner (1994). These fields collectively aimed to foster a more inclusive and accurate understanding of history and society.

Studies of Deaf women began to gain academic attention in the 1990s, reflecting broader societal movements towards inclusivity and recognition of diverse experiences. In 1993, Vicki Hurwitz offered the first Deaf Women's Studies course at the National Technical Institute for the Deaf (NTID) as part of her master's degree program in social work (Kelly 2016). This pioneering course marked a significant step towards acknowledging and examining the unique experiences of Deaf women.

In 1996, Genie Gertz introduced another Deaf Women's Studies course at California State University Northridge (Kelly 2016). Gertz identified a critical gap in the field of Deaf Studies, noting that the experiences of Deaf women were often overlooked. Her course provided a multidisciplinary analysis, exploring the roles and contributions of Deaf women within both the Deaf community and the broader American society. This approach not only highlighted the intersectionality of gender and disability but also emphasized the importance of understanding the diverse experiences within the Deaf community.

Inspired by the efforts of Hurwitz and Gertz, Arlene Blumenthal Kelly launched the first Deaf Women's Studies course at Gallaudet University in 1997 (Kelly 2016). Kelly's work continued to build on the foundation laid by her predecessors, further expanding the academic exploration of Deaf women's experiences and their contributions to society. These courses and the scholarship they generated played a crucial role in elevating the visibility of Deaf women and fostering a deeper understanding of their unique challenges and achievements.

The emergence of these courses and the broader field of Deaf Women's Studies reflect a growing recognition of the need for inclusive histories that honor the diverse experiences of all people. By bringing the stories of Deaf women to the forefront, scholars and activists challenge the traditional narratives that have long excluded marginalized voices. This movement not only enriches our understanding of history but also empowers the communities whose stories are being told, fostering a sense of pride, identity, and agency.

Representation of Deaf Women in Historical Contexts

In discussing the marginalization of Deaf women in historical monographs, it is essential to consider both historians' intellectual biases and the methodological challenges inherent in researching historically marginalized groups. As Castañeda (1990) argues, historical records often reflect the perspectives of dominant groups, leading to the exclusion of marginalized voices such as Deaf women. The absence of these narratives is not simply due to missing archives but also reflects power structures that historically controlled the creation and preservation of records (Castañeda 1990).

Similarly, Lerner (1975) highlights the limitations of traditional historical methodologies in recognizing women's contributions, especially for those who face intersectional marginalization due to gender and disability. Lerner's concept of compensatory history calls on historians to actively recover the stories of women within existing records, while contribution history underscores the importance of documenting women's roles in shaping society. Compensatory history involves adding women back into historical accounts from which they have been omitted, while contribution history focuses on highlighting the achievements and influences of women throughout history (Lerner 1975). These challenges apply acutely to Deaf women, whose experiences remain at the margins of both Gender Studies and Deaf Studies (Kelly 2016). As Blumenthal-Kelly (2016) argues, the persistent invisibility of Deaf women's narratives reflects not only intellectual bias but also structural issues within the historical discipline, where sources related to Deaf women are difficult to locate or interpret.

This problem necessitates a shift toward alternative methodologies—including oral histories, community records, or non-traditional archives—to bridge the gaps left by conventional historical documentation (Castañeda 1990; Karenga 2002). By recognizing both the challenges of source availability and the limitations of past historiographical practices, we gain insight into why Deaf women's stories have remained largely untold.

Some scholars argue that the scarcity of Deaf women's narratives is due to a lack of available sources rather than intentional exclusion. They suggest that historical records are limited because Deaf women faced barriers to education and public life, resulting in fewer documented achievements (Padden and Humphries 2005). However, this perspective overlooks the systemic factors that have suppressed Deaf women's voices and contributions. By acknowledging these systemic issues, historians can take proactive steps to uncover and highlight Deaf women's stories.

The exclusion of Deaf women from historical texts reflects the complex ways in which gender and disability intersect, creating unique forms of marginalization. While Crenshaw (1989) developed the concept of intersectionality to describe the overlapping oppressions faced by Black women, her framework has since been extended to explore how multiple marginalized identities—such as gender, race, and disability—interact to shape individual experiences (Garland-Thomson 2005). Applying this framework to the study of Deaf women reveals that they experience exclusion not only as women but also as Deaf individuals within both broader society and the Deaf community.

The most prominent American monograph with a Deaf historical perspective is *Journey into the Deaf-World* (Lane, Hoffmeister and Bahan 1996). Although foundational in its overview of Deaf culture and community, the text dedicates only a single paragraph to Deaf women's historical status, noting:

Although there are many forces that bind Deaf people together in the DEAF-WORLD, there is also discrimination when it comes to gender and sexual orientation, ethnicity, and disability. Thus, women did not gain equal standing with men in the DEAF-WORLD for a long time ... Nevertheless, stereotypes about women endure in the DEAF-WORLD, as they do in our larger society. (Lane, Hoffmeister, and Bahan 1996: 162)

This limited focus exemplifies a trend within Deaf historiography to emphasize Deaf men's contributions, often sidelining the distinct experiences and achievements of Deaf women (Ladd, 2003). In contrast, European Deaf historiography often focuses on institutional histories or the development of Deaf education, focusing on figures like Abbé de l'Épée in France or Laurent Clerc in the U.S., rather than on the lived experiences of the Deaf community (Monaghan et al. 2003; Ladd 2003).

Lane's earlier work, *What the Mind Hears* (1984), similarly overlooks Deaf women's narratives. Although Lane briefly acknowledges a few Deaf and Deaf-Blind women, he frames their stories as secondary to broader themes, acknowledging the gap yet failing to fill it. Reflecting on his limitations as a hearing man, Lane admits:

Never have I felt my limitations as a historian more keenly than at this moment ... Many women have been kept in servitude by some relative; coarsely clad, faithful and diligent in labor ... they live and die knowing little of the outer world, and it records nothing of them" (Lane 1984: 384).

This admission underscores the limitations of male, hearing-centered perspectives in capturing Deaf women's lived experiences. In regions like Asia and

Africa, Deaf history is often studied within broader disability narratives, with gender-specific accounts largely absent. In Japan and South Africa, for example, Deaf histories prioritize language rights and accessibility issues, with few works examining Deaf women's distinct experiences (Nakamura 2006; Kusters 2017).

Historians Van Cleve and Crouch (1989) have written a widely read and popular historical account of the development of the American Deaf community. Still, this text was written from a hearing male perspective. They do not mention Deaf pioneering women nor their contributions to society or Deaf culture. They mostly focus on the position of the Deaf community and highlight the male figures and their undertakings.

Similarly, Oliver Sacks's *Seeing Voices: A Journey into the World of the Deaf* (1989) discusses sign language and Deaf culture's visibility without acknowledging the contributions or unique experiences of Deaf women. These omissions perpetuate the invisibility of Deaf women within Deaf cultural history, leaving significant gaps in understanding the intersection of gender and Deaf identity.

Scholars in the field have also observed these gender gaps: Paddy Ladd (2003), in *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood*, notes that Deaf Studies often lack diversity, overlooking women and other marginalized groups. Monaghan et al. (2003) acknowledge in *Many Ways to Be Deaf* that while international perspectives on Deaf culture are expanding, they still frequently omit Deaf women's stories.

Additionally, Baynton's *Forbidden Signs: American Culture and the Campaign Against Sign Language* (1996) examines the cultural repression of sign language in the United States, highlighting male advocates but neglecting to discuss how these dynamics specifically impacted Deaf women. Comparable works that explore the lives of Deaf women do not have equivalents in Europe or other global regions, underscoring an international gap in Deaf historiography that limits understanding of Deaf women's roles worldwide (Monaghan et al. 2003; Kusters 2017). Unlike fields such as Women's Studies, where extensive efforts have been made to recover women's voices across cultures, Deaf historiography lacks parallel initiatives specifically dedicated to Deaf women, especially outside the United States.

Conclusion

The underrepresentation of Deaf women in historical and cultural narratives underscores a significant gap within both Gender and Deaf Studies. As scholars such as Blumenthal-Kelly (2016) and Ladd (2003) have noted, Deaf women remain largely invisible within mainstream and Deaf-centric historiographies. Influential texts within Deaf Studies often prioritize male voices and U.S.-centric perspectives, perpetuating a narrative that sidelines the contributions of Deaf women. The lack of international works focused on Deaf women (Monaghan et al. 2003; Kusters 2017) further exacerbates this gap, reinforcing a restricted view of Deaf history that fails to encompass the unique experiences of Deaf women worldwide.

As demonstrated through the efforts of scholars like Hurwitz (1993), Gert (1996), and Kelly (2016), Deaf Women's Studies has gradually emerged as a crucial field dedicated to addressing this oversight. By focusing on the intersections of gender and deafness, this field challenges dominant historical methodologies that traditionally overlook marginalized groups, calling for more inclusive approaches (Castañeda 1990; Lerner 1975). Scholars in this field advocate for alternative methodologies to reconstruct the stories of Deaf women whose experiences have been systematically excluded from the historical record (Castañeda 1990; Karenga 2002).

This paper calls for a concerted effort within Deaf Studies to adopt a more intersectional approach that acknowledges the voices of Deaf women, following the framework of intersectionality introduced by Crenshaw (1989) and extended to Disability Studies by Garland-Thomson (2005). Doing so would not only enrich the field but also foster a more comprehensive and nuanced understanding of Deaf culture and history. Future scholarship should aim to recover Deaf women's stories across cultures, challenging the U.S.-centric and male-dominated narratives that currently prevail (Ladd 2003; Monaghan et al. 2003).

References

- Bayton 1996: D. Baynton, *Forbidden Signs: American Culture and the Campaign Against Sign Language*. University of Chicago Press.
- Beard 1933: M. Beard, *Woman as Force in History*. New York: Macmillan.
- Blumenthal-Kelly 2016: A. Blumenthal-Kelly, Perspectives on Deaf Women's History and Contributions. In M. Kelly (ed.), *Studies in Deaf Women's History*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Castañeda 1990: A. Castañeda, Compensatory and Contribution Histories in

- Understanding Marginalized Groups. *Journal of Historical Methods*, 24(3), 219–238.
- Crenshaw 1989: K. Crenshaw, Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.
- Garland-Thomson 2005: R. Garland-Thomson, Disability and the Theory of Intersectionality. In L.J. Davis (ed.), *The Disability Studies Reader* (pp. 73–87). New York: Routledge.
- Gertz 1996: G. Gertz, Intersectionality of Gender and Disability in Deaf Women's Studies. *American Annals of the Deaf*, 141(4), 457–468.
- Hurwitz 1993: V. Hurwitz, *Introduction to Deaf Women's Studies Course Curriculum*. Rochester: National Technical Institute for the Deaf.
- Karenga 2002: M. Karenga, *Introduction to Black Studies*, 3rd ed. Los Angeles: University of Sankore Press.
- Katz 1996: C.K. Katz, A Comparative Analysis of Deaf, Women, and Black Studies. In *Deaf Studies IV Conference Proceedings: Visions of the Past – Visions of the Future*. Washington, D.C.: Gallaudet University College for Continuing Education.
- Kelly 2016: A.B. Kelly, Deaf HERstory: Making Strides. *Sign Language Studies*, 17(1), 122-129.
- Kusters 2017: A. Kusters, Deaf Space in Sub-Saharan Africa: Insights from Ghana, Kenya, and South Africa. In A. Kusters, M. De Meulder, and D. O'Brien (eds.), *It's a Small World: International Deaf Spaces and Encounters*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Ladd 2003: P. Ladd, *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Lane 1984: H. Lane, *When the Mind Hears: A History of the Deaf*. New York: Vintage.
- Lane, Hoffmeister and Bahan 1996: H.L. Lane, R. Hoffmeister, B.J. Bahan, *A Journey into the Deaf-world*. Dawn Sign Press.
- Lerner 1975: G. Lerner, Placing Women in History: Definitions and Challenges. *Feminist Studies*, 5, 14-6. DOI: 10.2307/3518951.
- Lerner 1994: G. Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteen-Seventy*. New York: Oxford University Press.
- Monaghan, Schmalting, Nakamura and Turner 2003: L. Monaghan, C. Schmalting, K. Nakamura, and G.H. Turner, *Many Ways to Be Deaf: International*

- Variation in Deaf Communities*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Nakamura 2006: K. Nakamura, *Deaf in Japan: Signing and the Politics of Identity*. Ithaca: Cornell University Press.
- Padden and Humphries 2005: C. Padden and T. Humphries, *Inside Deaf Culture*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pizan 1982: de C. Pizan, *The Book of the City of Ladies* (E.J. Richards, Trans.). New York: Persea. (Original work published 1404).
- Sacks 1989: O. Sacks, *Seeing Voices: A Journey into the World of the Deaf*. Berkeley: University of California Press.
- Stanton, Anthony, Gage and Harper 1969: E.C. Stanton, S.B. Anthony, M.J. Gage, I.H. Harper, *History of Woman Suffrage*. New York: Arno Press.
- Stokoe, Croneberg and Casterline 1965: W.C. Stokoe, C.G. Croneberg, D.S. Casterline, *A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles*. Washington, D.C.: Gallaudet College Press,
- Van Cleve and Crouch 1989: J. Van Cleve, B. Crouch, *A Place of Their Own: Creating the Deaf Community in America*. Washington. D.C.: Gallaudet University Press.

Ана Д. Јовановић

РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА ГЛУВИХ ЖЕНА У ИСТОРИЈСКИМ МОНОГРАФИЈАМА ЧУЈУЋИХ АУТОРА

Сажетак

Овај рад истражује историјску заступљеност глувих жена у општим и специјализованим историјским текстовима. Упркос њиховом значајном доприносу, глуве жене се често занемарују, што доводи до перцепције њиховог идентитета првенствено као глувих појединаца, а не као жена. Ова двострука маргинализација и унутар заједнице глувих и ширег друштва наглашава системске проблеме у историјској науци. Главни радови аутора као што су Сакс, Лејн и Бејнтон, иако су кључни у документовању културе глувих, често занемарују јединствена искуства и достигнућа глувих жена. Кључне прекретнице, попут избора Гертруде Галовеј за прву жену председницу Националне асоцијације глувих у САД и оснивање удружења *Deaf Women United Inc. (DWU)*, су минимално истражене, одражавајући шире друштвене родне предрасуде. Овај рад наглашава критичну потребу за инклузивним историјским наративима који у потпуности интегришу искуства глувих жена. Документовањем и признавањем њихових јединствених изазова и доприноса, можемо подстаћи свеобухватније и правичније разумевање историје, оснажујући глуве жене потврђивањем њиховог идентитета и достигнућа.

Кључне речи: глуве жене, историјска репрезентација, маргинализација, студије глувих, родна пристрасност

ПРИКАЗ

Maja Ivančević Otanjac*

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju

PRIKAZ REČNIKA I GLOSARA ENGLESKOG JEZIKA STRUKE ZA STUDENTE SPECIJALNE EDUKACIJE I REHABILITACIJE

Savladavanje stručne terminologije je jedan od osnovnih ciljeva nastave stranog jezika struke, pa je i pronalaženje i upotreba odgovarajućih rečnika kao referentne literature u izvođenju nastave neprocenjiva. Cilj ovog rada je da prikaže postojeće jednojezične i dvojezične rečnike i glosare iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije i ukaže na njihove prednosti i mane, u skladu sa potrebama studenata prve godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Pored toga, rad jasno ukazuje na potrebu kreiranja modernog, adekvatnog i pristupačnog rečnika iz ove oblasti, koji bi zadovoljio potrebe ciljne grupe studenata i koji bi se koristio kao pomoćno nastavno sredstvo u okviru izvođenja nastave engleskog jezika struke.

Ključne reči: rečnik, glosar, engleski jezik struke, specijalna edukacija i rehabilitacija

---

* majaotanjac@fasper.bg.ac.rs

Uvod

Uloga rečnika kao referentne literature u nastavi stranih jezika je višestruka. Pored toga što predstavlja glavni izvor učenja vokabulara i usvajanja različitih jezičkih kompetencija, upotreba rečnika podstiče autonomnost u učenju, s obzirom da studenti rečnike većinom koriste samostalno prilikom učenja leksike (Stanojević Gocić 2016). Kako je usvajanje stručnog vokabulara jedan od osnovnih ciljeva nastave stranog jezika struke, pa su samim tim i ovakvi nastavni programi pre svega leksički (Ivančević Otanjac 2014), upotreba stručnih rečnika u ove svrhe je neprocenjiva. Stručni rečnici su osnovni resursi za savladavanje stručne terminologije prilikom učenja stranog jezika za posebne namene (Glušac i Milić 2021). U nastavi engleskog jezika struke na univerzitetskom nivou posebnu pažnju treba posvetiti potrebama potencijalnih korisnika, odnosno studenata. Za razliku od nastavnih programa opšteg engleskog jezika, koji polaze od analize samog jezika, nastavni programi engleskog jezika za posebne namene se baziraju na analizi potreba učenika (Ričards 2001). U tom smislu, prilikom odabira odgovarajućeg rečnika engleskog jezika struke kao nastavnog sredstva, treba voditi računa o jezičkim kompetencijama studenata, njihovom nivou znanja opšteg engleskog jezika i opsegu vokabulara, stručnim oblastima koje treba da budu obuhvaćene, situacijama u kojima će studenti koristiti stručnu terminologiju, vrsti rečnika koji je studentima potreban (jednojezični ili dvojezični) i pristupačnosti odabranog rečnika (štampano ili digitalno izdanje). U skladu s tim, glavni cilj ovog prikaza je da predstavi postojeće rečnike i glosare engleskog jezika struke za studente specijalne edukacije i rehabilitacije, imajući u vidu njihove potrebe.

Ciljna grupa, odnosno potencijalni korisnici rečnika i glosara koji će biti pomenuti u ovom prikazu su studenti prve godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER) Univerziteta u Beogradu, koji pohađaju nastavu iz engleskog jezika struke u prvom i drugom semestru. Rezultati istraživanja sprovedenog 2020. i 2021. godine pokazuju da je većina ovih studenata (ukupno 62,6%) na A2 – B1 nivou opšteg engleskog jezika (Savet Evrope 2001) i da ih je većina učila engleski samo u osnovnoj i srednjoj školi (Ivančević Otanjac 2021). Studenti FASPER-a mogu studirati jedan od tri ponuđena studijska programa:

- Defektologija, koja obuhvata pet modula: Motoričke smetnje i poremećaji, Prevencija i tretman poremećaja ponašanja, Smetnje i poremećaji vida, Smetnje i poremećaji sluha i Senzomotoričke smetnje i poremećaji
- Logopedija
- Specijalna edukacija i rehabilitacija osoba sa teškoćama u mentalnom razvoju

Engleski jezik struke je obavezan predmet za studente prve godine na svim studijskim programima i modulima. Studenti svih studijskih grupa slušaju engleski jezik zajedno, pa samim tim nastavni plan i program, kao i odabir stručnog vokabulara, moraju zadovoljavati potrebe svih studenata FASPER-a. Između ostalog, cilj samog predmeta je da studentima približi stručnu terminologiju na engleskom jeziku iz užih oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije koje se izučavaju na fakultetu, kako bi kasnije samostalno mogli da koriste stručnu literaturu na engleskom jeziku i odgovarajuću terminologiju u svojim istraživanjima.

Kada je u pitanju vrsta rečnika i njihova pristupačnost, skorija istraživanja navode da studenti većinom koriste digitalne dvojezične rečnike i nepouzdate besplatne prevodilačke alate, dostupne na internetu u cilju brzog pronalaženja značenja reči, da retko koriste štampane i jednojezične rečnike, a da najređe konsultuju stručne rečnike (Stanojević Gocić, 2016; Glušac i Milić 2021; Knežević i dr. 2021). Razlozi za sve ređu upotrebu rečnika u nastavi engleskog jezika struke na fakultetima su brojni i uključuju različite faktore, od već pomenute sklonosti studenata da na najbrži i najlakši način, odnosno putem onlajn prevodilačkih alata, dođu do tražene reči, preko relativno malog broja kvalitetnih i modernih rečnika, naročito kada su u pitanju specijalizovani i terminološki rečnici (Prčić 2018), do načina rada samih nastavnika, koji u nedovoljnoj meri koriste rečnike kao nastavna sredstva (Knežević i Halupka-Rešetar 2020; Glušac i Milić 2020). Savremena istraživanja ukazuju na potrebu obuke i studenata i nastavnika u vezi s korišćenjem rečnika kao obaveznog nastavnog sredstva (Glušac i Milic 2020; Glušac i Milić 2021), kao i na potrebu podizanja svesti nastavnika o prednostima upotrebe rečnika u okviru izvođenja nastave engleskog jezika struke (Knežević i Halupka-Rešetar 2020) i ulozi koju imaju u razvijanju leksikografskih navika i kompetencija studenata (Brajović 2021).

Cilj ovog rada je da prikaže postojeće jednojezične i dvojezične rečnike i glosare iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije, kao i da ukaže na potrebu kreiranja modernog, sveobuhvatnog i pristupačnog rečnika za studente prve godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.

Prikaz postojećih engleskih rečnika i glosara iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije

Engleski rečnici i glosari iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije prikazani u nastavku podeljeni su u tri grupe:

- 1) štampani rečnici
- 2) digitalni rečnici i glosari dostupni na internetu
- 3) glosari u okviru udžbenika

Štampani rečnici

Potruga za jednojezičnim štampanim rečnicima iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije uglavnom je vodila ka jednoj publikaciji:

Dictionary of Special Education and Rehabilitation, fourth edition, (Vergason i Andereg 1997)

Iako je poslednje izdanje ovog rečnika izašlo pre skoro 30 godina, on je i dalje jedini štampani sveobuhvatni jednojezični rečnik iz ove oblasti. Sadrži definicije za preko 2000 stručnih termina, kao i tipične skraćenice i akronime. Međutim, s obzirom na godinu izdanja, u rečniku se pojavljuju neki termini koji su izašli iz upotrebe, kao što i nedostaju mnogi savremeni termini iz ove oblasti. Pored toga, ovaj rečnik nije lako dostupan, teško se može naći u prodaji, odnosno može se samo poručiti iz inostranstva.

Pokušaj da se pronađe štampani dvojezični rečnik iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije nije dao rezultata. Jedini izvor ovog tipa koji bi donekle mogao biti koristan studentima FASPER-a je dvojezični i dvosmerni rečnik iz oblasti medicine:

Englesko-srpski i srpsko-engleski medicinski rečnik, 2. dopunjeno izdanje, (Mičić 2011)

Ovaj rečnik sadrži oko 40 000 preciznih odrednica u oba smera, kao i ilustracije telesnih sistema i dijagnostičkih tehnika s nazivima na oba jezika. Kako studenti FASPER-a u okviru osnovnih akademskih studija imaju dosta dodirnih tačaka sa medicinskim naukama, ovaj rečnik im može biti od koristi. Međutim, on svakako ne pokriva defektološku terminologiju koja im je potrebna, pa se u tom smislu ne može smatrati dovoljnim za njihove potrebe.

Digitalni rečnici i glosari dostupni na internetu

Među dostupnim digitalnim izdanjima jednojezičnih rečnika iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije izdvajaju se dva novija digitalna izdanja:

Special Education Dictionary, (Klain 2017)

Ovaj rečnik sadrži preko 2200 savremenih termina iz različitih oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije i lako se može kupiti i koristiti preko Kindl aplikacije za čitanje. Termini su objašnjeni na jednostavan i sažet način, rečnik je pregledan i lak za upotrebu. Jedina mana mu je što nije besplatan i zahteva posjedovanje i poznavanje Kindl aplikacije, pa je samim tim i manje privlačan i pristupačan studentima.

The Special Educational Needs and Disability (SEND) Dictionary, (Vrajton 2023)

Ovo je nešto sažetiji jednojezični rečnik u odnosu na prethodno pomenute. Sadrži manji broj odrednica, ali su one jasne, pregledne i uglavnom adekvatne za potrebe studenata prve godine FASPER-a. Ovaj rečnik postoji i u štampanoj formi, ali je kao takav teže dostupan jer se poručuje iz inostranstva, dok je kao digitalno izdanje dostupan za upotrebu bez novčane nadoknade u okviru aplikacije za čitanje. Međutim, činjenica da je za njegovo korišćenje potrebno biti registrovani i pretplaćeni korisnik Kindl aplikacije čini da, kao i u prethodnom slučaju, ovaj rečnik ne bude često korišćena referentna literatura među studentima.

S druge strane, postoji veliki broj jednojezičnih glosara besplatno dostupnih na internetu, ali su oni retko sveobuhvatni i vrlo su ograničeni u izboru i objašnjenju stručne terminologije. Najčešće su to spiskovi često korišćenih termina praćeni kratkim objašnjenjima iz određenih užih oblasti u okviru specijalne edukacije i rehabilitacije, dostupni na stranicama različitih organizacija, udruženja, univerziteta ili škola. Iako lako dostupni na internetu, ovi glosari često ne predstavljaju prvi izbor studenata FASPER-a jer njihovo pronalaženje i tumačenje objašnjenja na engleskom jeziku obično zahteva više pretraživanja i vremena nego što su studenti spremni da potroše.

Kao i u slučaju sa štampanim rečnicima, pokušaj pronalaženja adekvatnog digitalnog dvojezičnog rečnika ili glosara iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije nije bio uspešan.

Glosari u okviru udžbenika

Glosari u okviru udžbenika iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije mogu biti odlični izvori i pomoćna literatura za studente i nastavnike engleskog jezika struke, naročito ako su u pitanju renomirani izdavači u oblasti obrazovanja, kao što je Pirson:

Exceptional Learners: An Introduction to Special Education, 15th edition, (Halahan, Pulen i Kaufman 2022)

Special Education: Contemporary Perspectives for School Professionals, 6th edition, (Frend 2023)

Oba navedena udžbenika na kraju sadrže jednojezične glosare sa jasnim objašnjenjima obuhvaćenih stručnih termina. Oba udžbenika su moderna, imaju dopunjena izdanja novijeg datuma, pa su samim tim i opisani termini savremeni. Udžbenici pokrivaju sve oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije koje se izučavaju na FASPER-u, što njihove glosare čini odličnom potencijalnom referentnom literaturom kako za studente tako i za nastavnike engleskog jezika struke, prilikom odabira stručne terminologije koja će se obrađivati na časovima. Mane ovih

izdanja uključuju njihove visoke cene i nemogućnost kupovine u našoj zemlji, a njihova relativna nepopularnost među studentima proizilazi iz činjenice da su jednojezični, odnosno da studenti treba dalje da interpretiraju objašnjenje stručnog termina koje im je dato na engleskom jeziku bez direktnog prevoda na srpski.

Englesko-srpski glosar u okviru univerzitetskog udžbenika iz oblasti engleskog jezika struke za studente specijalne edukacije i rehabilitacije se nalazi u izdanju FASPER-a:

English for Special Education, second edition (Ivančević Otanjac i Furundžić 2018).

Potrebno je napomenuti da je ovaj glosar deo udžbenika koji se više ne koristi i koga je potrebno dopuniti i proširiti. Izbor terminologije je ograničen i u velikoj meri je zavisio od lekcija i tema koje su u udžbeniku obrađivane. Pored toga, prevodi stručnih termina u ovom glosaru su najčešće dati kao jedna reč koja odgovara kontekstu lekcije u kojoj se termin pojavljuje, što ograničava njegovu širu upotrebu.

Zaključak

Ovaj kratak prikaz različitih rečnika i glosara engleskog jezika struke iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije jasno ukazuje na činjenicu da je većina pomenutih rečnika zastarela, neadekvatna za potrebe studenata prve godine FASPER-a, ili nepristupačna (bilo da se radi o nemogućnosti kupovine štampanog izdanja u našoj zemlji ili plaćanju pretplata za aplikacije preko kojih se pristupa digitalnim izdanjima). Iz svega navedenog može se zaključiti da postoji potreba za kreiranjem modernog, sveobuhvatnog i pristupačnog rečnika za studente specijalne edukacije i rehabilitacije Univerziteta u Beogradu, koji bi se koristio kao pomoćno nastavno sredstvo u okviru izvođenja nastave engleskog jezika struke.

Literatura

Brajović 2021: J. Brajović, Razvijanje leksikografske kompetencije kod srednjoškolskih učenika francuskog kao stranog jezika. *Metodički vidici* 12(12), 225-246, [<https://doi.org/10.19090/mv.2021.12.225-246>].

Frend 2023: M. Friend, *Special Education: Contemporary Perspectives for School Professionals, 6th edition*, USA: Pearson Education.

Glušac i Milić 2021: T. Glušac, M. Milić, Upotreba rečnika u učenju engleskog jezika struke na tercijarnom nivou iz perspektive studenata, *Nasleđe Kragujevac*, 49,107-121, [<http://dx.doi.org/10.46793/NasKg2149.107G>].

Glušac i Milić 2020: T. Glušac, M. Milić, Kako univerzitetski nastavnici engle-

- skog jezika struke i njihovi studenti koriste rečnike u podučavanju i učenju, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 45(5), 281-295, [<https://doi.org/10.19090/gff.2020.5.281-295>].
- Halahan, Pulen i Kaufman 2022: D. P. Hallahan, P.C. Pullen, J.M. Kauffman, *Exceptional Learners: An Introduction to Special Education, 15th edition*, USA: Pearson Education.
- Ivančević Otanjac 2021: M. Ivančević Otanjac, Students' attitudes toward ESP course at university level, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 20(4), 273-281, [<http://dx.doi.org/10.5937/specedreh20-34308>].
- Ivančević Otanjac i Furundžić 2018: M. Ivančević Otanjac, M. Furundžić, *English for Special Education, second edition*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Ivančević Otanjac 2014: M. Ivančević Otanjac, Vokabular u nastavi stranog jezika struke na primeru engleskog jezika za studente specijalne edukacije i rehabilitacije, *Pedagoška stvarnost*, 60(3), 469-475.
- Klain 2017: J. J. Kline, *Special Education Dictionary*, USA: LRP Publications.
- Knežević i dr. 2021: Lj. Knežević, S. Halupka-Rešetar, I. Miškeljin, M. Milić, Millennials as dictionary users: A study of dictionary use habits of Serbian EFL students, *SAGE Open*, 11(2), [<http://dx.doi.org/10.1177/21582440211008422>].
- Knežević i Halupka-Rešetar 2020: Lj. Knežević, S. Halupka-Rešetar, What causes the scarce use of dictionaries in ESP courses? A qualitative analysis of the teacher's perspective, In A. Izgarjan, D. Đurić, S. Halupka-Rešetar (Eds.), *Aspects of Transnationality in American Literature and American English*, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, [<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-632-4>].
- Mićić 2011: S. Mičić, *Englesko-srpski i srpsko-engleski medicinski rečnik, 2. dopunjeno izdanje*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Prčić 2018: T. Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, [<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2>].
- Ričards 2001: J.C. Richards, *Curriculum Development in Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Savet Evrope 2021: Council of Europe, *Common European Framework of reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanojević Gocić 2016: M. Stanojević Gocić, Korišćenje rečnika kao strategije

učenja engleskog jezika struke, *Nasleđe Kragujevac*, 34, 203-215, [<https://doi.org/10.5937/nasIKg1634203S>].

Vergason i Andereg1997: G. A. Vergason, M.L. Anderegg, *Dictionary of Special Education and Rehabilitation, fourth edition*, USA: Love Publishing Company.

Vrajton 2023: L. Wrighton, *The Special Educational Needs and Disability (SEND) Dictionary*, UK: LPL Services.

Maja Ivančević Otanjac

OVERVIEW OF ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES DICTIONARIES AND GLOSSARIES FOR STUDENTS OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

Summary

Mastering technical vocabulary is one of the primary goals of teaching a foreign language for specific purposes, making the identification and use of appropriate dictionaries as reference materials invaluable in the teaching and learning process. This paper aims to present existing monolingual and bilingual dictionaries and glossaries in the field of special education and rehabilitation and to highlight their advantages and disadvantages in accordance with the needs of first-year students at the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade. Additionally, the paper points to the need for the creation of a modern, adequate, and accessible dictionary in this field, which would meet the needs of the target group of students and be used as an additional teaching tool within the English for Specific Purposes university course.

Keywords: dictionary, glossary, English for Specific Purposes, special education and rehabilitation

MODERN LANGUAGES

JOURNAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LITERATURES

Publisher

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia
Faculty of Philology, University of Belgrade

Address

Studentski trg 3

11000 Beograd

Srbija

Tel: 011/2081-910

011/2638-622

E-mail: zivi.jezici@fil.bg.ac.rs

Published by

Iva Draškić Vićanović

University of Belgrade,

Faculty of Philology

Vojkan Stojičić

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia

Technical editor

Uroš Smilevski

Cover design

Ljiljana Smilevski

Journal Modern Languages is published annually.

ЖИВИ ЈЕЗИЦИ

ЧАСОПИС ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

Издавач

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Адреса

Студентски трг 3
11000 Београд
Србија

Тел: 011/2081-910011/2638-622

E-mail: zivi.jezici@fil.bg.ac.rs

За издавача

Ива Драшкић Вићановић
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Војкан Стојичић

Друштво за стране језике и књижевности Србије

Припрема и прелом текста

Урош Смилевски

Дизајн корица

Љиљана Смилевски

Часопис Живи језици излази једном годишње.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
81

ЖИВИ језици : часопис за стране језике и књижевности =
Modern languages : journal of foreign languages and literatures /
главна и одговорна уредница Оливера Дурбаба. - Год. 1, бр. 1/2
(1957)-год. 2, бр. 3/4 (1957/58) ; год. 2, бр. 1 (1960)-год. 34/35,
бр. 1/4 (1992/93) ; год. 36, бр. 1 (2016)-. - Београд : Друштво
за стране језике и књижевности, Филолошки факултет
Универзитета у Београду 1957- 1958; 1960-1993; 2016-
(Београд : Conti). - 21 cm

Годишње. – Текст на срп. и енгл. језику.
ISSN 0514-7743 = Живи језици
COBISS.SR-ID 626191